ІСААК МАЗЕПА

П. ФЕДЕНКО

І. Б.

INIAN VOICE

Т. Кулик

ІСААК МАЗЕПА

Редакції
„Український Голос"
Вінніпег
від автора
І. Федак
1. I. 1955 р.
London

UKRAINIAN VOICE

ІСААК МАЗЕПА

БОРЕЦЬ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

Написав

ПАНАС ФЕДЕНКО

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО — НАШЕ СЛОВО

ЛОНДОН 1954

Printed by: M. Caplin & Co. Press Ltd. 1-2 West Street, Croydon, Tel. CRO 2347

„Проблема визволення України — це насамперед проблема загального культурного, соціяльного і політичного піднесення нашого народу та створення української належно розвиненої провідної верстви. Єдиний шлях для такого розвитку нашого суспільства — це шлях демократії"

І. Мазепа: Підстави нашого відродження Ч. II.

1. МОЛОДІ ЛІТА І. МАЗЕПИ

Ісаак Мазепа народився в селі Костобобрі, на Чернігівщині, в повіті Новгород-Сіверському, 16 серпня 1884 року. Батько його — Прохор Мазепа — був працьовитий, солідний хлібороб, твердої вдачі і, за словами його сина, Ісаака Мазепи, мав міцне здоров'я. Помер він перед II Світовою Війною в віці старшому як 80 років. Ісаак Мазепа деколи з гумором оповідав, що його батько міг багато випити, але ніколи не був п'яний. В родині Прохора Мазепи був патріярхальний „режим". Ісаак П. Мазепа порівнював свого батька з „Тарасом Бульбою", який у своїм господарстві і в родині **сам** рішав про все.

Ісаак Мазепа був другим сином у сімї. Старший його брат — Карпо — лишився з батьком на господарстві, третій син, Каленик, виеміґрував в Америку ще перед І Світовою Війною. Він був мобілізований до війська, але не злюбив царської муштри і рішив шукати щастя в Новому Світі. В Америці брат І. Мазепи жив під прізвищем „Рева" (дівоче ім'я матері). Перед II Світовою Війною він писав деколи до свого брата в Прагу. За війни зв'язок між ними урвався, а після війни І. П. Мазепа не мав про свого брата в Америці ніяких вістей. Також сестер мав І. П. Мазепа та другого молодшого брата, що був юристом. Їх доля невідома.

Прохор Мазепа мав пошану до науки. Тому віддав свого сина Ісаака до Духовної Школи в Новгороді Сіверськім. Це була типова патріярхальна „бурса", як описано в Гоголевій повісті „Вій". Жив школяр Ісаак Мазепа на приватнім приміщенні. Батько платив за кватиру і харчування. На їжу не можна було нарікати, але господар дуже економив гас (нафту) на світло, тому давав школярам лямпу найменшого розміру. Вечерами хлопці мусіли дуже напружувати очі, щоб читати при такому слабому світлі.

Наслідком цього у Мазепи розвинулася короткозорість, і він мусів потім носити окуляри.

В Новгороді Сіверськім, стариннім княжім місті, яке згадує автор „Слова" про похід на половців князя Ігоря Святославовича, з кінця 12 століття, — життя було спокійне, сонне. В школі молодий Мазепа добре вчився. Тільки товариші докучали йому причіпками до його „історичного" прізвища. Підлегла цареві православна церква що-року на першім тижні Великого Посту проклинала „єретика і відступника" гетьмана Івана Мазепу. Проклинали православного українського патріота і в тих церквах, які гетьман колись звелів побудувати для слави Божої і спасіння своєї душі. Коли проходили ученики Духовної Школи біля церкви в Новгороді Сіверськім, яку колись збудував гетьман Мазепа, то казали малому Ісаакові: „**Дивися, Мазепо, це твоя церква**"...

Ці постійні причіпки, що виходили з властивої дітям жвавости, могли вплинути на творення характеру Ісаака Мазепи: в його вдачі і поведінці була помітна здержливість, замкненість, певного роду недовірчивість. Не любив він того, що зветься, — „розкривати душу", як і не був цікавий допитуватися, які внутрішні переживання мають інші його знайомі чи приятелі.

Ісаак Мазепа приніс із рідного села до міста свій діялект, яким говорять на чернігівськім українсько-білоруськім пограниччі. Впливу цього білоруського діялекту він не позбувся ніколи. Не казав — „не", а „нє"; казав „хлопец" замісць „хлопець". Цікаво, що також російської літературної вимови І. П. Мазепа не засвоїв і говорив російською мовою з таким акцентом, що зразу можна було пізнати неросіянина.

За Духовною Школою прийшла Духовна Семинарія в Чернігові. Про науку в школі в Чернігові він мало і неохоче згадував. Не подобалися йому формалізм і лицемірство тодішнього православного духовенства і поліційний дух шкільного начальства. Тільки про учителів філософії згадував з похвалою, бо ці учителі виходили за межі догматичної науки, старалися привчити вихованців семинарії до критичного думання, давали читати твори визначних філософів і пояснювали ці твори. Духовна Семинарія, яка готувала не так пастирів душ людських, як слуг царського режиму, відвернула молодого Мазепу від думки — стати священиком. Ще в школі Мазепа хотів читанням і дискусіями з своїми товаришами знайти відповідь на основні питання: походження і розвиток світу і людини, взаємовідносини між людьми,

суспільне життя, господарські відносини і т. ін. Цей інтерес молодого Мазепи до проблем природи і життя людини привів його до рішення, що було зовсім несподіване для його батька: він не схотів кінчати богословських кляс у семинарії, що давали право на священство, а почав готуватися до вступу в університет, на факультет природних наук. Тоді царська влада, щоб забезпечити для православної церкви доплив кандидатів на духовні посади, робила перешкоди вихованцям духовних семинарій вступати в університети. Семинаристів приймали тільки до Варшавського, Томського і Юріївського (Дорпат-Тарту, Естонія) університетів. Мазепа хотів учитися в університеті в Петербурзі і мусів здавати іспит зрілости при одній із клясичних ґімназій.

Ще бувши в духовній семинарії в Чернігові, молодий Мазепа зустрівся з політичними проблемами. Був це час перед революцією 1905 року, коли наукова і пропаґандивна література ліберальних і соціялістичних партій, леґальна і нелеґальна, ширилася серед молоді високих і середніх шкіл Російської Імперії. На Мазепу зробила велике враження праця відомого соціялістичного теоретика Георгія Плеханова (псевдонім Бельтов) під назвою — „До питання про розвиток моністичного погляду на історію". Це популярний виклад економічного розуміння історії.

Ще в Чернігові І. Мазепа зустрівся з національною проблемою. Родина і російська школа не дала йому національної свідомости. Мазепа знав тільки, що він „малорос". Книжок українських або преси не читав, бо їх тоді майже не було в Україні. Можна було тільки дістати цензуроване видання Шевченкового „Кобзаря" та деякі збірники української літератури, видані в Києві під назвою „Вік". В Чернігові жив у той час письменник Михайло Коцюбинський, але ученик середньої школи Мазепа не відважився шукати знайомства з нашим знаменитим поетом.

Читання Шевченкового цензурованого „Кобзаря" не зробило на Мазепу великого враження. „Очищений" царською цензурою „Кобзар", що містив у собі „Катерину", „Наймичку" і інші невинні, з погляду політичного, поеми, не могли захопити бойового темпераменту студента. Живучи в однім приміщенні з Олексою Грищенком (тепер світової слави маляр у Парижі), Ісаак Мазепа не розумів захоплення, яке мав Грищенко до поезії Шевченка: Мазепа оповідав, що Грищенко, бувало, плакав, читаючи твори Шевченка, але Мазепі це здавалося дивним. Однак, розвиток обох цих визначних українців пішов різними шляхами: Грищенко,

ученик семинарії в Чернігові, був палким українським патріотом. Але в дальшій своїй життєвій дорозі відійшов від громадських інтересів, віддав себе на службу тільки мистецтву. Із скептичного семинариста Мазепи, якому навіть Шевченко не імпонував, розвинувся ентузіяст української державности, що все віддав для визволення народу.

Вищий середнього зросту, зосереджений студент в окулярах, з чорними бровами і каштановими „козацькими" вусами, з сірими очима, які він часто заплющав підчас розмови, — таким побачили Мазепу його колеґи в Петербурзі восени 1904 року. Мазепа записався на факультет природних наук Санкт-Петербурзького Імператорського Університету (тодішня офіційна назва цієї школи).

2. ПЕРШІ ПОЛІТИЧНІ КРОКИ

Столиця царської Росії давала, порівняно з університетськими містами України, більшу свободу для українського руху. Тут навіть цензура не була така строга до українських книжок. Тому в Петербурзі засновано на початку 20 століття, з почину Київської Української Громади, та старанням ґенерала кавалерії Миколи Федоровича Федоровського, „Добродійне Товариство Загально-Корисних і Дешевих Книг". Це видавництво мало право, згідно з приписами царської цензури, друкувати книжки популярно-наукові, але тільки у формі оповідань: напр., не можна було видати для українців порадник, як стерегтися від дитячої недуги дифтерії. Але дозволялося друкувати оповідання — „Від чого вмерла Мелася", в якім дифтерію описано в „белетристичній" формі.

В Петербурзі, між студентською молоддю, були представники різних народів тодішньої Росії: поляки, балтійці, кавказці і ін. Приклад більшої свідомости і політичної організованости цих народів впливав і на українців-студентів. Далеко від рідного краю, в Петербурзі, українці відчували більше свою окремішність від росіяни, і дехто з них, приїхавши з України несвідомом національно „малоросом", вертався додому за деякий час як „щирий українець".

З перших днів у Петербурзі студент Мазепа пірнув з головою в громадське українське життя. Фактично була тільки одна активна політично ґрупа між українцями в той час: це — Українська Соціялдемократична Робітнича Партія, яка була заснована р. 1900 під назвою „Революційна Українська Партія". В 1904-5 роках ця партія пережила гостру кризу в зв'язку з національним питанням. Одна ґрупа,

на чолі з Маріяном Меленевським, Олександром Скорописом-Йолтуховським і ін., відкололася і заснувала „Українську Спілку" при Російській Соціялдемократичній Партії для роботи серед населення, „що говорить українською мовою". „Спілка" рішучо відкидала, як „реакційні", домагання українських соціялістів за самостійність або за автономію України. В кінці 1905 року Революційна Українська Партія на своєму зїзді в Києві прийняла назву — „Українська Соціялдемократична Робітнича Партія".

До організації УСДРП в Петербурзі вступив також Ісаак Мазепа. Найбільше допоміг йому політично „оформитися" тодішній студент Гірничого Інституту в Петербурзі Микола **Шадлун**. Шадлун, родом із Таврії, був син багатого селянина-землевласника. З нього був талановитий політичний пропаґандист, але він визначався і в своїй спеціяльності, як інженер і науковий дослідник. Пізніше, перед революцією 1917 р., він був професором Гірничого Інституту в Петербурзі. Мазепа згадував Шадлуна як зразкового політичного і наукового робітника. Шадлун, бувши в Петербурзі, вимагав від членів організації УСДРП, щоб вони вели щоденний запис того, що має бути зроблене, і настирливо перевіряв виконання. Коли бачив недбальство, то вимагав пояснень і притягав до відповідальности недисциплінованих членів організації. „Я навчився у Шадлуна багато", — казав не раз пізніше І. Мазепа про свого товариша з студентських літ: „Головне в політичній організації не „**зроблю**", а „**зробив**". Тому поряд з пляном має бути перевірка, що, як і коли виконано. Інакше все лишається на папері".

Однак Шадлун після революційного захоплення 1905-6 р., заглибився в свою наукову працю і відійшов від політичного життя аж до революції 1917 року. 1918 р. він вернувся з Петербурґу на Україну, але, видно, його політика не притягала. Мазепа, зустрівши Шадлуна в 1918 році в Києві, заохотив його до поновної політичної дільности. В січні 1919 р. Шадлун був вибраний на 6 Зїзді УСДРП до Центрального Комітету Партії і в квітні 1919 р. став міністром господарства Української Народної Республіки (Рівне). Однак, Шадлун не чув себе добре в політичній ролі і все мріяв про свої недокінчені наукові праці.

Ще перед революцією 1917 р. в Петербурзі зібралася досить численна, як на той час, ґрупа української інтеліґенції. Головна маса так зв. „малоросів" була об'єднана в своїх ґуберніяльних „земляцтвах", які влаштовували танці та різні інші забави , з „випивкою". Ці „земляцтва" ставилися до української „мужицької мови" з погордою і до

політичних аспірацій „українофілів" вороже. Велика частина цих „малоросів" була родом із державних урядовців і поміщиків в Україні. Коли прийшла революція 1917 р., а потім большевизм, то цей елемент пішов до російських „білих армій (Денікін і ін.) і бився завзято за „єдину неділиму" царську Росію проти большевиків і проти армії Української Народної Республіки.

Українські соціялдемократи поставили в своїй програмі домагання національно-територіяльної автономії України. Виховані в царській централістичній школі, російські соціялісти не визнавали національних прав для народів Російської держави. Всяке домагання національних прав для неросійських народів російські соціялісти називали „націоналізмом", який, мовляв, „розбиває єдиний революційний фронт проти царського режиму". Особливо старалися тут показати себе „інтернаціоналістами" ті українці, що ще недавно були членами РУП, а тепер створили „Українську Спілку" при Російській Соціял-Демократичній Партії. „Спілку" гаряче піддержували „малороси", що належали просто до російських соціялдемократів.

Молодому Мазепі довелося виступити на великому вічі в р. 1906 проти Павла Тучапського, сина священика з України, члена „Спілки", завзятого противника національної автономії, яку проголосила Українська Соціялдемократична Партія.

Мазепа міг дати ґрунтовну відповідь Тучапському, який доказував, мовляв, „українські селяни і пролетаріят" не хочуть нічого знати про автономію України, і що це діло інтеліґентських партій, які хочуть ці домагання штучно „прищепити" українському народові. Мазепа зазначив, що також російські партії „інтеліґентські". Однак, коли українські робітники й селяни приходять до вищого культурного рівня і до політичної свідомости, то серед них розвивається неминуче й **свідомість національна.** Ця свідомість, — підчеркнув Мазепа в своїй промові, — буде ще більше зростати, коли українські робітники й селяни зрозуміють, як визискує Росія українське народне господарство для своїх потреб і тримає Україну як свою колонію. Тому то вимога Української Соціялдемократичної Партії — здобути національно-територіяльну автономію з своїм власним законодатним соймом, — лежить в інтересі розвитку і поступу українського народу.

Петербурзька організація Української Соціялдемократичної Партії мала в своїх рядах визначних людей. Були в ній не тільки студенти, як Мазепа і Шадлун, але й люди

старші. Так, напр., правник **Лука Бич,** кубанський козак, людина широко освічена і визначний організатор. Пізніше, перед революцією 1917 р., Бич був вибраний на голову міста Баку на Кавказі і мав великі заслуги для розвитку цього промислового міста. За революції Бич був головою Кубанської Краєвої Ради, а після перемоги большевиків перебував у Чехії, як професор комунального права в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Помер Бич у Празі 1941 р.

До кінця своїх днів був він у приятельських відносинах з Мазепою.

„Душею" української соціялдемократичної організації в Петербурзі був **Левко Мацієвич.** Мацієвич був морським інженером, але був також піоніром летунства в Російській Імперії. Його наукова праця не перешкоджала Мацієвичеві бути політично активним. У приміщенні Мацієвича в Петербурзі відбувалися сходини укр. соціялдемократичної організації. Мавши значні фінансові засоби, як інженер — винахідник, Мацієвич щедро допомагав пресі УСДРП і взагалі діяльності партії. Несподівана катастрофа вирвала із українських рядів Левка Мацієвича р. 1910 підчас летунських вправ. Мазепа, коли доводилося говорити про ті давні часи, завсігди згадував Л. Мацієвича з великим жалем, бо такого організатора і політичного провідника було особливо потрібно Україні в революції 1917 р. В Петербурзі познайомився Мазепа також з іншими членами УСДРП: Миколою **Поршем** і Симоном **Петлюрою.** Порш був тоді студентом прав. Між усіми членами УСДРП він визначався найбільшою політичною освітою і загальною підготовленістю. Родом із Лубень (батько його був поліційним урядовцем, мати була жидівського роду), Порш рано оженився і за гроші своєї першої жінки їздив у Німеччину для студій політичної і професійної організації німецького робітництва. Був редактором преси УСДРП, також писав в іншій українській пресі, переважно на економічні теми. Мавши добру наукову підготову, Порш був визначним теоретиком УСДРП, а також організатором пропаґанди партії. Велике поширення мала політично-економічна студія Порша про національно-територіяльну автономію України. Фактично Порш і члени УСДРП „тримали за пазухою" домагання незалежности України, яке було поставлене Революційною Українською Партією ще р. 1900. Але, розуміючи неможливість здійснення цього домагання, коли царська Росія твердо стояла, а українська народна маса ще спала непробудним сном, УСДРП прийняла в програму домагання національно-територіяльної автономії України, як „програму-мінімум".

В Петербурзі Порш провадив політичний гурток пропаґандистів місцевої організації УСДРП, до якого належав також Мазепа. Були читані реферати на політичні й економічні теми і провадилася дискусія. Мазепа завжди визнавав велику заслугу Порша, що уміло керував працею гуртків пропаґандистів в різних містах і підготував цим способом молодих людей до самостійної політичної діяльности. Мазепа порівнював пізніше пусту „фразеологію" пропаґанди організацій, що з'явилися після І Світової Війни, з науковою політичною підготовою молоді свого покоління. Він стверджував, що ідеологія тоталізму принесла реґрес: молодь не студіює суспільних проблем науково, а все сприймає „волюнтаристично", не розуміючи, що для успіху боротьби за свободу самого хотіння мало, що треба в першу чергу дійсного знання і практичної підготови, як „речами керувати".

Порш і Петлюра приїхали були в Петербурґ із України 1906 р., щоб редаґувати соціялдемократичний місячник — „Вільна Україна". В Петербурзі були легші вимоги цензури на українські видання ніж в українських містах, — це була причина видавання „Вільної України" в царській столиці.

Мазепа згадував Порша пізніше з „роздвоєним" почуванням. Так як і Шадлун, Порш, по закінченні науки в університеті, відійшов від політики і захопився своїми приватними, адвокатськими справами. Як адвокат у Києві, Порш добре заробляв і не мав часу на „небезпечну" працю в нелеґальній соціялдемократичній партії. Порш розвівся з своєю першою жінкою і одружився з удовою Левка Мацієвича. Це була жінка дуже гарна собою, але цілком байдужа до громадських справ. Порш аж до революції 1917 р. стояв осторонь від політичного життя. За революції 1917-20 рр. він не спромігся на провідну ролю в тодішніх подіях в Україні. Чи то брак персональної відваги, чи його нахил до вигідного життя, однак Порш не лишився в Україні в найтяжчу добу боротьби за Українську Народну Республіку. В січні 1919 року Порш виїхав у Берлін як посол України і вже не вертався на Батьківщину. Після упадку УНРеспублики, бувши на еміґрації, не мав він потрібної стійкости і задля заробітку був деякий час „колляборантом" совєтської місії. Мазепа згадував деколи в розмовах Порша (він помер у Берліні в час II Світової Війни) як приклад моральної хиткости, що може знищити навіть високі політичні таланти.

Другий член редакції соціялдемократичного місячника „Вільна Україна" — **С. Петлюра** — не мав такої теоретичної і наукової підготови, як Порш. Петлюра більше займався

справами літературними, і на ці теми писав статті та виголошував реферати. В час реакції, що настала після революції 1905 року, царська адміністрація потурала погромам проти жидів, і провокувала їх. Російський письменник Евґеній Чіріков написав драму „Євреї", яку переклав на українську мову і видав з своєю передмовою С. Петлюра. Мазепа оповідав, що Порш, бувши в редакції „Вільної України", разом з Петлюрою та іншими, сам уперто працював і вимагав точности від інших. Коли Петлюра, захоплений літературою, занедбував читання нових економічних або політичних видань, то Порш жартом називав його „халявою" і казав, що література й музика, хочби й найвищого рівня, не робить народу дозрілим політично: насамперед потрібне знання державного устрою і наука про господарство.

Ніхто не міг сподіватися, що пізніше прихильник поезії, літературний критик і журналіст, Петлюра, випередить Порша і інших своїм впливом в українській визвольній боротьбі. Мазепа пояснював це тим, що Петлюра глибше розумів настрої мас, умів до людей говорити просто і зрозуміло і, головне, в разі небезпеки, йшов сам уперед на ворога, даючи приклад іншим. Цих якостей бракувало занадто „теоретичному" Поршеві.

Також **Дмитра Донцова,** що був студентом у Петербурзі в той час, зустрічав Мазепа, як члена укр. соціялдемократичної організації. Донцов був, за виразом Мазепи, „відлюдок". Він тримався самітно, мовби був заляканий. Багато читав і писав, був „ортодоксальний марксист". Однак впливу він в УСДРП не мав. І Порш і інші члени УСДРП не були марксівськими доґматиками, були під впливом німецького критика Марксової теорії, „ревізіоніста" Едварда Бернштайна.

Мазепа згадував свої студентські літа в Петербурзі і порівнював сектантську „ортодоксію" російських соціялдемократів з критичним духом своїх однодумців, — українців, які не робили собі непорушних доґматів із теорії Маркса чи інших авторитетів. Пробував він деколи дати пояснення цій різнації між росіянами та українцями і приходив до висновку, що це було зумовлене неоднаковим історичним розвитком України і Росії. На Московщині завжди була нетерпимість до інших поглядів (напр., були заборонені відмінні від православія релігійні течії). В Україні була віддавна воля віри, тому багато російських „роскольників"-старовірів тікали з Московщини на Україну і тут вільно могли молитися Богу за своїм обрядом. Подібно — казав Мазепа — російські соціялісти із „марксизму" зробили свого роду „релігію"

з доґматами, а всіх незгідних із цим трактували як „відступників — єретиків".

Донцов незабаром виеміґрував в Австрію і перед війною 1914 року був виключений із Соціялдемократичної Партії. Далі Донцов робив різні „політичні зіґзаґи", вів, напр., за І Світової Війни у Швеції пропаґанду за відірвання від Росії як найбільшої частини України і за прилучення її до Австрії. З цієї причини проти Донцова виступив Союз Визволення України, який створили соціялдемократи — Андрій Жук, Володимир Дорошенко, Маріян Меленевський і Олександер Скоропис - Йолтуховський. Два останні ще перед війною відцуралися „Спілки" і вернулися до УСДРП. Союз Визволення України обвинувачував Донцова за те, що він пішов на австрійську службу і заперечував потребу самостійности України.

Побувши короткий час в Україні 1918 р. за влади Скоропадського як директор Укр. Телеграфної Аґенції, Д. Донцов після упадку режиму Скоропадського виїхав за кордон і, під впливом італійського фашизму, почав проповідувати ідеологію диктатури, якій зостається вірний і досі.

Бувши в Петербурзі, Мазепа зустрів тут свою майбутню жінку. Це була студентка медичного жіночого Інституту Наталія Сінгалевич, дочка священика з Поділля. Вона була трохи старша за І. Мазепу і належала до укр. соц. дем. організації в Петербурзі. Побралися вони в Петербурзі ще студентами. Там народилася у них перша дитина — Галина (тепер відома малярка в Венесуелі, замужем за інж. Володимиром Ковалем).

Революція 1905 р. примусила царя до деяких змін в самодержавному режимі. Парлямент з обмеженими правами був скликаний у Петербурзі, під назвою „Державна Дума". В Державній Думі була ціла ґрупа послів із України, яка поставила домагання автономії України. Цареві не вподобалася Дума, він розв'язав її і звелів вибрати нову. Але в II Думі була ще сильніша опозиція проти самодержавного режиму. До цієї Думи були вибрані також два українці — соціялдемократи: Вовчанський і Федорів. З трибуни російського парляменту виголошувалися промови з домаганням прав для українського народу, на вічах („мітинґах") по високих школах ішли гарячі дискусії між різними політичними ґрупами.

І. Мазепа брав участь у політичній пропаґанді і одночасно відвідував виклади професорів також тих наук, що не мали нічого спільного з його спеціяльністю — наукою природи. Він слухав лекції відомого професора правника Петражицького (поляк) про філософію права, лекції славнозвісного проф. Михайла Тугана-Барановського з економічних наук (Туган-Барановський, родом татарин, одружився з українкою з Полтавщини — Русиновою, і зукраїнізувався настільки, що після революції 1917 р. був міністром Української Народної Республіки, як член Української Партії Соціялістів-Федералістів. Помер по дорозі на Паризьку Мирову Конференцію, як делеґат уряду УНР в грудні 1918 р.). Також виклади мовознавців — Бодуена де Куртене і Шахматова — відвідував студент І. Мазепа. Це, що він не обмежував заінтересування тільки своєю вузькою спеціяльністю, дало Мазепі можливість ширшого погляду на громадське життя і глибше розуміння зокрема проблем права та народного господарства.

1907 р. Мазепа був делеґатом петербурзької організації УСДРП на зїзді Партії в Києві. Після зїзду Мазепа взявся за роботу партійного організатора на Полтавщині, серед робітників і селян. Це кінчилося арештуванням найактивніших учасників соціял-демократичної організації. Мазепа ледве вискочив із цієї „історії" і деякий час мусів ховатися від жандармерії. Заарештовані члени полтавської організації УСДРП трималися на слідстві і на суді мужньо і не видали найбільшого „винуватця", що провадив між ними пропаґанду. Коли б Мазепа був попав на процес як підсудний, то мусів би відповідати на обвинувачення, поставлене його заарештованим товаришам, що вони „брали участь у товаристві, яке звало себе Українською Соціялдемократичною Партією і ставило собі завдання — через всенародне озброєне повстання — насильне знищення істнуючого в Росії правління та заміну його на демократичну республіку, одночасно з відділенням від Імперії малоросійських її ґуберній..."

Обїзд, в справах УСДРП, міст Полтавщини, як Хороль, Прилука, Золотоноша, Ромен і інші, що своїм побутом мало відрізнялися від села, переконало Мазепу, що українська соціялістична організація в Україні мала ґрунт у масах. Другий висновок: українська національна свідомість росте в парі з демократичним поступом, політичним розвитком і усвідомленням робітників і селян. Згадуючи свою діяльність на Полтавщині 1907 р., Мазепа з жалем підчеркував, що українці в той час не спромоглися зміцнити і удержати на відповідному рівні масову організацію, якою ставала Українська Соціялдемократія. Після перемоги царської реакції настало розчарування і пасивність також між значною частиною українських і російських революціонерів. Ці настрої добре

описали в своїх творах Коцюбинський і Винниченко. Однак російські революційні організації не дали себе дуже ослабити натиском реакції: багато російських революціонерів виїхало закордон; відтіль вони впливали на революційний рух в Росії через свою пресу і пропаґандивну роботу. Мазепа порівнював цю активність російських революціонерів і підупад українських революційних організацій і знаходив пояснення для цього: **матеріяльне убожество** українських революційних організацій. Російські революційні партії (в тім числі особливо большевики) добували кошти на свою діяльність від різних багатих прихильників-капіталістів (напр., відомий фабрикант Сава Морозов). Большевики грабували банки, щоб наповнити партійну касу. Між українцями революційно настроєних капіталістів не було, як не числити Євгена Чикаленка. Дещо міг давати на партійну пресу відомий член УСДРП Левко Юркевич, що перебував на еміґрації аж до 1918 р. Але це була ,,капля в морі''. Всі найвидатніші діячі УСДРП мусіли витрачати свій час для заробітку на ,,хліб насущний'', як лікарі, журналісти, книговоди, учителі, адвокати, урядовці і т.д. При цій роботі не лишалося ні часу ні енергії на ,,політичну професію''.

Мазепа знав добре, що політика — одна з найскладніших професій, яка вимагає **праці і таланту цілої людини.** Російські революціонери, після розгрому в часі реакції, зберегли свої провідні сили. Українські партії втратили частину своїх кадрів, що марнували час і свою енергію ,,на чужій роботі''. Хто пішов в Галичину на еміґрацію, не міг там удержатися на відповідному рівні, бо консервативні відносини в Галичині не давали місця для розмаху революційної енергії наддніпрянців.

І сам Мазепа, по закінченні курсу університету, мусів виконувати працю аґронома на Московщині, в Нижегородській ґубернії. Ще бувши студентом, він їздив з науковою експедицією в Середню Азію (тепер Казахстан) для дослідів господарства цієї країни. Десятки літ минуло від тої експедиції в країну казахів, але Мазепа залюбки пригадував різні подробиці свого перебування між тими ,,дітьми природи'', добрими і щирими, яких безоглядно визискувала царська адміністрація, відбираючи у них землю і накладаючи непомірно високі податки.

По закінченні науки в університеті, Мазепа побував в Австрії, Німеччині та в Данії, з ґрупою молодих аґрономів, для ознайомлення з системою сільського господарства в цих країнах. Свобода, чистота і порядок у цих країнах зробили сильне враження на Мазепу. ,,Порівняно з цими країнами

Росія була ще зовсім Азією'', оповідав він про свою тодішню подорож за кордон. Як приклад, типовий для деяких російських ,,патріотів'', Мазепа наводив такий епізод: був у тій екскурсії аґрономів один росіянин, що повіз ,,в Европу'' свій власний самовар! Він сам ,,ставив'' свою ,,машину'', розпалюючи дерев'яним вугіллям, яке взяв на запас із собою. Коли ж вугілля не стало, то він не знав, що робити, бо не міг в деяких містах такого вугілля дістати. За це він називав німців і данців ,,дураками'', бо навіть такої простої штуки як самовар не знають...

Із своєї подорожі в Середню Европу Мазепа виніс одну науку: бути здержливим при чужинцях, не думати, що вони знають тільки свою мову. Їдучи трамваєм у Берліні, його колеґи сіли напроти молодої дівчини. Один, грубоватий характером, глянув на неї та й каже: ,,Подивіться, хлопці, у цієї німкені ноги як у корови'' (В дійсності, — казав Мазепа, — та дівчина була собою непогана). Дівчина усміхнулася та й каже спокійно: ,,А я тоже понімаю по русскі''. Вийшла загальна конфузія, росіянин щось пробурмотів як вибачення, але дівчина вийшла із ваґону.

Бувши аґрономом у Нижнім Новгороді, Мазепа не чув себе добре в цій убогій країні. Його дивувала байдужність російського селянина до хліборобства. Землю обробляли майже самі жінки, мужчини, як приходила весна, йшли на ,,промисли'' в Москву, Петербурґ і в інші центри. Коли Мазепа у Львові писав свою книжку р. 1921 — ,,**Большевизм і окупація України**'', — то згадував побут свій на Московщині та порівнював стан українського селянства з російським, як і психологію нашого народу і російського. Большевизм, на його думку, міг більше захопити російську селянську масу, бо вона не дорожила своєю землею, вона ще ,,не доросла'' до приватного володіння і культурного користування землею. Тому клич — ,,всі до одного котла'' — міг навіть подобатись російським селянам. які віддавна знали правило: ,,Земля Божа та царева''. Але на Україні большевицьку колективизацію можна було завести тільки терором, через винищення міліонів нашого селянства. Не подобалася Мазепі відома грубість російського населення, безсоромна лайка, яку було чути на кожнім кроці. Коли Мазепа готував до друку І частину своєї праці — ,,**Підстави нашого відродження**'', — я дав йому цитату із Несторового Київського Літопису, де сказано про плем'я деревлян, що вони жили ,,звіринським обичаєм'', і що у них поширене ,,срамословіє''... ,,Може ці деревлянські звичаї перейняли московські люди?'' — жартом питався Мазепа. 1915 року

з великою радістю переїхав він з родиною в Катеринослав, промислове місто Степової України, в колишніх Вільностях Війська Запорізького. Працював в уряді постачання армії. Д-р Наталія із Сінгалевичів Мазепа знайшла працю в Бактеріологічному Інституті в тому ж таки місті.

3. „НА НАШІЙ НЕ СВОЇЙ ЗЕМЛІ"

Промисловість Степової України виросла від кінця 19 століття. Поклади залізної руди в районі Кривого Рогу відкрив Олександер Поль, поміщик на Катеринославщині, ентузіяст запорізької старовини (його жінка була із роду запорізьких старшин). Поль заснував у Катеринославі Музей Запорізької Старовини, якого директором був відомий історик і дослідник Запоріжжя проф. Дмитро Яворницький. Донецьке вугілля, Криворізька руда і Дніпрова вода дали основу для могутньої металургійної індустрії в Степовій Україні. Промисловість потребувала кваліфікованого робітника, але Україна такого робітника не мала. Царська влада держала Україну в темряві, відсоток грамотних стояв в Україні нижче ніж у Росії. Українець, що хотів стати кваліфікованим робітником, мав мовні труднощі, і це приводило до того, що промислові центри України заповнював зайшлий, переважно російський елемент. Тим то Катеринослав мав російський характер, бо й жидівське населення цього міста переймало російську мову, яка панувала в школі, в адміністрації і в пресі. Про український характер цього краю свідчили тільки щиро-народні назви передмість Катеринослава: Мандриківка, Койдаки (перекручена назва Койдака, колишньої польської твердині, що тут стояла перед революцією Хмельницького, до 1648 року) і ін.

В Катеринославі Мазепа піддержував контакт з нелеґальною місцевою організацією Української Соціялдемократичної Партії, до якої належали робітники і інтеліґенти. Коли вибухла в серпні 1914 р. І світова війна, то всю українську пресу закрито, також єдиний на всю Україну щоденник „Рада" в Києві. Навіть убогий двотижневик „Дніпрові Хвилі", що виходив у Катеринославі, був зліквідований. Проте українське політичне життя в Катеринославі не завмерло під натиском царської реакції. В пролетарському центрі продовжувала діяти організація українських соціялдемократів. Ця організація вела пропаґанду проти війни і проти царського режиму і мала зв'язок з українськими соціялдемократами, що перебували в Австрії та в Німеччині, як еміґранти або полонені. З одного табору полонених прибув у Катеринослав у час війни молодий робітник Дмитро Шабала і приніс інформації про роботу Союзу Визволення України.

Мазепа і ціла організація УСДРП в Катеринославі не були захоплені відомостями про Союз Визволення України. Цей Союз не мав того впливу в Австрії та в Німеччині як, напр., польські еміґранти на чолі з Пілсудським.

Від перемоги Центральних Держав Мазепа та його однодумці в Катеринославі не сподівалися справжнього визволення України. Головну увагу вони звертали на те, щоб підготувати українські сили до революційного руху проти царського режиму. В цьому організація УСДРП в Катеринославі мала однодумців серед російської соціялдемократичної організації в тім місті (большевики). Їх провідник Лєнін перебував у той час у Швайцарії, і організація большевиків у Катеринославі могла діяти дещо на свою руку. А саме: 15 листопаду 1915 р. був підписаний договір між Російськими соціялдемократами — большевиками і організацією УСДРП — про співпрацю проти царського режиму. Росіяни прийняли пропозицію про спільну боротьбу проти царату і, окрім того, такі точки:

„Організації визнаються взаємно рівноправними заступницями — українська українського, а російська російського пролетаріяту Катеринославського району... Російська соціялдемократична організація визнає принцип національних організацій пролетаріяту і виставлення українською соціялдемократією своїх програмових вимог, в тім числі автономії України і всіх недержавних націй".

Лєнін не визнавав організації робітництва в окремих партіях за національною приналежністю. Для Лєніна цей договір його катеринославських партійців з українцями був неприємною несподіванкою, і центральний комітет большевицької партії скасував цей договір. Однак цей документ лишається **свідоцтвом сили** української соціялдемократичної організації в Катеринославі, що примусила місцевих російських большевиків іти на уступки українським домаганням. Пізніше один із членів катеринославської організації УСДРП — Іван Романченко — мав розмову з Лєніном у травні 1917 р. в Петербурзі підчас І зїзду Совєтів. Він нагадав большевицькому провідникові і про Катеринославський договір обох організацій з 1915 року. Лєнін сказав, що він уважає творення робітничих партій за національним принципом за „шкідливе". Романченко гаряче обстоював незалежність УСДРП. На другий день чув Романченко, від одного свого

знайомого большевика, переказані слова Лєніна: „Цьому українцеві — не вірте"...

В листопаді 1915 р. організація УСДРП в Катеринославі була схоплена царською адміністрацією. Для УСДРП це був тяжкий удар. Були заарештовані і засуджені на каторжну тюрму провідники організації: **Федір Дубовий** (урядовець залізниці), **Ілько Вирва** (кооператор), **Іван Герасимів** (кооператор), **Дмитро Лисиченко** (журналіст), **Пилип Шукин** (журналіст) та **Іван Романченко** (партійний організатор — мав нелеґальне прізвище — „Бохонко"). Лишилася тайна організація УСДРП і надалі, але не було між ними визначніших провідників, які могли б вести організацію з тим розмахом, як перед цим.

Для культурного розвитку українського робітництва в Катеринославському промисловому центрі виконав добру службу Данило Петрівський, службовець залізниці. (Тепер в Америці). Петрівський закінчив науку в музичній консерваторії як співак баритон, але катар горла не дозволив йому зробити кар'єру артиста. Однак він, бувши службовцем дирекції залізниць, віддав усю свою творчу працю на організацію хорів між українським робітництвом. Глибокий знавець української народної музики, Петрівський прищепив цю любов до народної пісні і своїм ученикам-хористам. Українські хори Петрівського, члена УСДРП, в Катеринославі були **поза конкуренцією.** І. Мазепа часто згадував Петрівського як приклад зразкового ідейного працівника, і був з ним теж на еміґрації в приязних відносинах.

4. ПЕРШИЙ РІК РЕВОЛЮЦІЇ

Революція 1917 р. застала Мазепу в Катеринославі. В місті, в установах державних і громадських, перед вели росіяни або „малороси", що часто ставилися до українського руху з більшою неприязню ніж самі росіяни з Московщини. Для зросійщеного міста поява леґальних українських партій, Української Центральної Ради в Києві і домагання українців для свого краю автономії, були повною несподіванкою. Це так дивуються і навіть жахаються люди, коли побачать „мерця", що встає з летаргічного сну. Ще Київ, Харків або Полтава мали таку-сяку традицію українського політичного руху. Але Катеринослав виріс в степах Запоріжжя, запорізькі козаки здебільшого вимандрували, після руїни Січі 1775 року, за Дунай, а потім оселилися на Кубані. На Вільності Війська Запорізького прийшла нова людність, якій мало промовляла до душі „слава козацька"

Після упадку царату російське панування в Катеринославі лишилося без змін: прийшли до влади **інші політичні ґрупи,** але не були це українці. Українські сили в самому місті Катеринославі були дуже малі і не на високому рівні. В місті з'явилися, окрім тих російських щоденників, які раніше виходили, (Пріднепровскій Край", „Южная Заря"), нові ґазети — російських меншевиків, російських соціялістів революціонерів і російських большевиків. На початку революції на свою ґазету в Катеринославі не **спромоглася ані одна українська партія.** Тільки „Вістник Товариства „Просвіта" почав нереґулярно виходити в місті, що мало коло 200 тисяч людности! Для українців ґубернії, що мала кілька міліонів населення, удалося вибороти відділ українською мовою в тижневику Ґуберніяльного Земства Катеринославщини, що виходив під назвою „Народная Жизнь".

Українська інтеліґенція міста Катеринослава не була підготована до політичної роботи в масах, як вимагали обставини революції. Були тут деякі добрі професори (прим., історики — Д. Яворницький і Василь Біднов або професор Гірничого Інституту Михайло Федорів). Але ці люди „не мали смаку" до політичних виступів на масових вічах-мітинґах, вони не вміли підійти до робітника й селянина, щоб з ним разом вести політичну організацію і боротися за спільну справу.

На першім місці між українськими політичними ґрупами Катеринослава стояли соціялдемократи. Небагато лишилося серед живих діячів цієї організації в Катеринославі, що разом з Мазепою стали до тяжкого діла — відродити українське життя в Степовій Україні. За II Світової Війни загинув на чужині Іван **Романченко,** званий жартом „отаман Гармидер" за свою буйну енергію і вдачу. Чоловік високий на зріст, широкий у плечах, з громовим басом. Мав він музичну освіту, грав на тромбоні в орхестрах і був співаком. Жартом казав деколи: „Я перший соціялдемократ між тромбоністами і перший тромбоніст між соціялдемократами". На масових „мітинґах" Романченко був непереможний: говорив він однаково добре мовами українською і російською, був дуже дотепний і при потребі їдкий у дискусії, а його могутній голос вистачав для найбільшого числа слухачів. Робітники і селяни, що слухали Романченкових промов, готові були йти за ним в огонь і воду. Але Романченкові бракувало організаційного хисту: він був тільки „народний трибун" — промовець, але не той, що веде, організує і направляє рух до виконання поставлених завдань.

Іншого типу був Федір **Дубовий**, секретар організації УСДРП на Катеринославщині. Був він службовцем залізниці, родом із Старобільська (Харківщина). Він знав тисячі людей серед робітників міста і міг оцінити, хто до чого годиться. „Федько" мав велике довіря між робітництвом і найбільше журився тим, що українські організації не були в силі охопити своїм впливом пробуджену політичну активність населення Катеринославщини. „Маємо мускули, але треба нам більше мозку," — часто жалівся Дубовий на засіданнях комітету партійної організації. Тому він особливо прислухався до думки і ради „Ісаака", якого приміщення в високій частині Катеринослава було другим „штабом" УСДРП: там сходився часто комітет партії, бо в секретаріяті все було повно відвідувачів, і там не можна було спокійно обговорювати справи організації.

Членами організації УСДРП були також **Пилип Щукин,** і **Гаврило та Микола Горобці** (Воробйови). Всі три були росіянами, українізовані українською стихією ще перед революцією. Всі говорили такою доброю українською мовою, як мало хто із „расових" українців, хоч української мови не чули в своїх родинах, а навчилися з книжок та від своїх товаришів — українців. Горобці були студенти високих шкіл Києва. (Микола був за війни офицер-гармаш, Щукин — був урядовець у Катеринославі, приватно-коректор усіх українських книжок, виданих у Катеринославі.) Притягла їх до українського руху **ідея демократії та віра в справедливість і право.** Коли вони побачили, що Росія хоче й після упадку царя панувати над Україною, то взялися до зброї в обороні країни, в якій вони народилися. Микола і Гаврило Горобці стали організаторами робітничої бойової організації „Українського Вільного Козацтва" — в Катеринославі (від літа 1917 р.). Микола Горобець загинув під Могилевом на Поділлі на весні 1920 р., як старшина армії Української Народної Республіки. Гаврило Горобець, старший за Миколу, став жертвою большевицького терору в Києві 1924 р. Пилипа Щукина комуністична Чека розстріляла в Катеринославі 1921 р., за зв'язок з повстанським українським рухом. Між провідними членами Української Соціялдемократичної Організації були робітники металургічних підприємств Катеринослава і району. Їм було добре знайоме приміщення Мазепи на Зеленій вулиці в домі ч. 7 недалеко від Гірничого Інституту. Часто до глибокої ночі тут відбувалися засідання і дискусії комітету УСДРП, і бувало нераз, що учасники засідань лишалися ночувати у господаря приміщення, бо вже не їздив трамвай, а йти пішки десь аж за Дніпро на Амур було задалеко.

Ця напружена політична робота і необхідність заробляти на хліб службою в Ґуберніяльному Харчовому Комітеті руйнувала здоров'я Мазепи: він мусів в літі 1917 р. виїхати на деякий час у Крим, на відпочикок, бо повітря індустріяльного міста, з його сажею і порохом, загрожувало його здоров'ю. Кримські гори, дійсно, дуже помогли недужому: Мазепа вернувся за місяць свіжий і здоровий і знову кинувся в політичний вир.

Найбільше його і всіх „свідомих українців" гнобила нечисленність і непідготованість українських політичних сил у Катеринославі. На цілу ґубернію не виходила ніодна політична українська ґазета. Щоб держати своїх людей при організації, довелося „надолужувати" живим словом, їздити на „мітінґи" і вести завзяту дискусію з противниками українського відродження. Це забирало багато часу і енергії. „Прокляті злидні", — казав нераз Мазепа, бачивши, як російські партії видавали великі ґазети, що їх мусіли читати й українці, бо української в місті не було. Деякою допомогою для українців у Катеринославі була українська преса, що виходила в Києві („Нова Рада", „Робітнича Ґазета" — щоденник Соц. Дем. Партії, „Народна Воля", орган Української Селянської Спілки і ін.). Але ці ґазети приходили спізнено, а окрім того вони відбивали в собі переважно „столичне життя" і не відзеркалювали відносин і подій в інших частинах України.

Мазепа був невдоволений способом редаґування українських ґазет: „Занадто вони „інтеліґентські", автори пишуть довгі статті. Забувають за читача, якому треба давати інформацію коротко і ясно". Часто критикував Мазепа статті Валентина Садовського в „Робітничій Ґазеті": „Почне писати, а не знає чим кінчити, і хто прочитає, нічого не навчиться". Навпаки, Мазепа високо цінив статті В. Винниченка, друковані в „Робітничій Ґазеті": — „От видно зразу доброго журналіста: все сказано коротко і ясно". Нераз на засіданнях організації УСДРП ставилося питання про видання свого часопису в Катеринославі. Але всі пляни розбивалися об недостачу грошей.

Коли найстарша в Катеринославі політична організація — українських соціялдемократів — перебувала в перших місяцях революції в такому тяжкому стані, то що ж казати про інші, які народилися тільки з вибухом революції? Організація Української Партії Соціялістів Революціонерів не мала навіть тих „кадрів", — які були у соціялдемократів.

Коли б ця партія мала підготованих провідників і організацію, то могла б зробити найбільше, бо до неї горнулося селянство. Селянам подобався клич „соціялізації землі", хоч і самі соціялісти-революціонери неясно собі уявляли скасування власности на землю. Селяни розуміли під „соціялізацією" відібрання землі у великих власників і розділ її між безземельними і малоземельними.

Російські соціялістичні партії та російська преса на початку революції мали під своїм впливом велику більшість населення Катеринославщини. Всеросійський Крестьянський Союз скликав в червні 1917 р. в Катеринославі Ґуберніяльний Селянський Зїзд, і тут делеґати українського селянства висловилися **проти** прилучення до Української Селянської Спілки та стояли за дальшу свою приналежність до „Всеросійського Крестьянського Союза", що був тоді під проводом російських соціялістів-революціонерів. Всі заходи і спроби українців-соціялдемократів і соціялістів-революціонерів відірвати зїзд від російської організації були неуспішні. На цім зїзді я познайомився з Мазепою. Я був делеґатом на зїзд від селян Верходніпровського повіту. В серпні селянство цього повіту вибрало мене до Центральної Ради в Києві. Мазепа був присутній на селянському зїзді як гість і прислухувався до дискусій, особливо в справі поставленого „свідомими українцями" домагання автономії для України. Російські соціялісти-революціонери, що мали навіть у програмі своїй перетворення Росії на федеративну республіку, показали себе на зїзді як рішучі централісти. Мазепа зустрічався з делеґатами, малосвідомими національно селянами, які повторяли демагогічний клич російської пропаґанди: — „Воно автономія, — само собою, це ще нічого, но територія — значить земля панам!" (Це так росіяни хотіли боротися з територіяльною автономією України, визнаючи — тільки на словах — автономію національно-культурну: школи, просвіти і под.). Ще один клич пущено серед селян на зїзді, щоб відбити у них охоту до автономії: росіяни казали, що автономія приведе до того, що українці не зможуть переселитися за Волгу, за Урал і на Північний Кавказ, коли їм не вистачить землі в Україні. Несвідомі селяни казали: — От тобі й автономія! Значить і Сібір не наша, і Кавказ не наш!? Ми мусіли доказувати членам Селянського Зїзду, що головне — не дати доброї української землі на чужу колонізацію, а не мріяти про втечу з Рідного Краю, де є все можливе для розвитку промисловости і хліборобства, щоб прохарчувати потрійне число людности. Це добре виясняв селянам вусатий літній аґроном Тушкан, з Ерастівки. З великими зусиллями в резолюцію Селянського Зїзду записано слова про автономію України, але селянська організація і надалі лишилася під **російським проводом.**

Всі російські політичні ґрупи в Катеринославі ставилися вороже до заснування українських шкіл у місті. Це виявилося, між іншим, у діяльності Міської Ради („Дума"), вибраної в серпні 1917 р. з додержанням усіх демократичних правил. Із 113 членів Думи, українських представників було тільки 9, в тім числі й Мазепа. (6 соціялдемократів, 1 соціяліст-революціонер, і один безпартійний). Російські соціялісти-революціонери і соціялдемократи (меншевики), разом з большевицькими представниками, творили більшість у демократично вибраній Думі. Вони робили різні перешкоди для заведення українських шкіл в Катеринославі, називаючи домагання української школи для українських дітей у Катеринославі „шовінізмом". Проти такої політики нової Думи виступав на засіданнях Думи також І. Мазепа, разом з іншими українськими членами цього міського парляменту.

З тією самою перевагою російського елементу зустрівся Мазепа і в Раді Робітничих Депутатів („Совєт"), куди його обрано від робітництва найбільшого підприємства Катеринослава — Брянського Металургійного Заводу. Рада Робітничих Депутатів стала політичним центром міста. Тут відбувалися головні дискусії між соціялістами різних напрямів (робітники вибирали в Раду Депутатів тільки соціялістів). Тут зустрівся Мазепа в практичній роботі з російськими соц. дем. меншевиками (д-р Зандер, Катерина Духаніна, Фріман, Венґеров), з представниками російських большевиків, які тоді ще називали себе соціялдемократами: Емануїл Квірінґ — латиш, Яків Епштайн, пізніше комісар земельних справ СССР у Москві, під псевдонимом „Я. Яковлєв", (він був „зліквідований" при одній із Сталінових „чисток"), Авєрін і ін. Також з представниками Жидівського Соціялдемократичного „Бунду" зустрічався Мазепа в практичній роботі в Катеринославськім „Совєті". Бундівці — Фушман і Віктор Альтер, пізніше визначний провідник Бунду в Польщі, члени „Совєту", були у приязних відносинах з Мазепою та іншими українськими депутатами цієї установи. Мазепа казав, що з жидівськими соціялістами йому було завжди легше договоритися щодо національного питання, бо вони розуміли національне поневолення і були проти централістичної „обрусительської" традиції російських соціялістів. Альтер казав, що „Бунд" є, власне, „український винахід". Адже перший, хто домагався друкування соціялістичної

літератури народною жидівською мовою в Україні, Білій Русі і Польщі, був Михайло Драгоманів. Альтер загинув 1941 року в Росії. Він, з своїм товаришем Ерліхом, головою Бунду, тікав із Варшави від німецького наступу 1939 р. і був заарештований совєтською поліцією. Обох розстріляно в СССР, як „шпіонів Гітлера"...

Дебати в Совєті крутилися біля основних проблем того часу: відношення до війни, скликання Всеросійської Установчої Ради та вирішення земельної справи. Ведені безоглядною демагогією Лєніна, російські большевики на Україні мали точні інструкції, що робити. В Петербурзі вони готувалися захопити владу, але перед тим хотіли розбити, зруйнувати державний апарат, щоб потім на „чистому місці" будувати свою систему. Пропаґанда за негайний мир, за негайний переділ землі великих власників між селянами і за прискорені вибори до Установчої Ради, (парляменту) і скасування армії — ці кличі мали більше успіху в Росії ніж в Україні. В Росії совєти-робітничі, солдатські і селянські — попали під вплив большевиків досить скоро після революції. Серед робітництва України переважали демократичні соціялістичні партії.

Українська Центральна Рада і соціялістичні партії, що мали в Раді провід, використовували деякий час боротьбу між російськими большевиками і демократичними соціялістами в совєтах на Україні, щоб підсилити українську позицію. Однак і большевики і демократичні російські соціялісти не хотіли визнати національних прав українського народу. Російські соціялісти і ліберали, хоч і вступили до Української Центральної Ради в Києві, не розуміли, що ослаблення українського демократичного руху приведе до перемоги диктаторської большевицької партії. В рішучий момент, коли українські патріоти виступили збройно проти походу Лєнінового війська на Україну (грудень 1917 — січень 1918 р.), російські соціялісти і несоціялісти різних напрямів або проголошували невтральність, або співчували большевикам. Так було і в Катеринославі. Тут від перших днів революції намітились дві ґрупи, навколо яких збиралися сили для боротьби за владу. Перша — це російська большевицька партія з її бойовою організацією — „Червоною Ґвардією" — що складалася з росіян-робітників Катеринослава. Друга — українські соціялісти, які створили теж свою бойову організацію — „Вільне Козацтво". Обидві організації — російська та українська — складалися з робітників-добровольців.

Не сталося це випадково: селяни були мобілізовані до армії і, після трьох років війни, так були утомлені, що не хотіли й думати про дальше перебування в війську. Робітники промислових центрів працювали в час війни на підприємствах „на оборону" — вони не були виснажені війною, і їх легше було включити до військової організації. Як уже сказано, організаторами Українського Вільного Козацтва в районі Катеринослава були члени УСДРП — брати Горобці. Мазепа від самого початку Вільного Козацтва оцінив вагу цієї організації. В його приміщенні сходилися часто провідники Вільного Козацтва — брати Горобці, Іван Бондаренко, Оврам Самарець, Іван Чорний, Іван Мокринець, Трохим Грабовий і інші робітники-організатори соціялдемократичного руху Катеринослава і околиці. В цих нарадах, що кінчалися часто далеко за північ, участники могли обговорити положення в місті, в ґубернії та в цілій Україні і намічали завдання свого руху і тактику. На ці засідання заходила і дружина Мазепи, д-р Наталія Мазепа, завжди спокійна і весела, хоч мала свої службові обов'язки в Бактеріологічнім Інституті і повинність супроти своїх двох малих дочок: Галини і Тетяни. Приносила вона, звичайно, чай для участників нарад. Ніколи не нарікала, що ці сходини не давали спочинку її родині. Можна було дивуватися, де брало подружжя Мазеп ту силу, що дозволяла їм переносити таке „революційне навантаження". Дехто з нас називав ці наради в приміщенні Мазепи „Комітетом Громадського Добра", за прикладом того, що діяв за Великої Французької Революції в Парижі.

Як член Ради Робітничих Депутатів, Мазепа знав, що большевицька російська партія готує збройну силу для захоплення влади. Хоч Лєнін у своїх статтях, писаних перед листопадом 1917 р., висловлював свою „прихильність" до українського руху і на словах підпирав домагання Української Центральної Ради — „творити своє життя", — однак Мазепі, із поведінки катеринославських большевиків, було ясно, що це сила ворожа Україні і навіть більш небезпечна ніж інші російські ґрупи. Адже ж інші російські партії протягом 1917 р. втрачали свій попередній вплив в українськім народі на користь українських соціялістичних партій, але большевики своєю пропаґандою за негайний мир і за негайний розділ землі могли захопити значну частину українського населення.

Вплив Української Центральної Ради і всеукраїнського національного руху на Катеринославщині зростав; однак цей вплив був більше морального чи чуттєвого характеру, а не

організаційно-політичного. Українці Катеринослава просили, щоб із Києва Українська Центральна Рада прислала промовців, організаторів для роботи в масах, а з Києва відповідали, що у них самих таких людей не вистачає. Всеж одного здібного діяча прислали з Києва, як інструктора Української Центральної Ради, — Грицька Третяка, соціялдемократа, студента-електротехніка. З його допомогою та спільними зусиллями інших участників II Селянського Зїзду Катеринославщини в вересні 1917 р. удалося прилучити організоване селянство цілої ґубернії до Всеукраїнської Селянської Спілки. На чолі Ґуберніяльної Селянської Спілки стали люди, з якими Мазепа був віддавна в приязних відносинах: Федір **Сторубель,** робітник, — соціяліст-революціонер із Мануйлівки за Дніпром, та Іван **Чорнорот**, член Комітету соціялдемократичної організації в Катеринославі, теж робітник. Вони були і членами Вільного Козацтва. На цім зїзді один промовець назвав братів Строменків, що тягли селян до російського „Крестьянського Союзу", французьким словом „авантюристи". Селяни-участники зїзду питалися, що значить це слово. Я переклав його на українську мову як „пройдисвіти". Мазепа дуже був задоволений таким перекладом і потім уживав цього слова в промовах, а коли я бував при тому, то усміхався до мене самими очима зпід своїх окулярів в золотій оправі.

Події революції котилися нестримно вперед. Проти уряду Керенського росла опозиція у всіх ґрупах населення, у всіх партіях, теж і в його власній партії соціялістів-революціонерів настав розлам. Однак уряд Керенського тримався цупко лінії „неподільности" територій Російської імперії і відсував здійснення автономії України в безконечність, відсилаючи українців до Всеросійської Установчої Ради. Українська Центральна Рада заявляла, що в Російській Установчій Раді росіяни могтимуть, як більшість, переголосувати інші народи і накинути їм свою волю. Тому Центральна Рада ухвалила в жовтні 1917 р. постанову про вибори до Української Установчої Ради. Уряд Керенського передав це рішення Центральної Ради на державний суд, як „державну зраду". Проти цього українським членам Міської Думи Катеринослава удалося змобілізувати соціялістичні ґрупи цієї установи. Після дискусії, в якій брав участь також Мазепа, була ухвалена резолюція-протест проти порушування урядом Керенського прав України на самоозначення. Російські члени Думи голосували за резолюцію не тому, що поважно хотіли піддержати права України, а тому що не любили Керенського...

Перед виборами до Всеросійської Ради, створено блок соціялдемократів, соціялістів-революціонерів та Української Селянської Спілки Катеринославщини. Мазепа відмовився кандидувати до Всеросійської Установчої Ради, через лихий стан здоров'я, і піддержував кандидатів від УСДРП Панаса Феденка та Івана Романченка. На першому місці в списку було ім'я Сергія Бачинського, соціяліста-революціонера, що вернувся на початку революції на Україну із Франції, де був політичним еміґрантом. Мазепа критично ставився до пропорційної системи голосування, за партійними списками. При цій системі люди мусять голосувати за партійну програму, а не за людей, яких може й не бачать ніколи. „Діло не в самих програмах, а в **людях**, які ті програми будуть виконувати", — казав він.

Закон про вибори давав змогу одній особі виставити свою кандидатуру в кількох ґуберніях (напр., відомий російський соціяліст-революціонер Віктор Чернов кандидував на першому місці в списках своєї партії аж в п'ятьох ґуберніях, теж і на Катеринославщині). Коли зібрався зїзд українських організацій для обговорення кандидатур, то селяни питалися: — „Із якої ґубернії Чернов?" — „З Тамбовської", — відповідали. — „Ну, то нехай собі йде в свою ґубернію, хіба у нас своїх людей немає?"

Український блок мав число 5. На з'зді для обговорення кандидатур можна було ознайомитися з настроями народних мас. Мазепа хвалив промови одного літнього розумного селянина з Гуляйполя, який доказував необхідність зберегти законність і порядок в Україні правильними виборами. Цей селянин деколи починав говорити віршами, які слухачам подобалися:

„Згинь же, враже, будь проклятий,
бо наш список — номер п'ятий"...

В кінці листопада в виборах до Всеросійської Установчої Ради український блок мав рішучу перемогу. Із 18 вибраних послів до Установчої Ради було 10 із українського блоку. Українська Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку III Універсалом з 20 листопада. Однак російські большевики, захопивши владу в Росії, хотіли накинути свою диктатуру і Україні. Правда, большевицькі організації в Україні бачили, що ситуація в Україні була інша ніж у Росії. Напр., на виборах до Всеросійської Установчої Ради на Катеринославщині большевицькі кандидати мали за собою тільки 17 відсотків усіх голосів. Однак Ленін натискав на своїх нерішучих однодумців в Укра-

їні, щоб вони не гаяли часу і пробували так чи інакше захопити владу в Україні.

Хоч III Універсал Центральної Ради проголосив Українську Народну Республіку, однак українських сил не вистачало на скору організацію української влади на своїй території. В той час у Катеринославі появилися російські комуністичні комісари з Петербурґа, з домаганням „хліба" для „російських робітників і селян". Мазепа як член Ґуберніяльного Харчового Комітету бачив, як настирливо комісари Леніна (наприклад відомий Серґо Орджонікідзе) вимагали, щоб українське збіжжя йшло з України на Московщину безплатно. (Уряд Центральної Ради домагався, щоб Росія платила Україні за збіжжя грішми або фабричними виробами). Мазепа нераз вів спори з Орджонікідзем у Катеринославі. Коли він нагадав большевикові, що совєтський російський уряд вмішуванням в справи України порушує свої власні засади і заяви про „самоозначення народів" і їх право творити незалежні держави, то Орджонікідзе усміхнувся і сказав: „**Жрать надо**"... Мазепа часто згадував пізніше свої розмови з цим большевицьким комісаром, що приїхав на Україну по хліб. Непримиренність його супроти московського большевизму та імперіялізму, що хоче визискувати інші народи, не даючи їм нічого в обмін, окрім „революційної" пропаґанди, — ця непримиренність Мазепи ще зміцніла після „дискусій" з комісарами Леніна, які як „арґумент" показували свої револьвери...

В грудні уряд Леніна оголосив Українській Народній Республіці війну. Уже перед тим большевицька „Червона Ґвардія" привозила в Катеринослав потайки зброю з Росії. До боротьби готувалися також українські відділи: Вільного Козацтва та Гайдамацький полк, що був під командою молодого старшини Сергія Єфремова, племінника відомого історика літератури — Сергія Єфремова. Воєнні дії ще не починалися, ішла тільки пропаґанда і аґітація, змагання промовців на засіданнях Катеринославської Ради Робітничих Депутатів і на „мітінґах".

В дискусіях в Раді Робітничих Депутатів І. Мазепа брав активну участь і старався забезпечити для української демократії прихильність або невтральність російських соціялістичних ґруп, що мали, разом взяті, більшість у робітництві міста. Для того, з почину Мазепи, була створена Ґуберніяльна Революційна Рада, до якої належали представники соціялістичних партій, ворожих до большевиків, — українських, жидівських і російських. В цій раді брали участь окрім Мазепи, Панас Феденко, Віктор Альтер (Бунд),

Фріман (меншевик), Панасенко (укр. соц. революціонер) і ін. Засідання цієї ради відбувалися в колишньому „Ґубернскому Правленію". Виявилося, що тільки українські соціялісти мали охоту і змогу виступити збройно проти большевицької загрози. Інтеліґентний меншевик Фріман не вірив у силу большевиків, думав, що треба оминути „громадянську війну", бо в наслідку може запанувати контрреволюція і реакція.

Головним опонентом проти цієї пасивної тактики був Мазепа. Він казав, що свобода — це передумова розвитку кожного суспільства; большевики захопили силою владу в Росії і бажають накинути свою диктатуру також Україні; вони — вороги демократії. Проти них кожний справжній демократ повинен боротися всіма доступними засобами. „Пам'ятаймо, що реакція може пройти також лівими дверима", — казав часто І. Мазепа.

В грудні 1917 р. Україна готувалася вибирати послів до Української Установчої Ради. Між укр. соціялдемократами та соціялістами революціонерами настала незгода через „соціялізацію землі", якої соціялдемократи не хотіли проголошувати в виборчій програмі. УСДРП виставила свій окремий виборчий список, а соціялісти революціонери йшли на виборах разом із Селянською Спілкою.

Нове покоління українців, що виростало під Сталіновим „соціялізмом" (державна панщина і рабська праця, під режимом терору, заслань на Колиму і ін.), нелегко може зрозуміти, що величезна більшість українського селянства в перших роках революції йшла за кличами соціялістичними і визнавала провід соціялістичних партій. Коли в Українській Центральній Раді в листопаді 1917 був вироблений проєкт закону Земельної Комісії про залишення максимального володіння землею, вільного від вивласнення, 40 десятин (коло 40 гектарів), то цей проєкт викликав велике невдоволення між українським селянством. На сесії Української Центральної Ради відбулася дискусія про цей проєкт Земельної Комісії. Член Центральної Ради селянин Манько заявив:

„Приїхати з таким законом додому, значить — дістати дрюком".

Другий селянин, член Ц.Р., Хволенко сказав:

„Якщо такий закон пройде, то (звертаючись до членів Ради) ви не діячі від народу!... Ми доросли до соціялізму!"

„Нехай скажуть ясно, чи земля селянам, чи ні? Коли селянам, то скасуйте власність на землю з корінням"! (Щоденник „Нова Рада", ч. 211, Київ 1917 р.).

Ці настрої українського селянства уміли в той час використати російські большевики проти українського уряду. В селянстві був страх перед відновленням великої земельної власности, тому був поширений погляд, що сільські громади самі будуть реґулювати земельне володіння, відповідно до потреб хліборобів (ділити „на душі"). Однак селянська маса не розуміла, що Україна вже в той час була перелюднена, і що на всіх селян, і після розділу панських і інших земель, не вистачить землі для раціонального розвитку хліборобства. Аґрарно перенаселене українське село мусіло б дати велику частину людности своєї для промисловости. Це було б найліпше рішення проблеми, бо українські міста та індустріяльні центри притягали до себе людність із Росії, і це приводило до відчуження міста і села.

Ім'я першого голови Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради В. Винниченка було популярне в народі. Тому УСДРП на Катеринославщині поставила Винниченка на першому місці в списку своїх кандидатів. В грудні почала виходити в Катеринославі українська соціялдемократична ґазета, під редакцією Мазепи і Феденка, — „**Наше Слово**". Пам'ятаю, як один робітник із Амуру (з лівого боку Дніпра) приніс до редакції свій вірш, для аґітації за кандидатів УСДРП. Мазепа деякий час вагався, чи його містити. Однак ми рішили, що також віршована пропаґанда може на людей впливати: большевицький поет Дєм'ян Бєдний почав тоді писати свої вірші проти „буржуазної Центральної Ради" теж українською мовою. Федько Дубовий, невтомний секретар УСДРП в Катеринославі, дав йому дотепну віршовану відповідь у „Нашім Слові". Вірш для пропаґанди за список УСДРП був уміщений у катеринославському „Нашому Слові". На жаль, моя пам'ять зберегла тільки частину цієї „політичної поезії":

„І шумить і гуде, — робітнича сила йде,
По шляху до щастя й волі „Наше Слово" нас веде.
Тридцять шість в списку вас, все завзятих вояк:
Винниченко, Авдієнко, Романченко і Третяк"...

Це нагадує поезії, писані на „соціяльне замовлення", однак ми були вдоволені, коли незабаром в різних частинах Катеринослава, після виборчих мітинґів, прихильники УСДРП надхненно співали цю пісню, на голос відомої — „І шумить і гуде, дрібен дощик іде".

Як кандидат УСДРП до Всеросійської Установчої Ради і також до Української, я мусів взяти відпустку з української ґімназії в Веселих Тернах біля Кривого Рогу. Ця школа була відкрита в вересні 1917 р. заходами місцевих

українських громадян (Василь Скляр, Володимир Чирва і ін., з допомогою проф. Володимира Боришкевича з Катеринослава). Підчас виборчої аґітації я мав нагоду обїхати велику частину ґубернії (тодішні повіти Верходнiпровський, Катеринославський і навіть частину повітів Херсонщини, райони Кривого Рогу і Олександрійського повіту, хоч вони не належали до моєї „парафії").

Ця виборча аґітація провадилася вже після большевицького перевороту, що стався 7 листопада 1917 року за новим стилем. Підчас мого обїзду ґубернії з аґітаційними промовами я міг переконатися, що національна свідомість в населенні значно виросла, особливо серед робітництва. У просторому промисловому центрі навколо Кривого Рогу (копальні залізної руди) українські робітники, під проводом соціялдемократів Діхтяря, Речмедила (член Укр. Центральної Ради), Тернюка (голова Ради Робітничих Депутатів міста Кривого Рогу), Федора Сіденка і ін., зорганізували відділи Українського Вільного Козацтва і готувалися відбити збройною силою провокації большевицької „Червоної Ґвардії". (Провідники — Валявка, Копилов і ін.). При обїзді районів, призначених для моєї аґітації, мене супроводили два солідні робітники, середніх літ, з району Вечірній Кут біля Кривого Рогу. На всякий случай, ми мали при собі револьвери і рушниці. Ці робітники оповідали, що наше Вільне Козацтво вже мало справжній бій з „большаками" на стації Вечірній Кут, при чім лінія „фронту" проходила понад залізницею. Нашим удалося розбити „червоно-ґвардійців". Командував боями Речмедило, член Центральної Ради, і він після того дав розпорядження: всім робітникам-росіянам, що записалися в „Червону Ґвардію", негайно залишити українську територію і виїхати на Московщину, при чім для них і їх родин Вільне Козацтво забезпечувало охорону. Обидва мої супровідники уміли добре співати. І досі пригадую сумну мелодію, яку вони нераз наспівували, мабуть, думаючи про сучасність:

„Колись були пшениці ланами, а тепер стали облоги;
Колись були брати-товариші, а тепер стали вороги..."

Підчас цієї моєї подорожі по ґубернії заїхали ми на стацію Верховцеву. Коли ми зайшли в залю для пасажирів, то побачили там молодого телеграфіста, який голосно читав для всіх, що були в залі, якусь відозву українською мовою. Люди уважно слухали, а телеграфіст деколи переривав читання і давав пояснення. Із прочитаного я зрозумів, що то був новий Універсал Української Центральної Ради, яким проголошено Українську Народну Республіку. Робіт-

ники, члени Вільного Козацтва, що були зі мною, не могли заховати свого хвилювання. Вони на радощах поцілулися, а потім один із них, з кривим носом, за що ми його прозивали „Кривонос", підійшов до мене та й каже: „Дозвольте вас поцілувати, бо це ж наш Український Великдень"...

Як виявилося, телеграфист записав текст III Універсалу, що був пересланий телеграфом із Києва, і тепер із своїми товаришами робив копії, щоб порозсилати по всій околиці для оголошення в сільських і міських громадах та для розліплювання, де тільки можна. Універсал Української Центральної Ради примусив моє серце сильніше битися: це ж була подія історичної ваги! Однак я бачив при обїзді повітів Катеринославщини і „другу сторону медалі": всюди, і по найглухіших селах, уже були поширені друковані документи російського совєтського уряду Лєніна: „Декрет про землю", „Декрет про війну" і ін. Ці проклямації висіли всюди: на телеграфних стовпах, на стінах домів, на крамницях, навіть на мурах церков. Ніхто не перешкоджав ширенню цих демагогічно зложених документів. Носіями -пропаґаторами цієї літератури були переважно вояки-дезертири, що поверталися з фронту. Такого солдата Куделю зустрів я, їдучи пароплавом з Катеринослава Дніпром проти течії, минаючи Кам'янське і Верходніпровське, в напрямі до Куцоволівки. Куделя приязно розмовляв зі мною підчас подорожі; він вірив, що Лєнін порозуміється з Українською Центральною Радою. Коли я сказав, що Лєнін хоче панувати над Україною так, як панували російські царі, то він не хотів вірити. „Я думаю, що коли Центральна Рада не схоче помиритися з совєтською властю, то я піду проти Центральної Ради", — казав мені Куделя.

В однім селі біля Куцоволівки я зустрів другого переконаного большевика, учителя, що звався **Правда.** Це був інтеліґентний і гарний собою молодий чоловік. Він був добре начитаний і вірив кожному слову большевицької пропаґанди. Він уважав, що совєтський режим мусить запанувати незабаром у цілім світі, а, порівняно з цими ґрандіозними перспективами, — що може дати ізольована „національна Україна", з своїм „місцевим урядом?"

Мені удавалося в промовах і прилюдних дискусіях розбивати ці надії на нового „месію" — Лєніна. Однак тривога і турбота душевна не давали мені спокою. Я часто писав про ці настрої і про недостачу української демократичної пропаґанди у Катеринослав до Федька Дубового і до Мазепи, а також у Київ, до Кузьми Коржа, голови Інформаційного Бюра Української Центральної Ради (він був родом

із Запоріжжя). В той час потрібні були **десятки тисяч** аґітаторів за Українську Народну Республіку і міліони проклямацій, плякатів і летючок-метеликів, щоб протидіяти потопові большевицької пропаґанди. Порівняно з большевицькою аґітацією, ми стояли далеко позаду. Треба зазначити, що підчас виборів до всеросійської Установчої Ради законність ніде не була порушена: народ вірив у силу демократичного правопорядку.

Інакше було за виборів до Української Установчої Ради.

В Катеринославі перед виборами до Української Установчої Ради „пахло порохом". Російська „Червона Ґвардія" під проводом Антонова вже захопила Харків. Бої йшли в Донецькому Басені і на Лівобережній Україні. З Донбасу від отамана Вільного Козацтва Олександра Малашка приходили посланці з вимогою — дати поміч проти російської Червоної Ґвардії. Ми мали наради з штабом Вільного Козацтва (Г. Горобець і ін.), але відповідь була одна: — Треба незабаром сподіватися атаки „большаків" на українську владу в Катеринославі. Нам дорога кожна рушниця, кожний боєздатний козак.

Це діялося в той час, коли в Катеринославі аж кишіло від „українізованих" частин, які виділено із російської армії, за принципом „земляцтва". Навіть із Петербурґа приїхав українізований полк, названий іменем гетьмана Орлика.

Супроти цих українських частин російські большевики ужили дуже хитрої тактики: вони виряжали їх на Україну мирно, провівши між ними пропаґанду, мовляв, Українська Центральна Рада „продалася капіталістам" і хоче продовжувати війну, а вони, большевики, не хочуть ніякої війни. Цим українізованим полкам большевицькі аґітатори радили — скинути уряд Центральної Ради і поставити на Україні владу совєтів. На словах, большевики проголошували, що вони визнають самостійну Україну, але тільки тоді, коли в Україні буде „влада робітників і селян". Українізованим полкам, що виїздили на Україну з Петербурґа і Москви, російський совєтський уряд звелів навіть видати старинні прапори Українського Запорізького Війська, що зберігалися в музеях, як трофеї.

Теж і в полку гетьмана Орлика було багато збаламучених большевицькою пропаґандою, і наша організація старалася ті впливи розбити. Я мав у цім полку приятелів ще з весни 1917 р., коли разом з Левком Чикаленком редаґував у Петербурзі соц. дем. ґазету „Наше Життя". Тоді я вів політичну організацію серед українців у полках залоги російської сто-

лиці. Ці вояки-орликівці кликали мене і Мазепу в свої казарми, щоб ми їм розказали, „яка українська програма". Після наших промов були большевицькі опоненти. Один із них казав, що „оратор Мазепа, мабуть, потомок буржуазного гетьмана Мазепи". Тому я мусів взяти ще раз слово для вияснення, хто був гетьман Мазепа та його наступник — Пилип Орлик, патрон цього полку. Виявилося при тім, що багато з „орликівців" не знали, чому їх полк так звався!

В цих обставинах, надійною підпорою для української влади в Катеринославі були — реґулярний Гайдамацький полк та Вільне Козацтво, що складалося з добровольців. Інші — „українізовані" частини оголосили в рішучий момент свою „невтральність" в боях за Катериноcлав.

Почин до цих боїв дали большевики. Вони поспішали, бо хотіли „зірвати" вибори до Української Установчої Ради, призначені на 9 січня нового стилю 1918 р. 7 січня большевицька Червона Ґвардія викрала панцерний автомобіль, що належав українському полкові гайдамаків. Український штаб послав ультимат — видати панцерник, а коли відповідь буде відмовна, то загрожував репресіями. „Червона Ґвардія" шукала допомоги в Раді (Совєті) Робітничих Депутатів міста. Один із большевицьких членів Совєту (Авєрін) підчас дебатів сказав згірдливо, мовляв, ультимат писаний „гайдамацькою мовою". Проти цього запротестував Мазепа і до нього прилучилися інші члени Ради, зокрема жидівські соціялісти, називаючи Авєріна шовіністом.

Авєрін був робітником Брянського Заводу і належав до провідників катеринославських большевиків. Він ніяк не міг помиритися з думкою, що росіяни на Україні тільки меншість, і в розмовах та промовах загрожував: „Побачимо, хто тут більші права має, — „Совєт Народних Комісаров аль Українская Рада"!?...

Коли большевицька Червона Ґвардія не задовольнила ультимату Українського Штабу, то українці почали бомбардувати центр Червоної Ґвардії — Брянський Завод, — обсадили військом Головну Пошту і повели наступ на будинок театру, де звичайно засідав Совєт, бо там засіли відділи Червоної Ґвардії. Перевага була на боці Вільного Козацтва та Гайдамаків. Теж на Брянськім Заводі розгорілися бої між робітниками українцями — членами Вільного Козацтва — і червоноґвардійцями. Але в цей момент большевики запропонували переговори про замирення. Українська соціялдемократична фракція Совєту зразу відмовлялася посередничати в переговорах, поки большевики не виконають українських вимог. Однак, російські меншевики, соц. революціонери та представники жидівських соціялістичних партій у Совєті повірили в „миролюбність" большевиків і благали українців не відмовлятися від переговорів, „щоб не лилася пролетарська кров". Мазепа, Третяк, Капустян і інші українські члени Совєту під кулями, що літали вулицями Катеринослава, ходили на переговори між штабами, українським і російським-большевицьким, — як політичні дорадники, і радили українській команді стояти твердо на вимогах свого ультимату Червоній Ґвардії.

В цей момент також Міська Рада („Дума") виступила з пропозицією до обох воюючих сторін-почати переговори про мир. Мазепа радив українському штабові припинити переговори, бо були певні відомості про наближення нових частин російської Червоної Ґвардії зза Дніпра до Катеринослава. Однак, під натиском членів Думи — російських меншевиків і соц. революціонерів, — мовляв, — „даремно ллється людська кров", — український штаб прийняв пропозицію про мирові переговори. Большевики це використали і затягали переговори аж до 10 січня, коли свіжі сили з Москви під командою Єґорова ударили несподівано на місто і захопили його. Так була проголошена в місті совєтська влада. Вибори до Української Установчої Ради в Катеринославі, через війну на вулицях міста, не відбулися.

Большевицька влада виявила себе зразу ж кривавим терором і грабунками населення. Мазепа мусів стерегтися і від першого дня російської совєтської окупації старався не ночувати дома. Однак ходив на засідання управи Ґуберніяльного Земства Катеринославщини, до якої був вибраний на початку січня 1918 року. В березні совєтська влада розв'язала демократичну міську раду („дума") як і земства — ґуберніяльне й повітові, вибрані в літі 1917 р. Це примусило Мазепу і всіх визначніших українських діячів у Катеринославі ще більше „перейти в нелеґальний стан", щоб не попасти в руки большевицької терористичної організації — „Чрезвичайної Комісії" (Че-Ка). Все ж на так званому II всеукраїнському зїзді робітничих, селянських і солдатських депутатів, що був скликаний у Катеринославі 17 березня 1918 року, Мазепа з'явився на чолі української соціялістичної фракції (соц. дем. і соц. революціонери).

„Українська совєтська влада" була створена малою ґрупою російських большевиків і російських лівих соціялістів-революціонерів, що в грудні 1917 р. відкололася від всеукраїнського зїзду робітників, селян і вояків у Києві і переїхала в Харків. Там вони проголосили „совєтський уряд України". Цікаво, що в цій „українській" владі на початку

не було зовсім представлене українське селянство! Коли большевицька „Червона Ґвардія", прислана з Московщини, захопила Київ (початок лютого 1918), то за нею переїхала в Київ і „ЦИКУКА" (Центральний Исполнительний Комитет Украини). Однак незабаром мусіла „ЦИКУКА" покинути столицю України, бо делеґація Українського Уряду підписала в Бересті мировий договір з Центральними Державами, і українські частини, з допомогою війська Центральних Держав, очищали українську територію від большевицької „Червоної Ґвардії". „ЦИКУКА" переїхала в Катеринослав. Терор „Червоної Ґвардії" супроти української людности збільшився, всюди большевики вишукували прихильників „буржуазної Центральної Ради" і без довгих розмов убивали на місці. Грабункам не було кінця. Навіть машини з фабрик Катеринослава большевики вивозили на Московщину.

Промова Мазепи 18 березня 1918 р. в Катеринославі на II зїзді Совєтів України в присутності командира Червоної Ґвардії Антонова-Овсєєнка, М. Скрипника і інших, з протестом проти російської окупації, була мужнім актом.

Участники зїзду, між якими було багато озброєних, переривали промову Мазепи криком і погрозами, але все ж він успів сказати роз'яреній масі, що Україна не хоче ніякої опіки московських комісарів, що наступ Москви на Україну примусив Українську Центральну Раду підписати мировий договір у Бересті.

Мазепа, Ф. Дубовий та інші, і під большевицьким терором, вели роботу своєї організації. Головна частина катеринославських відділів Вільного Козацтва, після захоплення Катеринослава російською Червоною Гвардією, відступила до Києва, а потім до Житомира, з урядом Української Народної Республіки. Однак, у Катеринославі лишилися організовані українські робітники, з якими Мазепа мав постійний зв'язок. Катеринославський Комітет УСДРП зокрема провадив інформацію і пропаґанду в місті тайно друкованими проклямаціями.

З великим нетерпінням і радістю зустрічало все населення Катеринослава чутки про недалеке визволення від большевицького режиму. Большевицька влада своїм беззаконством і терором поставила проти себе всі ґрупи населення. Може найбільше були розчаровані большевицькою „пролетарською владою" робітники Катеринослава, всіх національностей. Коли на початку квітня 1918 р. відділи Українського Вільного Козацтва, під проводом Гаврила Горобця, взяли після упертих боїв Катеринослав, то населення міста захоплено вітало українське військо. Також відділам німецьким та австро-угорським, що прийшла в Катеринослав слідом за українцями, була дана тепла зустріч.

В квітні була скликана в Катеринославі Робітнича Рада (Совєт), до якої делеґовано також мене від Укр. Соц. Дем. Партії. В сходинах цього Совєту взяв участь і Мазепа. Ми бачили тут, з якою ненавистю представники різнонаціонального робітництва міста згадували недавнє панування большевиків і з якими надіями вони ставилися до Української Народної Республіки. Мазепа слухав промови робітників-росіян в засіданні Робітничої Ради і казав:

— Тепер видно, що є ґрунт під українською державністю, коли навіть росіяни йдуть за Українською Центральною Радою. Однак незабаром реакція змарнувала цей великий політичний капітал, що його здобула демократична українська влада.

В кінці квітня до міста прибула частина Української Синьої Дивізії. Дивізія була зорганізована в Німеччині, заходами Союзу Визволення України, із українців — полонених бувшої російської армії. Це були люди свідомі національно і вироблені політично. Вони пройшли політичну школу, головно заходами тих діячів, що працювали між полоненими в таборах Німеччини і Австрії: Осип Безпалко, Роман Домбчевський, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Петро Бензя і інші соціялдемократи з Галичини, Буковини та з Великої України. Вояки Синьої Дивізії були захоплені своєю місією: всі вони, хоч не бачили своїх родин по кілька років, лишалися на службі армії Української Народної Республіки, не брали відпусток із своїх відділів. Добре вимуштровані, чисто одягнені, чемні в поведінці, „синьожупанники" зразуж **здобули серця** населення Катеринослава. Під їх впливом зросійщений Катеринослав заговорив українською мовою. „Синьожупанники" мали в своїх рядах багато переконаних соціял-демократів і вміли легко розбивати в дискусіях з прихильниками большевизму совєтську „соціяльну" демагогію.

Комітет Катеринославської Організації, з участю Мазепи, почав видавати свій щоденник — „Голос Робітника" — під редакцією члена Української Центральної Ради П. Феденка, що прибув із Києва в Катеринослав з відділами Вільного Козацтва. В Катеринославщині почала діяти як місцева політична влада — Ґуберніяльна Революційна Рада — з участю українців і національних меншостей, — під головуванням Мазепи. Були значні труднощі в праці цієї організації, після большевицької руїни, але українські сили зростали

через дальше національне усвідомлення інтеліґенції. Ці люди, хоч українського роду, належали раніше до російського табору („малороси"), а тепер верталися до свого народу. Ці зросійщені українці бралися пильно до вивчення української мови і ставали в ряди українських патріотів. Нема сумніву: коли б влада Української Народної Республіки не мала перешкод з боку російської реакції, яка діяла в згоді з плянами реакції німецької, то труднощі державного будівництва вдалось би перебороти. Однак, сталося інакше.

5. Під владою Скоропадського

Російські і „малоросійські" поміщики, які наслідком революції втратили свої маєтності на користь безземельних і малоземельних селян, порозумілися з ґенералами німецького війська в Україні. Політика ґенерала Людендорфа, що був тоді найбільш впливовою особою, мала таку ціль: поставити замість уряду Української Центральної Ради людей, прихильних до єдиної неділимої Росії, щоб з ними підготувати відновлення царського режиму. Царська Росія, в цих плянах німецького уряду, стала б вдячною союзницею Німеччини в майбутньому. Так і зроблено: 29 квітня 1918 р. в Києві, на зїзді земельних власників, проголошено владу ґен. П. Скоропадського, з титулом гетьмана. Нова влада почала жорстоко переслідувати діячів українського національного відродження по всій Україні. У Катеринославі зліквідовано Вільне Козацтво і заарештовано його організаторів — Гаврила і Миколу Горобців. Мазепа, як член Ґуберніяльної Земської Управи, приложив багато зусиль, щоб урятувати від смерти цих визначних борців за волю України. Нова влада всіх невигідних їй людей називала „большевиками" і, при допомозі німецьких та австрійських військових судів, знищила багато заслужених діячів, що боролися за Українську Народну Республіку. Нераз Мазепа пізніше з вдячністю згадував Ярослава Чижа, українця з Галичини, що як старшина був з австрійським військом у Катеринославі. З його допомогою удалося врятувати від смерти деяких українських борців за свободу, яких хотіла послати на шибениці влада Скоропадського.

Пригадую велике обурення Мазепи, коли в російській пресі Катеринослава з'явилися інформації про арештування провідників Українського Вільного Козацтва Гаврила і Миколи Горобців.

„Тепер він турок, не козак", — зловтішно писала одна російська ґазета. Російські єдинонеділимці раді були, бачивши, як влада Скоропадського нищила українських патріотів через органи австрійської військової окупації. Один приклад беззаконства гетьманської адміністрації приніс нам особливо багато клопоту. В Катеринославі влада „Української Держави" (яка говорила виключно російською мовою) звеліла заарештувати члена Української Соц. Дем. Партії, професора математики Володимира Боришкевича, мого доброго приятеля, за участь у протесті повітового земського зібрання в місті Верходніпровськім проти перевороту Скоропадського. Боришкевича держали в тюрмі, але не ставили його на суд. Мазепа звертався до юстиції „Української Держави", але відповідь була одна: „Боришкевич — державний злочинець". Найбільше озлоблення прокуратора „малороса" Фененка викликало, що Боришкевич не хотів відповідати на урядові листи в його справі, писані російською мовою, і вимагав, щоб прокуратура „Української Держави" уживала української мови. Ледве удалося, через усякі інтервенції аж через Київ, вирвати Боришкевича із „гетьманської" в'язниці. Бувши в тюрмі, Боришкевич написав підручник альґебри українською мовою для середніх шкіл. Ця книжка, під моєю редакцією, була видрукована того ж року в Катеринославі (видавництво „Каменяр"), з передмовою автора, що він писав свою книжку „в острозі".

З перших днів влади Скоропадського Катеринославщину залила хвиля кривавого терору російських поміщиків, потомків тих, що з царської ласки одержали в своє володіння землі Вільностей Запорізьких після руїни Січі 1775 року. Селян, що розділили між собою панські землі, власники переслідували, як „большевиків", створивши свої „карательні відділи", в які набирали всяке шумовиння. Коли не вистарчало цих карателів, то гетьманська адміністрація кликала на поміч полки австро-угорської армії.

Розстріли, шибениці, катування, грабування селянського майна — все це, само собою, не могло прихилити народних мас до режиму Скоропадського. Як відповідь на „білий" терор, почався спротив українського населення, у формах повстанських. Повстання вибухали в різних частинах ґубернії, а найбільше на лівім боці Дніпра, в районі Гуляйполя, де з'явився талановитий ватажок, що прибув із Москви, — Нестор Махно. Ці повстання були проти поміщицької реакції, але большевицька пропаґанда уміла їх направити і проти українського національного руху. Большевики доказували, що **винна за все** Українська Центральна Рада, бо „покликала німців", щоб передати владу поміщикам... Провідники гетьманських карательних відділів піддержували з свого боку цю пропаґанду большевиків тим, що казали репресова-

ним і тероризованим мешканцям України: „**Це вас Україна б'є**"... Особливо вславився своїми провокаційними ділами офіцер російської армії Чернов, який назвав себе„ Чернуха", на український лад, і безоглядно тероризував населення Степової України, під прапором „Української Держави" Скоропадського.

Російські консервативні ґрупи піддержували владу Скоропадського, як свою: аджеж уряд Скоропадського був у руках російських монархістів. Один тільки українець, що перебував перед революцією в Катеринославі, Дмитро Дорошенко став міністром закордонних справ в уряді Скоропадського. Але він не мав впливу на політику цього уряду і, бувши м'ягкого, уступчивого характеру, не міг паралізувати плянів цього уряду, ворожих до України. Мазепа знав добре Дм. Дорошенка і оцінював його як політика неґативно.

Російські демократичні ґрупи, приголомшені перемогою большевизму в Росії і Берестейським миром, перебували на початку в нерішучості. Російська преса критикувала Берестейський договір і не визнавала Української Народної Республіки. Однак росіяни в більшості були проти повороту большевицького режиму в Україну, з його тероризмом і грабуванням. Після перевороту Скоропадського, російські соціялісти хоч критикували в своїй пресі большевиків, однак зовсім вільно і завзято почали нападати на ідею незалежности України. Меншевицька російська щоденна ґазета „Южний Рабочій" у Катеринославі, в одній лінії з меншевицькою ж таки ґазетою „Кієвская Мисль" і іншими щоденниками цієї партії в Харкові та в Одесі, вела перед в пропаґанді проти „самостійнізованої України". Ця пропаґанда фактично йшла на користь „єдиної неділимої Росії" — червоної або білої. Звичайно, большевики з свого боку діяли в тім самім протиукраїнськім напрямі через свої тайні організації і через нелеґальну пресу, яку вони масово ширили серед робітництва і селянства в Україні. В Києві була щоденна українська преса, але в Катеринославі, після закриття „Голосу Робітника", українською ґазетою був тільки щоденник, який видавала Ґуберніяльна Земська Управа з участю інженера Івана Труби. Мазепа дав почин до видавання органу УСДРП в Катеринославі (двічі на тиждень) — „**Наша Справа**". Цю ґазету він редаґував разом з П. Феденком. „Нашу Справу" фінансували українські кооперативні організації Катеринославщини. Ґазета своєю обороною державности, демократії та соціяльних здобутків української революції, своїм курсом проти большевизму і проти правої реакції і своїм бойовим тоном придбала собі значне число читачів в місті і в повітах Катеринославщини.

Особливо визначався один співробітник „Нашої Справи", якого знайшов Мазепа між робітниками-друкарями Катеринослава. Звався він Олександер Шарик. Шарик виріс у Петербурзі і до революції не знав української мови. Однак після революції він вернувся в Україну і в Катеринославі пристав до УСДРП. Вчився уперто української мови і з ним училися його жінка і дочка. Він ще не міг писати українською мовою без помилок, тому давав свої статті до редакції в російській мові, а ми їх перекладали на українське. Його статті були переважно в обороні незалежности України проти російського „білого" і „червоного імперіялізму. Мазепа казав, читаючи статті Шарика (псевдоним — Олелько):

„Ні, Україна не загине. Коли вже знаходяться оборонці нашої ідеї, що пишуть російською мовою, то що ж буде, як український народ пройде рідну школу?"

Однак з тією українською школою поступ був малий. Міська Дума, з її російською більшістю, гальмувала українське шкільництво в Катеринославі. На все велике місто була тільки одна українська середня школа (ґімназія), заснована на приватні засоби Українським Учительським Товариством. Зате російських середніх шкіл, утримуваних державним коштом, було з десяток, і в них з великими труднощами заведено навчання української мови як окремого предмету. Тільки на вимоги студентів-українців почалися виклади українознавства (укр. мова та історія) в Учительськім Інституті Катеринослава, з вересня 1918 р. Ці лекції доручено П. Феденкові. Я в той час учив в II **російській** ґімназії Катеринослава, бо для мене як педагога не було української школи в місті, а вертатися в ґімназію в Веселих Тернах я не мав змоги, бо моєї присутности в Катеринославі вимагала політична робота.

В Інституті викладова мова була російська: влада Скоропадського лишала російське панування в „Українській Державі" і надалі непорушним. В сільських школах бракувало українських підручників, хоч перевишкіл учителів народних і середніх шкіл для цілої ґубернії був зроблений в літі на курсах українознавства в Катеринославі (викладали — В. Біднов, Д. Яворницький, П. Феденко і ін.) Як член ґуберніяльної Земської Управи, Мазепа дуже турбувався тим станом, однак не міг нічим помогти. Підчас цих курсів Мазепа заходив деколи до приміщення, де відбувалися

виклади українознавства, знайомився з активнішими учителями, розпитував про ситуацію і настрої в окремих районах ґубернії. Ця рухливість Мазепи, його бажання **самому** почути і побачити людей, щоб мати уяву про всі і найдрібніші вияви громадського життя, характеризує його як реального політика.

Німецька влада, в згоді з нею поставленим „гетьманом України", не бажала ніякої української армії. Тому були розв'язані полки „синьожупанників", відділи Вільного Козацтва і т. д. З великими труднощами удалося зберегти частину „Сірої Дивізії", що прибула в Україну з Австрії вже після перевороту Скоропадського, та Запорізький Корпус. Відділи Українських Січових Стрільців, що були в складі австро-угорської армії і прибули на Україну з архикнязем Вільгельмом Габзбурґом („Василь Вишиваний"), взято незабаром з України, на вимогу Кайзера Вільгельма II. Адже ж присутність цієї надійної української частини в Україні могла перешкодити здійсненню плянів німецького уряду щодо відновлення „єдиної Росії".

Скоропадський почав організацію офіцерських кадрів для російської армії. Кадри для VIII корпусу армії були розташовані в Катеринославі. Туди приймали тільки російських старшин; українців виключали, як ненадійних.

Праця політична, журналістична і професійна робота (моя — педагогічна, а Мазепи — в Ґуберніяльній Земській Управі —) нас дуже вичерпувала навіть фізично. Тому Мазепа, при відвідинах Києва, умовився, щоб у Катеринослав приїхав хтонебудь із членів редакції „Робітничої Ґазети" нам на поміч. У вересні прибув до нас Анатолій Пісоцький, колишній член Української Центральної Ради, і помагав у редаґуванні „Нашої Справи". Пісоцький був моїм близьким земляком, сином поміщика із Верходнiпровського повіту. Його батько був консервативних поглядів „малорос" і за влади Скоропадського був призначений головою повітової земської управи.

Ми не розпитували А. Пісоцького про його відносини з батьком. Мабуть вони не були добрі; він, хоч міг заїхати до своєї родини по дорозі з Києва, не зробив цього і також із Катеринослава поїхав просто в Київ, ніде не спиняючись. В „Нашій Справі" Пісоцький писав статті проти російського імперіялізму всякого напряму: „білого", ліберального і большевицького — „червоного". Ці статті викликали гострі напади на „Нашу Справу" збоку російської преси, що виходила в Катеринославі. В той час ми не помітили нічого в Пісоцькому, що вказувати могло на його пізнішу політичну

еволюцію: він пристав у Києві в кінці 1918 р. до ґрупи „незалежних соціялдемократів", яка пізніше перетворилася в Українську Комуністичну Партію. В 1924 році ця партія була зліквідована, і декого із „укапістів" прийнято до Ком. Партії Большевиків України (КПБУ), між ними й Пісоцького. Він у цей час був уже відомий під своїм журналістичним псевдонимом — „Андрій Річицький". В КПБУ він „зробив кар'єру", бо став навіть членом Центрального Виконавчого Комітету Совєтів в Україні. Його, завзятого самостійника, Москва примусила писати статті проти „єретичних поглядів", які висловив комуніст Волобуєв, в обороні економічної незалежности України. Але й ця невільницька служба не врятувала Пісоцького-Річицького; він попав 1934 року в „чистку", мовляв, за „перекручення" партійної лінії, підчас колективізації. Пісоцькому поставлено в вину, що він підчас „добровільної колективізації" в Баштанському районі велів валяти печі в селянських хатах, щоб цим способом їм „улегшити" перехід до „колективного господарства". Відомо, валяння печей, щоб примусити селян до вступу в колгоспи, було нормальним засобом комуністичної „політики на селі". Однак, для знищення Пісоцького-Річицького, який був для Москви „буржуазним націоналістом", ужито такого способу: його повезли в Баштанський район, там, в присутності селян, свідків і покривджених, Пісоцького судили і покарали смертю, як „ворога народу", що насильно заганяв селян у колгоспи. Однак насильно зколективизованим селянам не дозволили після цього вийти із колгоспів...

В справах ґуберніяльної Земської Управи та в справах політичних Мазепа їздив кілька разів в літі 1918 р. в Київ. Там бував на засіданнях Центрального Комітету УСДРП, мав розмови з С. Петлюрою, як головою Всеукраїнського Союзу Земств, з В. Винниченком, М. Прошем і ін. Приїздив із Києва дуже пригноблений. Поза декораціями „Української Держави", панувала всюди в Україні російська „чорна сотня". Сам голова російських конституційних монархістів П. Мілюков приїздив на Україну для порозуміння з німцями і з урядом Скоропадського, в якім верховодили партійці Мілюкова, про відновлення „єдиної Росії". Мілюков заїздив також у Катеринослав. Уряд Скоропадського дав почин для відкриття р о с і й с ь к о г о університету в Катеринославі (українського там не було). В Києві, хоч був відкритий український університет, однак приміщення для нього дано аж на Сирці, далекому передмісті української столиці. Зате російський університет залишено в прекрасному будинку в центрі міста.

Спроба Українського Національного Союзу „українізувати" уряд Скоропадського і примусити його до демократичних реформ не мали успіху. Скоропадський, людина безвольна і політично невироблена, йшов за своїми дорадниками — патріотами „єдиної неділимої".

З Києва Мазепа привозив відомості про приготування російського комуністичного уряду послати на Україну своє реґулярне військо, яке було зформоване з українських повстанських відділів. Ці повстанці билися проти німецьких та австро-угорських армій та проти режиму Скоропадського в Україні і мусіли відступити з України на територію Росії.

При кінці жовтня розпалася Австрія, і австро-угорські полки, що стояли на Катеринославщині, розділилися між собою на національні ґрупи. Військове майно захоплювали вояки Українського Республіканського Коша або відділи большевицької Червоної Ґвардії, що виявили значну активність. В Катеринослав прибув невеликий німецький відділ, але нам було ясно, що дні влади Скоропадського вже були почислені. В цей час (жовтень) Мазепу, що підписував ґазету „Наша Справа", як її видавець, заарештувала влада „Української Держави", з наказу ґуберніяльного старости Черникова. Черніков при вступі в свій уряд в травні 1918 р. дав розпорядження до адміністрації Катеринославщини, щоб писала до нього тільки російською мовою. — Уже скоро не буде вашої України, — казали зловтішно урядовці „Української Держави" Мазепі підчас арешту. — Побачимо, — спокійно відповів арештований.

Події в Україні йшли прискорено; адміністрація „Української Держави" чула себе непевно і не відважилась у тих обставинах „ліквідувати" українського діяча, і Мазепу незабаром випущено на волю.

На початку листопада відділи большевицької Червоної Ґвардії захопили територію Брянського Заводу в Катеринославі і перешкоджали рухові поїздів на північ від Катеринослава. Український Республіканський Кіш, під проводом Миколи Горобця, мав перед собою кількох противників: VIII корпус російських монархістів, німецьку залогу і большевицьку Червону Ґвардію. Потрібна була поміч із центру. Тому на нараді політичних партій вирішено вислати в Київ І. Мазепу та І. Трубу, щоб добитися допомоги для Катеринослава. Було відомо, що Український Національний Союз мав під своїм впливом деякі бойові українські частини, які уціліли за влади Скоропадського.

14 листопада 1918 р. Скоропадський видав свою „Грамоту", в якій проголосив „федерацію" України з Росією.

Він писав у Грамоті, що прямує до „відновлення Великої Росії". 15 листопада, на другий день після проголошення „федерації" з Росією, Директорія, вибрана Українським Національним Союзом, з участю В. Винниченка, С. Петлюри, Ф. Швеця, А. Макаренка та А. Андрієвського, проголосила відновлення УНРеспубліки і покликала народ до збройної боротьби проти влади Скоропадського. Саме в той день прибули катеринославські делеґати — Мазепа та Труба в Київ, обвішаний російськими царськими прапорами. Мазепа зустрівся з соціялдемократами — членами Українського Революційного Комітету Києва — Володимиром Чехівським, Гаврилом Горобцем і іншими. Вони повідомили, що повстання проти Скоропадського почалося з Білої Церкви, де був надійний полк Січових Стрільців. Революційний Комітет готувався до збройного виступу проти влади російських монархістів у самім Києві, при першій сприятливій нагоді. Замісць допомоги військом, в Катеринослав прибуло з Києва тільки два бойові старшини: В. Савченко і Гулий-Гуленко.

У Катеринославі українське військо почало акцію по черзі проти різномастних ворогів. Насамперід українці примусили VIII корпус армії Скоропадського покинути місто. Ці кадри „війська Української Держави" помандрували до білої російської армії Денікіна на Дін. Слідом за тим був розброєний відділ німецького війська: в цій акції відограли визначну ролю добровольці-робітники Катеринослава та відділ Вільних Козаків із Кривого Рогу, під проводом хороброго старшини соціяліста-революціонера Захара Малолітка та соц. демократа Василя Скляра. Після цієї операції Скляр та Малолітко (останній пізніше прославився під псевдонимом „отаман Сатана" в повстаннях проти большевиків і Денікіна) оповідали, як плакали німецькі старі офіцери, коли мусіли віддати свою зброю українським воякам. Німців випущено на волю, щоб вони йшли в свій край.

Тяжча була боротьба з большевицькою Червоною Ґвардією. Большевики мали на своїм боці анархіста Махна, який зорганізував сильні ватаги на Лівобережжі і був визнаний большевиками за свого „головнокомандувача". Большевики створили в Катеринославі свій „Совєт" і скликали мітінґи, в яких вели пропаґанду проти „буржуазної Директорії" та проти українського війська. Мазепа був увесь час активним участником подій у Катеринославі. В порозумінні політичних організацій і військових чинників вирішено ударити в відповідний момент на большевиків. Згідно з пляном, Захар Малолітко з своїм відділом захопив будинок

большевицького Совєту. Слідом за тим, 25 грудня 1918 р., українське військо ударило на Червону Ґвардію і вигнало большевиків на лівий беріг Дніпра. З Мазепою мені доводилося бувати на нарадах штабу, в яких брали участь керманичі боїв за Катеринослав: М. Горобець, З. Малолітко Павло Василюк, В. Савченко, от. Гулий і ін.

„Наша Справа" виходила не вважаючи на бої в Катеринославі. Друкарня, в якій виходила ґазета, була недалеко від приміщення Мазепи, в горішній частині Катеринослава, де був також центр воєнної оборони міста перед атаками махно-большевиків. Власник друкарні Вісман був українським патріотом і ненавидів комуністів. Він пильно вчився української мови і часто повторяв деякі „інтеліґентські слова", як „обов'язково", „безумовно" і т. д. Був невеликий, скромний чоловік, літ під 50, з блідим лицем. Раніше він був у спілці з другим друкарем, Мордхілевичем, але з ним розійшовся, бо не хотів приймати замовлень на нелеґальну большевицьку літературу. Коли вибухла революція проти Скоропадського, і в Катеринославі відновилася влада Української Народної Республіки, листопад 1918 року, то Вісман повідомив українську владу про друкування большевицької літератури в друкарні Мордхілевича. За це друкарню Мордхілевича українська влада запечатала, але він не був арештований. Вісман був цьому дуже радий і особливо тішився, що „Наша Справа" друкувалася у нього у все більшій кількості примірників. Він дав нам і приміщення для редакції. Вісман дуже шанував Мазепу і все казав: „Безумовно, з Ісааком Прохоровичем легко работать". Коли я був у Катеринославі нелеґально, під большевицькою владою, в жовтні 1920 року, то довідався, що нещасливого Вісмана комуністична Чека розстріляла за те, що друкував ґазету „ворогів народу"...

Бої за Катеринослав ішли з перемінним щастям. У тих боях большевики своєю артилерією з лівого берега Дніпра бомбили місто і кілька разів вдиралися найдовшою вулицею — Катерининським Проспектом — аж до Музею імени Поля. Тут недалеко було приміщення Мазепи. Туди заходили часто Микола Горобець, отаман Гулий, П. Василюк, Ф. Дубовий і інші. Тут можна було трохи спочити. Я там і ночував. В цих зустрічах можна було пізнати характер і здібності кожного із провідників у боях за Катеринослав. Найбільше цінив Мазепа **Гулого-Гуленка.** Він був типовий „динарець", чорнявий, з овальним обличчям. Скромний у поведінці, але безстрашний у боях, в яких ішов сам вперед, показуючи приклад козакам. Його ранила куля в руку, але

він продовжував командувати боями. Деколи в приміщені штабу схилявся на стіл і дрімав кілька хвилин і знову був свіжий, бадьорий.

Павло **Василюк,** один із провідників у боях, був родом із Галичини. Попав він в Росію за російської окупації Галичини і за революції записався в армію. Бувши в Петербурзі, належав до Центрального Виконавчого Комітету Совєтів. Після большевицького перевороту, побачивши, що від большевиків не можна нічого доброго сподіватися для України, Василюк переїхав на Україну, в Катеринослав, і був тут членом Української Військової Ради в 1917 році. Коли большевики захопили Катеринослав у січні 1918 року, то Василюк мусів залишити місто і попав випадково до ватаги анархістки Марусі Никифорової. Про цей епізод він написав дуже цікавий спомин, який, бувши в Чехії, подарував мені. У боях за Катеринослав Василюк виявив багато жертвенної відваги. Однак він, пізніше підпав під вплив примитивного фанатика, от. Божка, з яким творив „Січ Запорізьку", з усім архаїчним ритуалом. Цей ритуал не поміг Січі стати бойовою, дисциплінованою частиною, і, з наказу команди армії УНР, в 1919 р., вона була зліквідована, а Божко арештований. Василюк був в українській армії до кінця. На чужині закінчив технічні студії (інженер хемії) в Празі і став визначним винахідником в цій ділянці. В Чехії був до кінця II Світової Війни. Там на весні 1945 року Василюка захопила російська комуністична армія.

Микола **Горобець** був надміру нервовий і в воєнних нарадах вносив деколи пропозиції, яких інші не могли прийняти: він, наприклад, радив кинути бомби з літаків (наше військо мало таких два в Катеринославі) на міст, що веде через Дніпро з лівого берега на правий. Між іншими військовими він був найбільш політично вироблений. Він мав рідню і наречену в місті. Ця дуже гарна дівчина приходила до нього в штаб, не вважаючи на кулі, що літали всюди, і приносила йому дещо їсти. Микола ніби соромився, що за нього хтось турбується, відмовлявся, але потім їв з великим апетитом, щоб заспокоїти голод. При цім принесене ділив між членами штабу. Пити чай ми ходили на приміщення Мазепи. Раз уночі принесено до нас вістку, що большевики вже захопили половину Катерининського Проспекту, роззброївши українських вартових козаків. Мазепа і я зараз пішли до Федосійських Казарм і почали будити змучених боями козаків, що спали мертвим сном. Так удалося зібрати загін козаків, який відбив большевицьку

атаку. Деякі козаки, яких ми будили, трохи не плакали: „Повірите, сім день не розбувався. Ноги попухли в чоботях, не можу скинути"...

Однак довелося українському війську покинути Катеринослав під натиском переважної сили Червоної Ґвардії та махнівців. Сам Махно прислав був лист до Штабу Українського Республіканського Війська, підписаний Федором Щусем, його найближчим співробітником. Лист, писаний російською мовою, звертався до „братів українців" з пропозицією перейти на совєтську плятформу і спільно боротися проти „буржуазної Директорії"... Така низька була політична свідомість значної частини українського селянства Катеринославщини: селян збаламутила реакційна влада Скоропадського і використала пропаґанда большевиків та російських анархістів, що згуртувалися біля „батька Махна".

Під натиском Махно-большевиків довелося українському війську залишити місто, в кінці грудня 1918 р. Мазепа виїхав із Катеринослава саньми з П. Феденком, щоб добратися до району Кривого Рогу і П'ятихаток, де в той час, як були відомості, перебував відділ Січових Стрільців під командою отамана Самокиша. Подорож селами показала, що, загально, настрій людности не був прихильний большевикам. Людність Катеринославщини, втомлена війною і реакцією Скоропадського, хотіла порядку і спокою, з забезпеченням земельної реформи. Підчас цієї подорожі ми зустрічали знайомих учителів і учительок, що брали участь в курсах і в різних зїздах і маніфестаціях у Катеринославі. Зустріли по дорозі також одного дезертира з українського війська.

Куди, козаче, йдеш? — питався його Мазепа.

— Додому. Вже осточортіло воювати. (При цім він енерґійно плюнув набік). Може там Петлюра з Троцьким десь собі разом чайок попивають, а нас биться заставляють"... Не було часу на дискусію з таким „патріотом".

Поки ми їхали саньми в напрямі до Пятихаток, от. Самокиш рушив на Катеринослав. Ми добилися до залізниці, сказали, хто ми, і нам дали паротяг, яким ми доїхали до міста.

Знов замаяли над Катеринославом прапори Української Народної Республіки. Закипіла організаційна робота. Після перемоги українці почували себе певніше. Відновилася „Наша Справа", з'явилися теж інші українські газети.

Після нашого повороту в Катеринослав ми, поряд з щоденною працею, яка не мала кінця і краю, мали ще немалу турботу за Захара Малолітка. Він десь зник у боях за місто, і ніхто не знав, що з ним сталося. Я зокрема чув моральну повинність вияснити його долю, бо він був мій товариш ще

з народної школи і родом з того самого села. Найнявши візника, ми з Мазепою одного дня поїхали оглядати місця, де звичайно складали трупи людей, що загинули в місті, не мавши рідні або знайомих. Ми зайшли в один такий „морґ" і пильно придивлялися до трупів. Мерці лежали голі і поморожені (тоді стояли морози в Катеринославі), декотрі трупи мали розплющені очі, животи були майже у всіх запалі. Один труп зовсім скидався на Малолітка, але був менший на зріст. Коли я після цих розшуків вернувся додому, то застав З. Малолітка у себе: він реготав на ввесь голос, коли почув, що ми з Мазепою шукали його між мерцями. Виявилося, що він підчас відступу з міста занедужав і мусів перележати гарячку в однім селі недалеко Катеринослава.

Малолітко мав за собою досить дивні пригоди. Він учився на учителя в Томаківці, а по закінченні науки, з релігійного переконання, пішов у манастир послушником, з думкою на все життя присвятити себе Богові. Придивившися до тодішнього манастирського життя (він побував і на Новім Афоні, на Кавказі), Малолітко вернувся 1914 року додому. Не мавши нормального убрання, ходив у чернечому підряснику, мав борідку і довге волосся. Раз я дістав йому цивільне убрання, повів його до голяра, заплатив за стриження. Так він став „світським". За війни 1914 р. Малолітко був мобілізований і, кінчивши військову школу, служив офіцером російської армії, був на фронті. За революції прилучився до українського війська і хоробро бився проти большевиків і „білих" на фронті і в повстаннях. Мав домашню журбу: його брат, що вернувся з фронту в 1917 році, заявив, що він „большевик", і, на знак „революції", повикидав образи з батькової хати. Батькові і матері він казав: „Товаришу батьку", або „товаришко мамо"... З. Малолітко був відомий як „отаман Сатана" в повстанських рухах в Україні 1919 року. Належав до „лівого" крила соціялістів-революціонерів.

Союз большевиків з Махном, грабунки і терор, який переживала людність Катеринослава під большевицько-махнівською владою, обернули надії величезної більшости населення Катеринослава до Української Народної Республіки. Від 14 грудня влада УНРеспубліки була і в Києві. Скоропадський тайно втік у Німеччину.

Із Києва прийшло запрошення до Катеринославської Організації УСДРП на VI зїзд Партії, призначений на 10 січня 1919 року. Як делеґати на зїзд були уповноважені організацією: І. Мазепа, П. Феденко, І. Романченко, Я.

Капустян, І. Грабовий, І. Позаненко і ін. Далеґатам був даний „наказ": твердо стояти на плятформі загального виборчого права і демократичного ладу в Україні. Слід зазначити, що склад організації УСДРП в Катеринославі був найбільш „пролетарський": це були переважно кваліфіковані робітники-металісти з заводів та залізничних майстерень Катеринослава. „Пролетарська диктатура", якої вони зазнали на собі під большевицьким терором, зовсім не знаходила симпатій між українськими свідомими робітниками.

6. МАЗЕПА В КИЄВІ

Не ті настрої застали ми в Києві. Тут ще за влади Скоропадського створилася ґрупа „незалежних соціялдемократів", що видавала свій нелеґальний орган „Червоний Прапор", з виразно совєтофільськими тенденціями. Революція в Німеччині та в Австрії, прихід до влади соціялістів у Німеччині та в деяких інших країнах Центральної Европи створив ілюзію, що починається „всесвітня революція", отже Україна так чи інакше мусить у цьому процесі взяти участь. До ґрупи „незалежних соціялдемократів" прилучилися: А. Пісоцький, М. Авдієнко, А. Драгомирецький, З. Висоцький і ін. Їх навертало на „совєтську плятформу" ще й те, що між загонами українських повстанців, які знищили режим Скоропадського, було багато прихильників „радянської влади" (от. Зелений в Трипіллі біля Києва, от. Григоріїв на Херсонщині і ін.) „Незалежники" сподівалися, що український уряд, проголосивши „радянську владу", паралізує большевицьку пропаґанду проти української влади, як „буржуазної". Тоді, мовляв, большевицька Москва не відважаться послати своє військо на Україну, бо мусітиме воювати з українською „владою селян і робітників"...

Розмови з українськими діячами різних партій надзвичай збентежили Мазепу, як і всю делеґацію катеринославських соціялдемократів. Бо виявилося, що до „радянської плятформи" прихильно ставився і голова Директорії Винниченко, і прем'єр уряду Володимир Чехівський, і бувший голова Української Центральної Ради М. Грушевський, і міністер Земельних Справ Микита Шаповал і чимало інших, включно з М. Поршем. Довелося Мазепі, Феденкові та іншим катеринославським делеґатам на зїзд УСДРП витратити немало енергії, щоб у довгих приватних розмовах показати згубні наслідки для України, коли б уряд УНРеспубліки став на „радянську плятформу".

Більшість членів Директорії готова була йти за Винниченком у його ілюзіях щодо „радянської плятформи". Тільки С. Петлюра був рішучим противником цих проєктів. Врешті удалося привести Винниченка і Порша до рішення, що вони на зїзді Соц. Дем. Партії будуть обстоювати демократію з загальним і рівним виборчим правом.

VI зїзд УСДРП був відкритий у приміщенні секретаріяту партії на Володимирській вулиці 9 січня 1919 року. Цей зїзд мав рішальний вплив на політику уряду Української Народної Республіки. Аджеж членами УСДРП були — голова Директорії УНР і член Директорії, головний отаман Армії С. Петлюра. Прем'єр Уряду УНР був тоді теж визначний член УСДРП Володимир Чехівський. У революції проти Скоропадського в Києві соціялдемократи виявили найбільшу активність. Напр., в Українськім Революційнім Комітеті, що діяв у Києві в час боротьби проти російських білоґвардійців — оборонців Скоропадського, були самі соціялдемократи: В. Чехівський, Г. Горобець, Ант. Драгомирецький, М. Ґалаґан, А. Пісоцький, Н. Завгородній, М. Марченко. Співробітники Революційного Комітету — студенти Іванів, Петро Омельченко, його сестри — студентки Марія і Надія Омельченко, Марія Кабарчук і інші діяльні члени УСДРП, виявили підчас повстання проти уряду Скоропадського велику саможертвенність і відвагу.

Тому голос VI зїзду УСДРП в Києві важив більше ніж голос будьякої іншої української партії в той час. Нема сумніву: коли б VI зїзд УСДРП став був на позицію „радянства", то Українська Народна Республіка була б дуже скоро зліквідована.

Головним оборонцем „радянства" був А. Пісоцький. Однак у своїх промовах на зїзді він не міг дати переконливих доказів, чому мала б УНРеспубліка покинути плятформу демократії і прийняти „радянство". Він часто повторював, мовляв, — у Трипіллі стоїть Дніпровська Дивізія під проводом отамана Зеленого (Терпила), і його військо каже: „Ми всі большовики". Довелося „запорожцям" — Мазепі, Романченкові і П. Феденкові — виступити з рішучою критикою цих ілюзій так зв. „незалежних". Ми доказували, що політична партія повинна передбачати події і не плентатись за скороминучими настроями „козаків Зеленого", які й самі гаразд не розуміють, чого вони хочуть. Ми згадували слова французького філософа Ернеста Ренана, який писав, що для успіху в майбутньому треба мати відвагу деякий час бути „немодним". Ми казали, що „мода" на радянство скоро минеться, і тоді навіть наївні „козаки Зеленого" по-

бачать правильний шлях, що веде до визволення і розвитку України, — демократію. Тодішні члени Центр. Комітету УСДРП — Валентин Садовський, Сергій Вікул, Дм. Антонович і інші, — не мали своєї виробленої думки на напрям політики партії в незалежній Україні. Виходило так, що „лідери" (Винниченко, Порш і інші) ждали, **що їм зїзд скаже.** Винниченко прийшов на засідання зїзду вже при кінці, коли переконався, що зїзд в своїй більшості не піде за „радянством". В своїй гарячій і дотепній промові Винниченко „нап'яв мокрим рядном" прихильників „радянства", назвав їх утопістами. Глузував із совєтської системи, навівши слова якогось большевицького діяча, який проголосив, що в „совєтській демократії" голос одного робітника-металіста важить стільки ж як і голос 14 куховарок...

Ця промова Винниченка мала великий вплив на зїзді, була великою і неприємною несподіванкою для „фракції незалежних". Після промови Мазепа і я, зустрівши Винниченка в коридорі, дякували йому за піддержку демократичної ідеї. В цей момент підбіг до Винниченка Мих. Авдієнко, вірний „джура" його, що в той час просто „молився" на Винниченка:

„Володимире Кириловичу, що ж ви наговорили? Та це ж зовсім не те, що я від вас чув ще зовсім недавно",— розгубленим тоном, ввесь червоний, казав Авдієнко:

„Ага, так і ти, Михайле, проти мене! — вигукнув Винниченко: „Це й ти за совєти"?!

„Та ви ж самі мене так інформували, а я вас слухав", — пробурмотів Авдієнко.

Була в цій непевності провідних людей велика політична і персональна трагедія. Винниченко, Грушевський і інші, що хиталися між демократією і „радянством", переживали душевну драму, бачивши, як большевицька демагогія ще від кінця 1917 року захоплювала значну частину української людности. Вони пробували шукати такої політичної формули, що могла б удержати народні маси при українській національній ідеї. Їх помилка була в тім, що навіть після приняття „радянства" українським урядом, Москва все одно уважала б українських політиків за „непевний елемент", за „ворогів народу" та „аґентів капіталізму"(недавній приклад — югославський комуніст Тито, що відважився відстоювати незалежність своєї країни від Москви). Москва могла б визнати українських „радянців" за „своїх" тільки тоді, коли б вони капітулювали і національно, себто — відмовилися від ідеї державної незалежности України. На Винниченка так подіяли промови і дискусії на зїзді, що він загрозив

суворими карами тим, що будуть проповідувати „радянство" в Україні.

Однак ми не могли переконати прем'єра уряду УНР В. Чехівського. Чехівський був людиною глибоко релігійною, мав богословську освіту. Його високо моральний характер притягав до нього людей, всі його любили. В розмовах з Мазепою ми називали Чехівського між собою „Альоша Карамазов" (один із героїв роману Достоєвського). При всім тім він був гарячий і безстрашний революціонер, готовий піти на найбільшу небезпеку в боротьбі за волю. Реакційний режим Скоропадського зробив на Чехівського велике враження: він не міг ніяк миритися з тим, щоб давати політичні права тим клясам (поміщикам і капіталістам), які безсоромно грабували український народ за влади Скоропадського, спираючися на військову окупацію Німеччини та Австро-Угорщини, і при тім тисячами трупів українських патріотів вкрили українську землю.

„Невже ви проголосите загальне виборче право і у вільній Українській Республіці дасте політичні права протофісівцям, — цим катам і гнобителям трудящих мас?" — казав Чехівський у свої промові. (Протофіс-Промисловість, торгівля, фінанси і сільське господарство — це був союз поміщиків та промисловців України, на який спиралася диктатура Скоропадського). Мазепа та інші члени делеґації із Запоріжжя розуміли моральне обурення Чехівського супроти тиранії, яку завели в Україні, з еґоїстичних клясових інтересів, поміщики і капіталісти, під фірмою „Української Держави" П. Скоропадського. Однак Мазепа, як і автор цих рядків, підходили до проблеми не на основі почувань гніву чи помсти, а з **інтересів політичних.** Мазепа та інші „запорожці" в своїх промовах на зїзді зазначали, що загальне виборче право в Україні не може дати влади клясі поміщиків та капіталістів. Аджеж населення України складається в величезній більшості із селян і робітників. Вони, зазнавши страшних утисків від „панів", не будуть голосувати за прихильників реакції, як не голосували і в виборах до Всеросійської та Української Установчої Ради. Нема потреби касувати політичні права хочби невеликої частини людности України **загально.** Клич — „трудовий принцип" — не дає ясного розмежування, хто належить до трудящих, а хто ні. Це могло б привести до різних зловживань і до непорозумінь. Мазепа казав на зїзді, що влада УНРеспубліки має право позбавити політичних прав певних людей персонально, за їх злочинні дії, ворожі до України і трудового народу. Але він заперечував потребу і доцільність відбирати ці права

взагалі, за „соціяльним походженням". Делеґація „запорожців" звертала увагу зїзду і на відносини міжнародні: в тодішньому світі проти України вели шалену пропаґанду, як проти „українських большевиків" „білі" і ліберальні росіяни а також поляки. Перехід Укр. Нар. Республіки на „радянську плятформу" дав би сильну зброю в руки ворогів української державности, що УНРеспубліка відреклася засад демократії.

Особливо подобалися Мазепі промови буковинського соціял-демократа Осипа Безпалка, що теж узяв участь у зїзді, разом з старим соц. демократом із Галичини, другом Франка і Павлика, — д-ром Романом Яросевичем. Безпалко мав сильний баритон, промовляв з великим захопленням. Від його голосу аж шибки у вікнах дзвеніли:

„Товариші, хто сміється тепер з „п'ятихвосток", мовляв, то „буржуазна вигадка", буде пізніше **бічи** за тими „п'ятихвостими", але вже буде запізно". Пророчі слова! Скільки дали б тепер робітники і селяни України, щоб могли за п'ятичленною формулою (загальне, рівне, тайне, безпосереднє і пропорційне голосування) вибирати свої парляменти і рішати вільно, без диктатури свої справи?

На зїзді йшла також дискусія про долю капіталістичного господарства в Україні. Більшість зїзду уважала, що Україна не зможе перейти зразу від капіталістичної форми господарства до соціялістичної, бо для цього нема відповідних передумов у країні. Приклад соціялістичної перебудови можуть дати Україні більш розвинені культурно та економічно країни. За їх прикладом може піти також Україна. Інакше може настати в Україні господарська руїна, і руїну використає реакція, яка захоче відновити старий режим.

Ці погляди були положені в основу резолюцій зїзду УСДРП. Проєкти резолюцій виробляли разом І. Мазепа, М. Порш і П. Феденко. Зїзд УСДРП висловився за демократичний лад в Україні, за широкі господарські реформи в інтересі трудящих мас і протестував проти російського імперіялізму, „червоного" чи „білого", що атакував Укр. Нар. Республіку з Півночі та зі Сходу. Зїзд визнав необхідність негайного прилучення західних областей України (Галичини, Буковини, Закарпаття) до соборної УНРеспубліки і протестував проти інтервенції французького та грецького війська, що було привезене на кораблях на українське побережжя Чорного Моря (Одеса, Миколаїв, Херсон), помагати російській білій армії відновляти „єдину неділиму Росію".

Мазепа брав кілька разів слово в дискусіях зїзду, як головний критик „радянства". Катеринославська ґрупа знайшла добрі арґументи для своєї лінії в книжці звісного соціялістичного теоретика Карла Каутського, — „Диктатура Пролетаріяту". Переклад тієї книжки зробив на українську мову тодішній секретар редакції „Робітничої Ґазети" Микола Шлемкевич і дав нам коректуру свого перекладу перед VI зїздом партії.

Однак, нам не вдалося переконати інших членів зїзду, прихильників „радянської плятформи" (Мих. Ткаченко, Анатолій Пісоцький, Зіновій Висоцький, Мих. Авдієнко, Антін Драгомирецький і ін.). Висоцький у дискусії з Мазепою назвав його „кадетом" (конституційний демократ — так звали російських конституційних монархістів). Це викликало гострий протест збоку інших членів зїзду, особливо катеринославських делеґатів. Незгідна з більшістю зїзду ґрупа створила свою „Фракцію незалежних", яка пізніше назвалася УСДРП незалежних.

На зїзді УСДРП члени Катеринославської Організації УСДРП — Мазепа, Феденко і Романченко були вибрані до Центрального Комітету Партії. Мазепа прийняв функції секретаря Центрального Комітету, Феденкові доручено редакцію центрального органу УСДРП в Києві — „Робітнича Ґазета". С. Петлюра в зїзді УСДРП не взяв участи, бувши занятий фронтом. Він прислав привітання до зїзду і декілька разів телефонував до Мазепи, хотів знати, чи „запорізька ґрупа" успішно обороняє засади демократії на зїзді. По закінченні зїзду Петлюра приїхав на засідання нового Центрального Комітету УСДРП і висловив велику радість, що „фракція незалежників" була на зїзді розбита. Коли його запитав Мазепа, новий секретар УСДРП, як Петлюра оцінює події на фронті, то він висловився оптимистично: „Треба видержати деякий час, то все оговтається".

Перемога „запорожців" на зїзді УСДРП в Києві була в своїх наслідках **історична.** Адже демократична лінія зїзду не дозволила іншим членам партії, що грали визначну ролю в уряді та в Директорії і могли схилятися до „радянської плятформи", виступати з своїми окремими поглядами. Правда, голова уряду Чехівський заявив, що він мусить вийти з уряду, бо не погоджується з політичною лінією партії, однак він тримався лояльно супроти нового проводу УСДРП.

16 січня 1919 р. Директорія скликала в Києві Державну Нараду, з участю членів уряду, представників політичних партій та війська. Ця нарада зробила на нас „безпорадне" враження. Особливо був Мазепа огірчений на проєкт, що виходив від Січових Стрільців, — про установлення вій-

ськової диктатури в Україні, при чім до диктаторського „тріумвірату" мали б належати С. Петлюра, Головний Отаман Армії УНР, Є. Коновалець, начальник Осадного Корпусу в Києві, і начальник його штабу — А. Мельник. Ця пропозиція була внесена, — без відома і згоди Петлюри, — О. Назаруком та Ю. Чайківським, що потім перейшов до большевиків. М. Порш, І. Романченко і інші промовці піддали критиці проєкт „диктатури" війська, вказавши, м. ін., що треба наперед **мати військо,** а вже потім думати, що з тим військом робити. Після наради представники Січових Стрільців підходили до Мазепи, нового секретаря УСДРП, і питалися, чому партія не дає до уряду своїх найліпших сил, які має, і не вплине на політику, щоб було ясно, **куди** Україна має йти.

Серед військових було велике невдоволення хитаннями Винниченка і Чехівського та бездіяльністю членів Директорії — Федора Швеця, та Афанасія Андрієвського. А. Андрієвський часто напивався і, коли треба було його присутности на засіданнях Директорії, то Винниченко мусів його „відливати" холодною водою... В Києві Андрієвський вночі з 13 на 14 січня зустрічав „Старий Новий Рік" у многолюдному товаристві, в приміщенні Інформаційного Бюра, і, напившися, вимагав, щоб йому присутні цілували руки, як „найвищій владі". Тим, що пішли на це цілування, Андрієвський дарував значні суми грошей, які мав при собі. Андрієвський тоді належав до невеличкої ґрупи „самостійників-соціялістів". На еміґрації став прихильником Скоропадського, хоч 1918 року помагав цей режим скидати... Мазепа, людина аскетичного складу, строгий до себе і до інших, дивився на опухле обличчя члена „високої Директорії" Андрієвського і після наради казав: „І де вони такі набралися в Директорії?" Пізніше, в Винниці, Винниченко в щирій розмові вияснив цю „загадку".

На Державній Нараді знов з'явилися проєкти „радянства". Особливо представник Всеукраїнської Селянської Спілки, Янко, та Микита Шаповал (соц. революціонери) доказували, що проголошення української „радянської влади" може врятувати Україну перед російською большевицькою окупацією. До цієї думки прилучалися і деякі військові члени Ради Січових Стрільців. Один із них сказав, що на Лівобічній Україні доводиться „воювати з українцями", що їх посилає Москва на Україну (Таращанська Дивізія, створена із українських повстанців проти Скоропадського, які в літі 1918 року відступили на Московщину). Цей арґумент, як видно, вплинув на Винниченка. Голова Директорії,

а за ним і Ф. Швець, почали казати, що, може, й слід видати декларацію про „радянську владу". Промовці УСДРП подали докази проти цього наподоблювання большевизму в українських формах: УНРеспубліка, знищивши свою політичну межу від большевизму, неминуче стане жертвою російського імперіялізму і загине безславно, навіть не лишивши сліду, що була боротьба України за волю. Прийшла черга говорити Петлюрі. Він був непомалу схвильований промовами М. Шаповала і Янка та новим хитанням Винниченка і сказав при кінці своєї короткої промови: „Хто буде проповідувати зміну демократичної основи Української Народної Республіки на диктаторську, того я сам своєю рукою застрелю..." Наголос він зробив в останнім слові на **ю** — „застрелю". Вже перед цим було відомо, що між Винниченком і Петлюрою нема згоди в поглядах на політику УНРеспубліки. Після промови Петлюри Мазепа казав мені, як ми вернулися до нашого приміщення, де ночували, що не вірить в успіх співпраці Винниченка з Петлюрою, при таких розходженнях, бо це виглядає так, як у байці про „Лебедя, Щуку і Рака"...

Підчас Державної Наради ми з Мазепою мали нагоду довшої розмови з прем'єром Чехівським. Він переживав тяжку кризу політичну і душевну. Він стільки зробив для знищення влади російських білоґвардійців Скоропадського в листопаді і грудні 1918 року, як голова Українського Революційного Комітету. І тепер бачив, як плоди української перемоги забирала большевицька демагогія, доказуючи, мовляв, уряд України „продався капіталістам Антанти"! Десант французів і греків в Одесі та в інших портах України руйнував дисципліну в війську і дух боротьби проти наступу большевицького війська на Україну: всі розуміли, що військо держав Антати послане в Україну дати владу російським білим ґенералам. Чехівський не бачив іншого виходу в тій ситуації, як проголосити „радянську владу" в Україні, заключити союз з Москвою проти інтервенції держав Антанти. Коли б Москва не пішла на мир і союз з Україною, то тоді уряд України зможе вести успішно боротьбу і на два фронти, бо буде спиратися на широкі народні маси, які будуть ясно бачити, що уряд УНРеспубліки не йде на згоду з капіталістичними державами, і що російські большевики — імперіялісти...

Мазепа гаряче доводив Чехівському, що він помиляється: Москва не припинить наступу на Україну, хочби ми тричі оголосили себе „радянцями". Проголошення українського „радянства" привело б до розпаду тих надійних

полків Української Армії, що б'ються проти російського большевицького війська саме тому, що відрізняють ідею української демократії від російської комуністичної диктатури.

Чехівський оповідав нам, що він чує часто, коли ночами вертається додому, голоси большевицьких аґентів, в різних вулицях Києва: „Чехівський, ми знаємо, що вам не по дорозі з політикою Директорії, ви дійсний друг народа, лишайтеся в Києві, вам волос з голови не спаде. Скоро червона армія буде тут". Большевики були вже тоді добрими майстрами демагогії. Чехівський казав, між іншим:

„Я маю сумніви, як християнин: чи маю я право посилати на фронт наших козаків на смерть, коли зовсім неясно мені самому, які наслідки для України принесе ця війна? Я сам можу йти на фронт воювати за те, в що вірю. Але других примушувати — це, на мою думку, неморально"... Після розмови з Чехівським Мазепа сумно похитував головою і казав мені: „Альоша Карамазов у ролі прем'єра"...

7. ТРУДОВИЙ КОНҐРЕС

VI зїзд Укр. Соц. Дем. Партії закінчився перемогою демократичної ідеї, головно завдяки рішучості катеринославської ґрупи, з участю Мазепи. Тепер перед „запорожцями" стояло ще більше завдання: **Конґрес Трудового Народу України.** Задуманий як Конґрес робітників, селян і трудової інтеліґенції цей революційний парлямент мав, згідно з пляном Директорії та Уряду УНРеспубліки, відбити большевицьку демагогію, яка твердила, мовляв, УНРеспублікою правлять „капіталісти".

На початку січня 1919 р. в Катеринославі відбулися на робітничих і селянських зїздах вибори до Трудового Конґресу. Мазепу вибрано до Трудового Конґресу від Селянства, Феденка від робітництва, Євгена Вирового, відомого видавця і педагога, від інтеліґенції. Це накладало на „гостей із Запоріжжя" в Києві нову відповідальність. На Конґресі була велика кількість послів, прихильних до „радянської плятформи". Були це члени Укр. Партії Соціялістів Революціонерів та представники Селянської Спілки, „незалежні соціялдемократи (Зіновіїв і ін.), делеґати жидівського соц. дем. Бунду (М. Рафес) і ін. Член Конґресу проф. М. Грушевський теж був рішучим прихильником „радянської плятформи", від якої ждав маґічного впливу на українське населення і на політику совєтської Москви щодо України.

Проти цієї „радянської" лінії Мазепа і його однодумці ставили такі докази: 1. Коли б УНРеспубліка прийняла

„радянську плятформу", то Москва все одно свого наступу на Україну не припинить, а ще підсилить свій імперіялістичний натиск. Лєнін і його комісари будуть вести пропаґанду проти українських „радянців", як проти „замаскованих аґентів буржуазії"; 2. „радянська плятформа" відкине від української боротьби за державність демократично настроєних українців, які розчаруються в своїй вірі в демократичну незалежну Україну і впадуть у безнадійність; 3. російські противники большевизму в Росії і за кордоном, з їх великими впливами, а теж поляки використають перехід УНРеспубліки на „радянську плятформу" для підсилення своєї пропаґанди, мовляв, український національний рух це те саме, що й большевизм.

На арґументи прихильників „радянської плятформи", мовляв, відділи отаманів Зеленого і Григорієва вже прийняли „радянську плятформу", Мазепа відповідав, що державна політика не може бути додатком до нерозважних рішень наївних отаманів. Настрої мас в революції міняються дуже скоро. Тому завдання провідників УНРеспубліки — переждати цю хвилю „радянства" і не дати демократичних основ, на яких будувалася УНРеспубліка від 1917 р., на поталу большевикам.

Українці, що переходили на „радянську плятформу", мали неоднакові мотиви для такого рішення. Одні сподівалися зберегти національні здобутки революції, під формою „радянської України", хоч внутрішньо їм большевизм, з його тероризмом і погордою до правди, був противний (Грушевський, Чехівський, Пісоцький). Інших однак большевизм захоплював, як казав Мазепа, своєю „абсолютною ідеєю", в яку вони вірили як у нову релігію: негайне щастя для всього людства, за всяку ціну, всіми можливими засобами, хочби за це „щастя людства" довелося покласти міліони невинних людей в могилу і пожертвувати найвищі політичні і моральні цінності, як правда, свобода людини і її гідность, воля науки, людяність, родинні і приятельські зв'язки, незалежність свого народу. Ця ідея негайного „всесвітнього раю", що мала б здійснитися таки „в цих днях", під проводом нового „месії" з Москви — Лєніна, могла захоплювати людей і в Україні, як захоплює ще й досі в різних країнах світу: такі люди готові йти і на найбільший злочин супроти свого народу, вірячи, що вони ведуть свою країну до „поступу". Ми знали, що в Києві були — новоявлений фанатик „радянства" Олександер Шумський, бувший член УПСР, пізніше комуністичний комісар освіти, брати Касяненки, що відцуралися УСДРП, до якої раніше належа-

ли, і інші. Коли ми переїхали в Винницю в початку лютого 1919, то там застали члена УСДРП, голову міської управи, Володимира Дудича, який теж „радянствував". Чоловік з університетською освітою, він баламутив рядових членів місцевої організації УСДРП. Мазепа пробував переконати Дудича, але без успіху. Дудич лишився у Винниці, коли туди прийшло большевицьке військо. Побачивши „радянську владу", яка вона в дійсності, вилікувався від своїх ілюзій і обернувся проти большевицької окупації. Був розстріляний.

Подібні переходи на „совєтську плятформу" були поширені також між членами партій російських і жидівських в Україні. Коли ми були в Кам'янці на Поділлі в 1919 році, то з Києва прийшов такий гумористичний вірш про Хейфеца і Рафеса, діячів Соц. Дем. Бунду в Україні. Хейфец прийняв „совєтську плятформу" раніше, а потім і Рафес „переорієнтувався", увірував у спасенність диктатури:

— „Хейфец Рафеса спросил: Переход вам очень мил?
Рафес Хейфецу в ответ: „Чтобы очень да, так нет!"

Деколи „переорієнтовані" показували свою „відданість і щирість" до нової комуністичної віри злочинною службою для терористичного режиму. Мазепа про таких казав: „Не так турки, як потурнаки"...

Подаю тут текст Декларації фракції УСДРП, що була проголошена на засіданні Конґресу 26 січня 1919 р. Автором Декларації був П. Феденко, Мазепа брав участь у редаґуванні Декларації.

„Фракція Української Соціял-Демократичної Партії, яка вкупі з іншими українськими соціялістичними партіями успішно повела народну революцію на шлях перемоги над ворогами соціяльного і національного визволення трудових мас України, в цей момент, іменем організованого і клясово свідомого українського робітництва має заявити слідуюче:

Україна, як край селянсько-хліборобський, в наслідок війни, через нечувану кризу капіталістичного господарства, ще більше стала країною з нечисленним пролетаріятом, де найбільшу ролю у народному господарстві відограє праця селянського населення на землі, або над обробленням продуктів сільського господарства. Наслідки світової війни в сфері міжнародній позначилися тим, що центральні европейські держави вступили на шлях революції, котра в своїм дальшім розвитку неминуче стане революцією соціялістичною. Коли соціялістична перебудова в економічно більше розвинених державах Европи стає завданням найближчого часу, то не може Україна, во ім'я своєї будучности, оставатися

позаду і основувати свій розвиток виключно на ґрунті капіталістичного ладу, який мусить упасти під напором ним же народжених сил. Але в кожній країні є свої особливі умови господарського розвитку, в зв'язку і на підставі якого має будуватись економічна політика, відмінна по темпу, формах і способах переведення соціялістичних реформ.

Гостра економічна суперечність між городом і селом, розірваність української території між імперіялістичними реакційними ворогами вимагає від нас неґативного відношення до плянів негайної соціялізації всього народного господарства, а також до спроб деяких ґруп захопити власть для проведення тієї соціялізації шляхом пролетарської диктатури в формі Рад Робітничих і Селянських Депутатів.

Тільки єдиний соціялістичний і демократичний фронт може врятувати й закріпити здобутки революції на Україні. Цілком відкидаючи організацію власти в центрі і на місцях у формі Рад Робітничих і Селянських Депутатів, фракція Укр. Соц. Демокр. піддержує тільки принцип власти, основаної на вселюднім, прямім, рівнім і пропорціональнім виборчім законі, з закритим голосуванням, і розуміє власть трудових мас України в формі демократичного парляменту Української Народної Республіки. Так саме на місцях власть має належати органам місцевого самоврядування, обраним всенародним голосуванням.

З огляду на тривожний воєнний час, який переживає Республіка, фракція УСДРП Конґресу Трудового Народу України находить можливим і необхідним, щоб верховна власть у Республіці нашій до скликання парляменту була в руках Директорії УНР, з введенням у її склад представника від Західної України, при чім Конґрес Трудового Народу України має полишити після себе постійно працюючі комісії з контрольними функціями: земельну, адміністративно-політичну, військову, міжнародну, фінансову, народної освіти, комунікації і праці.

Воєнний час, вимагаючи всіх сил від керуючих центрів, потребує найбільшої централізації власти, а тому власть на місцях, до перевиборів органів місцевого самоврядування, повинні представляти уповноважені правительством комісари, які мають працювати під контролем і в контакті з місцевими повітовими і ґуберніяльними радами, складеними із пропорціонального представництва селян і робітників.

Для зміцнення сил революції, правительство УНРеспубліки повинно невпинно продовжувати знищення всіх остатків поміщицько-самодержавного ладу, здійснювати най-

важнішу реформу земельну і робітничі реформи в інтересах пролетаріяту й селянства України, а також провадити чищення урядового апарату від контр-революційних та протидержавних елементів. Одночасно правительство має стояти на сторожі всіх громадянських прав членів Української Народної Республіки і приложити всі зусилля до того, щоб стали неможливими повторення творимих контрреволюціонерами єврейських погромів. В сфері народно-господарській фракція УСДРП висловлюється за те, щоб правительством була розпочата пляномірна націоналізація найбільше дозрілих підприємств: залізниць, цукроварень, копалень і т.і.

Маючи на меті організацію армії на міліційних основах, фракція УСДРП визнає, що в даний момент, для оборони незалежности України, правительство мусить організувати реґулярну, добре дисципліновану армію, без якої в цей час немислиме істнування нашої Республіки.

Фракція УСДРП вітає необхідну для нормального розвитку Республіки злуку двох частин нині неподільної, єдиної, самостійної, суверенної України і ухвалює всі постанови і взаємні зобов'язання з'єднавшихся частин.

Обстоючи право українського народу на повне смовизначення, фракція УСДРП заявляє, що всякі замахи, відкіль би вони не виходили, накинути оружною силою українському народові чужу і ворожу його незалежному істнуванню волю, викличуть збоку українського пролетаріяту й селянства рішучу відсіч.

Фракція УСДРП вважає недопустимим воєнний союз і залежність України від імперіялістів, які керують міжнародною політикою держав Антанти, і протестує проти втручання у внутрішні українські справи чужоземців, які переслідують на Україні тільки свої імперіялістичні цілі.

З другого боку, наступ совєтської армії на Україну, явно захватний, напад донських козаків і добровольців, вдирання польського війська в Галичину, інвазія Румунії на Буковину і українську частину Басарабії ставлять на порядок денний потребу організації національної оборони від нападаючих з усіх боків контр-революційних і реакційних ворогів.

Іменем організованого українського пролетаріяту фракція УСДРП звертається до правительства Директорії, щоб воно вжило найрішучіших заходів для того, аби ні одна краплина крови українського народа не пролилась даремно. Шукаючи згоди з чужими державами і народами, правительство Української Народної Республіки повинно вище всього ставити свою згоду з українським народом і тому ніколи, ні під загрозою, ні через привабні зрадливі обіцяння збоку інших держав, воно не повинно зміняти свого демократичного і соціялістичного напряму, орієнтуючись виключно на інтереси трудящих мас Української Народної Республіки."

Фракція УСДРП на Трудовім Конґресі була добре підготована попередньою дискусією про „радянську плятформу" на VI зїзді УСДРП. Тому соціялдемократи подали свої проєкти резолюцій, відозву своєї фракції до членів Трудового Конґресу, виготовили проєкт Закону про Владу в Україні і проєкт Універсалу Конґресу до народу.

Перед відкриттям Конґресу відбулася уперта „боротьба за душі" між прихильниками „радянської плятформи" і сторонниками демократії, на засіданнях різних фракцій Конґресу. Мазепа і його однодумці не тратили ні хвилини, увесь час були в будинку Київської Опери, де мав засідати Конґрес, вели наради, розмови, дискусії, ходили на засідання інших фракцій і брали слово для уґрунтування своєї позиції. Велику поміч у цій роботі дали діячі — соціялдемократи з Галичини й Буковини — Семен Вітик і Осип Безпалко, та радикали (Лев Бачинський і ін.) Лінію УСДРП енергійно піддержував член Конґресу від російських соціялдемократів — меншевиків — Біск. Після поразки реакції Скоропадського в Україні, — казав нам Біск, — російські меншевики дістали з Москви, від свого партійного центру, на чолі з Л. Мартовом, директиву — визнати УНРеспубліку як факт і спрямувати свої сили на забезпечення демократичного ладу в Україні.

Політичний успіх фракції УСДРП на Конґресі був повний: М. Грушевський міг удержати при своїм пляні „радянської влади" тільки 13 прихильників. Більшість членів фракції соціялістів революціонерів та Селянської Спілки, на чолі з Сергієм Бачинським, голосувала проти „радянських" пропозицій. Проєкт Універсалу Трудового Конґресу, що був затверджений на засіданні 28 січня, написав П. Феденко, в його остаточній редакції брав участь І. Мазепа. Мені доручено цей Універсал оголосити на засіданні Конґресу 28 січня. Універсал затверджував злуку УНРеспубліки з Західно-Українською Народною Республікою. Він лишиться в історії пам'яткою української політичної думки і виразом волі українського народу до боротьби за незалежну демократичну соборну Україну.

Конґрес засідав у напруженій атмосфері. До Києва наближалося російське большевицьке військо, було вже недалеко за Дніпром, у Семипілках. Засніженими вулицями Києва проходили невеликі відділи українського війська

і співали улюблену тоді пісню: „Ой жаль мені буде, візьмуть її люди, моя не буде"... Мазепа казав: — Мов не про дівчину співають, а про Україну...

Багато визначних осіб українського політичного життя, бачивши наближення російського війська до Києва, прийняли „посади" в дипломатичних, торговельних і інших місіях УНРеспубліки в різних країнах і збиралися виїздити за кордон: М. Порш — у Берлін, як посол УНР; голова зїзду УСДРП і бувший міністер флоти УНР Дмитро Антонович — як посол у Рим; міністер здоров'я Борис Матюшенко, як член делеґації УНР на Мирову Конференцію в Париж; Леонід Михайлів, — бувший міністер праці — збирався в якусь дипломатичну місію. Теж і „лівий" З. Висоцький виїхав у Берлін. В дипломатичні місії, завдяки добродушності міністра Чехівського, попадали всі, „кому не було ліньки". Це показувало, що частина нашої інтеліґенції втрачала надію на успіх боротьби проти большевицької Росії і шукала безпечного місця закордоном.

Друга ґрупа українських діячів, переважно з партії соціялістів-федералістів (Сергій Єфремов, Андрій Ніковський, Вячеслав Прокопович і ін.) рішили лишатися в Києві, що б там не було, як казали, — для „охорони культурних цінностей". Таким чином, з урядом УНРеспубліки в початку лютого 1918 р. виїхали головно ті, що не хотіли лишатися під большевицькою владою, та люди, що себе „обрекли" на дальшу боротьбу і небезпеки, аби не дати ворогові рідної землі.

С. Петлюра відвідав секретаріят УСДРП в Києві вдруге, незадовго до евакуації Києва. Зайшла розмова, що робити, коли б большевикам удалося перерізати лінію залізниці з Києва на Винницю.

„Я думаю, — казав Петлюра, що тоді найвигідніше буде нам усім взяти рушниці на плечі і йти разом з нашими козаками. Безпека повна..."

Коли довелося виїздити з Києва, Мазепа взяв із Секретаріяту УСДРП в Києві двох співробітників: студентку математики Марію Омельченко (пізніше — дружина П. Феденка) і одного стенотиписта, Сушевича. Підготову до відїзду з Києва зроблено за пляном: Мазепа взяв з собою всі протоколи засідань Центрального Комітету, списки членів Партії, все цінніше із партійної бібліотеки, 3 комплети „Робітничої Ґазети" та інших київських ґазет від 1917 р. і под. Перед відїздом купив собі носових хустинок і другий рушник, бо, як їхав із Катеринослава „на пару днів", узяв з собою тільки один. Поїзд, у якім довелося їхати з Києва, стояв

дуже довго на стації. З міста доносилися поодинокі пострілі з рушниць і такання кулеметів: то пробували свою силу большевицькі боївки, які ждали приходу своїх товаришів із Москви. Здалека зза Дніпра було чути гук гармат на фронті. Нарешті поїзд рушив. Причина спізнення була дуже проста: машиніст, що був прихильником большевиків, утік. Довелося шукати іншого.

8. ВИННИЦЯ

У Винниці над Богом, де розташувалися міністерства УНРеспубліки, загальне становище України не покращало. Винниченко в своїй промові на Трудовому Конґресі в Києві зовсім правильно оцінив большевицьку тактику: використовувати кожну реакційну силу, як свого союзника проти демократії. Тому для большевиків режим Скоропадського в Україні був вигідніший ніж демократична влада українських соціялістів. Лєнін добре знав: реакція в Україні готувала ґрунт для панування большевизму. Маси, залякані реакцією, готові були кинутись в обійми навіть большевицькій Москві. Тим то російські большевики, через своїх аґентів, влазили в державний апарат УНРеспубліки і особливо в армію. Тут вони піддержували всяких „отаманів", з їх самоволею, провокували збройні виступи своїх прихильників проти української влади і сіяли громадянську і міжнаціональну війну в Україні. В цих обставинах, коли в українській армії падала дисципліна, большевицьким аґентам-провокаторам удавалося викликати різні ексцеси. Вину за ці ексцеси большевицька та інша пропаґанда, ворожа визвольному українському рухові, приписувала владі Української Народної Республіки. Однак об'єктивний історик мусить ствердити, що українському народові, владі УНРеспубліки або С. Петлюрі не можна приписувати вини за ці трагічні події.

В уряді УНРеспубліки аж до кінця істнування української влади на Україні були міністри — представники жидівської меншости. Це доказ бажання уряду УНР зробити Україну батьківщиною рівноправних народів, що її населяють. Як приклад розкладової роботи большевицьких аґентів, можна пригадати такий факт: в червні 1919 р. комуністична аґентура використала амбіцію ображеного „отамана" Болбочана, що стояв у зв'язку з ґрупою гетьманців, і сприяла його „проголошенню" командиром Запорізької Дивізії в Проскурові. Активним учасником цього „державного перевороту" був державний інспектор Гавришко, який після невдачі свого діла втік до большевиків. Цього чоловіка зустрів Мазепа в Парижі 1927

року. Його прислано з Москви бути „моральним свідком" на процесі Шварцбарда, що убив С. Петлюру... Гавришко був активним учасником Болбочанового „перевороту", сприяючи гетьманцям.

У Винниці почали свою діяльність Комісії Трудового Конґресу, вибрані на сесії в Києві. Мазепа брав участь у роботі комісій, але більшу частину своєї енергії віддавав на зв'язок з організаціями, що лишилися для підземної роботи під большевицьким режимом. Особливо добре службу зв'язкових виконували робітники з Катеринослава, як Рибалка, Ів. Хижняк, М. Сторубель і інші, що переходили через фронт і переносили вістки і листи.

У Винниці не було часу на сон і відпочинок. Міжнародна ситуація України вимагала негайних рішень. Грецько-французьке військо, що висадилося на українськім побережжі Чорного Моря, устами своїх командирів домагалося, щоб з українського уряду вийшли соціялісти, яких вони називали „большевиками": мовляв, тоді „Антанта" почне переговори про ролю України в боротьбі проти большевизму.

Україна мала війну на півночі з большевицькою Росією, на сході — з „білою" Росією (армія російських добровольців-монархістів), на заході йшла боротьба з Польщею за Галичину. В цих обставинах треба було забезпечити збоку переможних держав Антанти прихильність і допомогу Українській Республіці. Після нарад з членами Директорії та Уряду соціялістичні партії рішили відкликати своїх представників із державного проводу, щоб дати можливість несоціялістам вести переговори з представниками французької команди в Одесі. Мазепа знав, що тодішні українські „буржуазні ґрупи" були відвірвані від народних мас і не мали впливу в війську, тому мав великі застереження супроти виходу соціялістів із уряду. Він висловлював побоювання, що український „буржуазний уряд" буде вигідною ціллю для большевицької пропаґанди і ще більше ослабить національну ідею в українськім народі. Однак, довелося прийняти це рішення, особливо з огляду на настоювання голови Директорії Винниченка, який сподівався, що „Антанта" дасть Україні танки та іншу зброю, щоб відбити наступ большевиків.

10 лютого членів УСДРП відкликано з Уряду та Директорії. Петлюра, як відповідальний за стан армії, лишився в Директорії і подав заяву про тимчасовий вихід із Партії. Не тільки Мазепа, але також інші діячі УСДРП не мали особливих надій на поміч Антанти. На прощальній вечері, яку улаштував ЦК УСДРП з

приводу відїзду Винниченка закордон, присутній Борис Мартос, недавній член Уряду УНР, сказав Винниченкові, коли той у промові поетично намалював бойову силу танків:

„Ну а що як наші козаки перейдуть до большевиків з тими танками?"

На жаль, це була реальна оцінка тодішньої ситуації в Україні. Після виходу соціялістів із уряду, в населенні та в армії України зросли впливи большевицької пропаґанди до такої міри, що все стояло на порозі повної катастрофи. Новий уряд УНР, під проводом С. Остапенка, пробував вести переговори з представниками французької команди на Україні. До Української Делеґації включено також Мазепу, як члена Трудового Конґресу. Зустріч свою з французьким полковником Фреденберґом 6 березня 1919 р. на стації Бірзулі згадував Мазепа ціле своє життя з найбільшим огірченням. „**Фатальною помилкою**" називав пізніше Мазепа вихід соціялістів із уряду УНР у лютім 1919 р. Французькі представники не хотіли й чути про визнання незалежности України при „буржуазнім уряді", як не хотіли визнавати УНРеспубліки тоді, коли головою уряду був соціяліст Чехівський. У надії на „визнання Антанти" створено такий слабий уряд, що незабаром головний отаман Петлюра телеграфував до Мазепи: „**Треба створити такий уряд, який би не мав нічого спільного з попереднім"...** Руїна фронту і загальне безладдя настало на території УНРеспубліки.

Створення „уряду для порозуміння з Антантою", без соціялістів, під проводом С. Остапенка, принесло Україні катастрофальні наслідки: не мавши підпори в народі, без солідних організацій політичних, новий уряд „висів у повітрі". Члени Директорії, що були в Україні на Схід від Збруча (Петлюра, Макаренко і Швець) втратили зв'язок з урядом, якого члени були почасти в Одесі на переговорах з представниками Антанти, а почасти в Гусятині або в Галичині.

В цих обставинах анархія ширилася всюди. З того часу маємо наказ, підписаний Андрієм Макаренком, з 1 квітня 1919 року, про призначення Андрія Лівицького, тоді члена УСДРП, очевидно, проти його волі, міністром внутрішніх справ. В цім „наказі" читаємо:

„1 квітня 1919 р. №626. Рівне. А.М. Лівицькому. З одержанням цього наказую негайно вступить до виконання обов'язків міністра внутрішніх справ, під

страхом карної відповідальности за невиконання розпорядження верховної влади.

За Директорію УНР, член Директорії А. Макаренко."

9. МАЗЕПА — ЧЛЕН УРЯДУ УНР

Уряд Остапенка, розірваний большевицьким натиском до Дністра, був розділений між Одесою, Гусятином і Станіславовом і не виявляв активности, надіючись на поміч Антанти. Члени Директорії С. Петлюра та А. Макаренко дали почин до створення нового уряду УНР. Провід в уряді доручено Б. Мартосові, міністерство внутрішніх справ — І. Мазепі. Новий уряд, з перевагою соціялістів, був створений у Рівному на Волині, 9 квітня 1919 р. Мазепа залишив секретарство УСДРП і зосередив свою увагу на державній праці.

Міжнародна ситуація України з утворенням нового уряду не поліпшилася. На початку квітня частини армії УНР, які під проводом от. Григорієва перейшли на бік рос. червоної армії, щоб „бити Антанту" за вмішування в українські справи, взяли Одесу, здобувши перед тим Херсон і Миколаїв. Представники Франції на українськім побережжі Чорного Моря до послідного моменту не хотіли визнавати ніякої України, а помагали „білим" росіянам-монархістам. Уряди Антанти інакше ставились до Галичини, на яку претендували поляки. Галичина не належала ніколи до Російської імперії, і цю частину України уряди Антанти хотіли були по закінченні І Світової Війни взяти під свою опіку. Був момент у 1919 році, який можна було б використати для зміцнення української державности. Мазепа був присутній тільки при кінці тих переговорів, які відбувалися в Галичині між українцями і представниками держав Антанти на чолі з французьким ґенералом Бертельмі. Ґен. Бертельмі, іменем Анґлії, Франції, З'єдинених Держав Америки та Італії поставив у кінці лютого 1919 р. пропозицію замирення на польсько-українськім фронті і установлення тимчасової демаркаційної лінії. Уряд Західної України розумів вигоду цієї пропозиції: хоч, згідно з проєктом Бертельмі, тимчасово в польських руках мали б лишатися Львів і Борислав, однак була б припинена війна з Польщею і польсько-український спір був би перенесений на рішення мирової конференції в Парижі. В той час демократичні великодержави хотіли помагати збройній боротьбі проти большевицької Росії і плянували використати для цього військо Західної України, давши своїх інструкторів і зброю. Наддніпрянську Україну вони під впливом пропаґанди „білих" росіян, уважали за „заражену большевизмом".

Однак уряд ЗУОНР, з уваги на настрої армії, відмовився від замирення з поляками. Мазепа, як член уряду УНРеспубліки, брав участь у нарадах з американськими представниками Рейслером і Бахманом у Бродах (квітень 1919). Підчас наради, на якій були також члени уряду Зах. Обл. УНР, Мазепа прийшов до переконання, що уряд Галичини в лютім 1919 року мав нагоду здобути міжнародне визнання і допомогу від держав Антанти. Таке визнання дало б добрі наслідки для всієї України.

Ліквідація польсько-українського фронту і реорганізація українських збройних сил з допомогою великодержав дала б можливість Україні відбити наступ російської большевицької армії.

Відмова уряду Галичини прийняти пропозиції ґен. Бертельмі була на руку полякам. Поляки **не хотіли** ніякого замирення з Україною, бо були певні своєї перемоги. Про польсько-українські відносини була також розмова і з американцями в Бродах. Вони теж бажали припинення польсько-української війни.

Українці в Америці не мали в той час доступу до урядових сфер. Тільки пізніше виявилося, що напрям „східньоевропейської політики" уряду З'єдинених Держав Америки давав тоді американець російського походження Пазвольський, радник американського міністерства. Пазвольський був рішучим противником свободи народів був. Російської імперії і відповідно впливав на американський уряд.

Американські представники заявили, після нарад у Бродах, що Петлюра „не большевик", і що українська нація — це „не вигадка". Були вони задоволені словами Мазепи, що уряд УНР є **демократичний**, бореться проти всякої диктатури і хоче скликати парлямент. В розмові з Мазепою Рейслер і Бахман питалися, чи має Україна достатню кількість інтеліґенції для керування державою. На їх думку, Україні треба було мати не менше як 350 тисяч інтеліґентних, вишколених людей для того, щоб українська державна справа стояла добре. Мазепа відповів загально, що наслідком революції зросійщена інтеліґенція українського походження вертається до свого народу, і що Україна може зорганізувати державний апарат на належному рівні. Цієї розмови в Бродах Мазепа ніколи не міг забути: адже недостача інтеліґентних українських сил, вишколених для державної політики і адміністрації, була дуже велика в перших роках революції в Україні і лишається нерозв'язаною проблемою й досі. Думка про українські „політичні кадри" турбувала Мазепу ціле життя.

Створення нового уряду і його декларація, в якій зазначено, що УНРеспубліка спирається на власні сили народу, знайшла прихильний відгук по всій Україні. Ті отамани української армії, що перейшли були до большевиків, щоб „викинути Антанту в море" (Григоріїв і ін.:), розчарувалися незабаром в московських „союзниках" і обертали зброю проти російської червоної армії. Вони тепер, почувши, що уряд УНР стоїть під проводом соціялістичних партій, зверталися до нього з довірям. Хоч між ними ще жили „радянські" ілюзії, і також деякі діячі табору УНР уважали, що слід би піти за цими кличами, однак Мазепа, як відповідальний за внутрішню політику України, не погоджувався з „радянськими" проєктами. Він вірив, що протверезіння мас, після тяжкої большевицької „школи", піде прискореним темпом, і Українська Народна Республіка лишиться на своїх демократичних позиціях.

Уряд УНР пробув недовго в Рівному. 29 квітня стався „державний переворот" от. Оскілка проти уряду УНР і проти С. Петлюри як головного отамана армії. Це було діло молодого старшини Оскілка і „буржуазних" українських ґруп, які хотіли за всяку ціну мати владу в своїх руках. Мартоса, Мазепу, А. Лівицького та інших членів уряду УНР заарештовано. Однак того ж дня Оскілко мусів тікати в Польщу, бо його вояки відмовилися йому коритися. Новий приклад безголов'я і чужої провокації. Оскілко був потім на польській аґентурній службі. Якісь зв'язки з поляками були у Оскілка ще й перед його „державним переворотом": 29 квітня 1919 р. польське військо захопило Луцьк, того самого дня, коли стався бунт Оскілка в Рівному. Перед тим поляки своїми проклямаціями повідомили окремо українську залогу Луцька і населення, щоб не ставили спротиву, бо Оскілко заарештував український уряд і стоїть у згоді з Польщею...

Відступ у Галичину і новий наступ армії УНР за Збруч проти червоної армії на схід очистив для УНРеспубліки невелику територію Поділля. Уряд отаборився в місті Кам'янці. Міністерство Внутрішніх Справ містилося в домі бувшої канцелярії ґубернатора. Мешкав Мазепа в домі купця, Шраєра, якого син і дочка були сіоністи і збиралисяі еміґрувати в Палестину. Тут була і редакція „Робітничої Ґазети". „Робітнича Ґазета" друкувалася в друкарні Вайнбаума. Шраєри були культурні люди, з якими Мазепа часто розмовляв. Вони всією душею ненавиділи большевиків. Коли Кам'янець попав у руки большевиків, то Вайнбаум був розстріляний за „петлюрівство"...

Мазепа, бувши міністром внутрішніх справ, робив усе можливе, щоб забезпечити порядок на території УНРеспубліки. Нарікав на недостачу підготованих українських сил для творення надійного державного апарату. Уряд УНР давав допомогу з держаних коштів жидівському населенню, що потерпіло від погромів, Мазепа посилав своїх урядовців з спеціяльними дорученнями в ті околиці, в яких велася пропаґанда проти жидів і под., також їздив на фронт, на наради з головним отаманом Петлюрою.

Мазепа не спускав з ока відносин на території України, окупованій поляками та російськими арміями — червоною та білою. Гонці з Кам'янця, з доручення Мазепи, ходили по Україні, заходили на Кубань, на Кавказ і на Московщину. До цієї розвідки і до боротьби проти чужих аґентів Мазепа вибирав надійних людей. Особливо цінна була служба робітників із Запоріжжя, з Донецького Басену та з Кривого Рогу, які непохитно стояли при „Ісаакові" і брали на себе найтяжчі труди й небезпеки при переході через фронти. Федько Дубовий, незмінний секретар Організації УСДРП в Катеринославі, діяв там, під російською окупацією, нелеґально і був центром зв'язків з урядом УНР у Степовій Україні. Позаненко, Чухмара, Рибалка, Мих. Сторубель, Хижняк, Оврам Самарець, П. Горбач, І. Верхола, Василь Скляр і багато інших членів УСДРП в тій чи іншій функції діяли в апараті міністерства внутрішніх справ.

Для боротьби з розкладовою пропаґандою большевиків і реакційних російських ґруп в армії, особливо для боротьби з „отаманщиною", уряд ухвалив в травні 1919 р. закон про Державну Інспекцію в війську. Мазепа був непримиренним противником „повітової політики" різних отаманів. „Армія без політичного контролю стане неминуче знаряддям усяких авантюрників", — казав Мазепа, коли дехто з військових висловлював думку, мовляв, старшини армії УНР „образяться", що до їх частин приділяють державних інспекторів. Головним Державним Інспектором був призначений полк. Володимир Кедровський. До інспекції вибирали людей політично вироблених, тактовних і надійних. Але, як показує приклад інспектора Гавришка, що, разом з гетьманцями, взяв участь у бунті Болбочана, навіть сюди залазили комуністичні аґенти.

Кам'янець Подільський, старинне мальовниче місто над Смотричем, що глибоко зарився в береги, стало в літі 1919 р. тимчасовою столицею для Соборної України: сюди, після відступу армії з Галичини, перенісся також уряд Західної Области УНРеспубліки, на чолі з Є. Петрушевичем, якому

дано титул „диктатора". В однім невеликім місті зібралися, кажучи пізнішим терміном, — „східняки" і „західняки", перед тим розділені кордонами від року 1772. Провідники уряду ЗОУНР (окрім деяких) не були зорієнтовані в революційній ситуації на Наддніпрянщині і прислухалися до безрадних інформацій, які їм давали т. зв. „консервативні" ґрупи, що не мали ніякого ґрунту в українськім народі на Наддніпрянщині. У той час навіть ті соціялістичні українські партії, що мали владу в УНРеспубліці, були в очах великої частини народу „надто правими", бо в Україні все ще популярні були „радянські" кличі, навіть між деякими повстанцями, що билися проти Москви. Провідники Української Соціялдемократичної Партії Галичини і Буковини (Семен Вітик, Осип Безпалко, Осип Крутій, Вол. Старосольський і ін.), бувши в Кам'янці, обстоювали повне з'єднення українських урядів і армій під одним проводом. Але Є. Петрушевич і його дорадники були рішучими противниками злуки Галичини з Наддніпрянщиною. Цей „галицький сепаратизм" привів незабаром усю українську боротьбу за державність до катастрофи.

Між несоціялістичними ґрупами в Україні була поширена безпідставна надія, мовляв, УНРеспубліка може договоритися з армією російських монархістів (ґен. Денікін), щоб боротися єдиним фронтом проти червоної російської армії. Такі самі пляни подавав диктаторові Петрушевичеві із Парижу державний секретар Галицького Уряду Василь Панейко. Панейко пізніше в своїй книжці— „**З'єдинені Держави Сходу Европи**" (Львів 1922) опублікував листи, які він писав р. 1919 з Парижу до Петрушевича в Україну. Панейко був проти самостійности України. Він писав: Хто каже — „Самостійна Україна" — той одним духом каже: „Галичина, Волинь, Буковина і Басарабія навіки полякам і румунам"... Пізніше на еміґрації в Парижі В. Панейко взагалі відцурався українства, проголосивши, що український національний рух — це історичне непорозуміння, витворене фактом розділу Польщі 1772 року. Петрушевич підпадав безкритично впливам таких дорадників як В. Панейко.

Супроти Б. Мартоса, голови уряду УНР, в Галицькій Армії велася непербірчива пропаґанда, мовляв, він „не дає грошей" для війська. Це не відповідало правді. Армія гроші одержувала, але міністер фінансів вимагав належного контролю: це різним „отаманам" не подобалося. Цій пропаґанді потурали також деякі особи з політичних кол.

В серпні 1919 р. Українські Армії вели наступ проти большевиків у східному напрямі і наближалася до Києва. Настав новий критичний момент української боротьби за державність. Головне завдання української політики було-зберегти єдиний фронт українських армій у боротьбі проти Росії. Мазепа був переконаний, що забезпечення української державности над Дніпром давало шанси на визволення і об'єднання інших українських земель в незалежній соборній Україні: „**Через Київ на Львів!**" — такий був популярний клич вояків української Галицької Армії в літі 1919 року. Для улегшення порозуміння між урядом Галичини та Наддніпрянщини, Центральний Комітет УСДРП на своєму засіданні 19 серпня 1919 р. постановив запропонувати зміну в уряді УНР: замість Б. Мартоса головування доручено І. Мазепі. Мартос, як голова уряду УНР і міністер фінансів, мав „неприхильну пресу". На еміґрації, після упадку УНРеспубліки, один мемуарист пустив вигадку, мовляв, Мартос твердив, ще в 1917 році, що не треба ніякої України, якщо вона не буде соціялістична... Вигадки мають свою долю: нераз на еміґрації Б. Матрос мусів писати до ґазет, спростовуючи цей абсурдний наклеп, однак і досі ця вигадка „гуляє" по світі. Цікаво, що підчас праці Мартоса в уряді УНР ще від 1917 р. на Україні автор (чи автори) цієї вигадки сиділи тихо. Але почали свою акцію після поразки України в боротьбі за волю. В Україні була воля преси, і „очевидці" могли б виступити з своїми твердженнями далеко раніше. Це один із прикладів, як дехто у нас „пише історію".

10. І. МАЗЕПА — ГОЛОВА УРЯДУ УНР

Як предсідник уряду УНР Мазепа почав свою діяльність 29 серпня 1919 р. Було тоді новому прем'єрові українського уряду 35 років. Мазепа мав тоді темнорусі „козацькі" вуса і виглядав старшим свого віку. Вигляд мав поважний, зосереджений, рідко усміхався. Це не виглядало як штучна „надутість", що буває у декого на високій посаді, а було в природі Мазепи. Ця серйозність голови уряду відповідала тодішній ситуації України, коли рішалося, чи бути українському народові вільним господарем на своїй землі, чи знов опинитися „в неключимім рабстві" (вираз автора „Історії Русов"). До обов'язків міністра внутрішніх справ прилучилася нова тяжка відповідальність за політику уряду УНРеспубліки.

Мазепа відчував усю трудну ситуацію України, внутрішню і міжнародну. Він усе мріяв, що вдасться розширити територію УНР на схід, що прийдуть нові сили до держав

ного апарату, і що вернуться також люди зза кордону, де вони марнувалися. Тільки непохитна, хтонебудь скаже-романтична віра держала тоді людей при уряді і в армії УНР, хоч бували дні, коли большевицька кіннота знаходилася на 25 кілометрів від тимчасової столиці УНР і могла б, при нагоді, знищити політичний центр української визвольної боротьби.

В Кам'янці в літі 1919 року грав театр під проводом Миколи Садовського, з визначними артистами цього корифея української сцени. Мазепа не мав часу на розваги: здається, тільки раз пішов до театру, коли виставляли драму „Гетьман Дорошенко". Після того казав: „Дорошенко був приблизно в такім положенні, як ми тепер. Але лишив слід, і непоганий, в історії, хоч і загинув у московській неволі. Може колись і про нас писатимуть драми і будуть виставляти в театрах".

Після відступу большевицького війська з Києва 31 серпня 1919 р. та після нерозумної здачі міста Києва російським монархістам-добровольцям, з української столиці та з інших околиць України, захоплених армією Денікіна, до Кам'янця прибували масами втікачі від нового, вже „білого", російського терору.

Між цими втікачами був також Левко Чикаленко, член Української Центральної Ради, син відомого мецената української культури Євгена Чикаленка. Він інформував членів уряду і диктатора Петрушевича про настрої населення Наддніпрянщини, про добрий ґрунт у всіх областях України для відновлення української державности. Чикаленко казав, що масові повстання, які ширилися по всій Україні проти „білої" влади Денікіна, використають большевики, якщо українські армії не дадуть допомоги для цього руху. Однак Петрушевич і його дорадники не хотіли „сваритися з Антантою" і лишили повстанські рухи на призволяще. Із Києва та з інших міст України, окупованих армією Денікіна, приходили відомості про систематичні протижидівські погроми, які чинила армія російських добровольців. Відомий російський монархіст Василій Шульґін писав у ґазеті „Кієвлянін", в статті „Питка страхом", як ночами тисячі жидівської людности в Києві кричали від жаху перед погромниками, що ходили містом і робили своє „діло". Шульґін, звичайно, був на стороні погромників...

Нерішучість Є. Петрушевича, „диктатора", від якого залежало, чи мають українські армії помагати повстанському рухові в Україні, чи лишити подіям розвиватися без участи реґулярного війська, Мазепа переносив дуже тяжко.

Редакція „Роб. Газети" знаходилася в однім домі з приміщенням Мазепи, і я міг заходити до прем'єра в кожну годину, коли він бував дома (звичайно пізно вночі). Після деяких нарад з Петрушевичем він вертався додому змучений, вичерпаний і понурий. В такі „чорні години" брав він пляшку, наливав пару чарок чистої горілки і випивав без закуски: „Без цього не можу заснути", — казав при тім. Ні раніше ні пізніше не доводилося мені бачити, щоб Мазепа таким способом заспокоював свої турботи.

Про настрої в Армії УНР його інформували, окрім головного державного інспектора Володимира Кедровського, також інспектори — Микола Горобець, Нестор Малеча, Олександер Красовський, Броніслав Лінкевич і ін. Були це люди освічені і активні. З Києва в серпні прибув також організатор Вільного Козацтва на Запоріжжі — Гаврило Горобець. Навіть „міністри" від Махна (Шпота й ін.) та отаман Зелений з „незалежниками" прибули до Кам'янця. Різні повстанці присилали своїх делеґатів, довідатися: чому Українська Армія стоїть бездіяльно проти Денікіна? Уже наша розвідка приносила відомості, що російська „біла" армія готується до наступу проти армії УНР. За цієї вимушеної бездіяльности українського реґулярного війська супроти Денікіна (Петрушевич не давав своєї згоди на воєнну акцію) в часописі, зближенім до Петрушевича, — „Стрілець" у Кам'янці (редактор Осип Назарук), — велася пропаґанда, прихильна до „білої" Росії. Мазепа сподівався, що ці москвофільські настрої зліквідують самі західні українці. Але галицький партикуляризм виявив себе сильнішим. Тільки після катастрофи обох українських армій, в грудні 1919 року, зроблена була спроба створити єдиний уряд Соборної України, під проводом Мазепи. Але це сталося запізно.

Ця „політична роздвоєність" дуже гнітила Мазепу в Кам'янці. Він передчував згубні наслідки двоєвластя; але уряд УНР не міг зарадити руїні, що насувалася на Україну через дуалізм.

В той час Мазепа особливо цікавився українським повстанським рухом проти Денікіна і давав усяку допомогу для діяльности Центрального Українського Повстанського Комітету, що був створений в літі 1919 р. в Кам'янці (П. Феденко, Назар Петренко, Олександер Щадилів). Але приходилося турбуватися не тільки повстанським рухом проти „білої" Росії. Польща, захопивши Галичину і Холмщину, мала апетити і на дальші українські землі. З кожним кроком українського війська на схід, ми мусіли сподіватися нового польського натиску з заходу. Польські політики ви-

разно боялись будьякої незалежної України, бо були певні, що незалежна Україна буде домагатися для себе українських територій, які окупувало польське військо. Поляки захопили Дубенський, Кременецький та інші повіти Волині і тероризували українців в цих областях. До Центр. Повстанського Комітету приходили десятки делеґатів із повітів, що їх захопили поляки. Пригадую розмову членів Центр. Повстанського Комітету в вересні 1919 р. з представниками повстанських організацій із Кременеччини. На це засідання ми запросили також прем'єра. Інтеліґентний, енергійний селянин Коваль оповідав про утиски, грабунки і терор поляків супроти української людности на Волині. Очі його горіли, голос від гніву тремтів: „Вони нас не вважають за людей", —казав він. Коваль, іменем повстанців, просив допомоги зброєю і військовими організаторами: „Коли скажете, то ми їх аж за Вислу заженемо!" Мазепа часто згадував цього Коваля і порівнював політичну сліпоту поляків у 20 віці з сліпотою їх предків у 17 столітті: тоді поляки теж **не хотіли** незалежної України і помагали Москві руйнувати українську державність.

Однак, чи могли ми в тих обставинах кликати до повстання українців у Галичині й на Волині проти польської окупації? Кожний із нас розумів, що це привело б тільки до фізичного знищення активних українців далеко сильнішим противником.

В своїй роботі в уряді прем'єр Мазепа мав добрих секретарів: старий с.д. Прокіп Понятенко і теж с. д. Олександер Питель (галичанин). Пителя розстріляло Ґестапо на Волині 1943 р.

Як „джури" чергували при кабінеті голови уряду два молоді хлопці, обидва Богдани: Богдан Шемет, син гетьманця Сергія Шемета, і Богдан Ткаченко, син колишнього міністра УНР Михайла Ткаченка, „незалежного" соціялдемократа. М. Ткаченко незмінно перебував в 1919 р. в „столицях" уряду УНР і займався теоретичними дискусіями, як би було добре, коли б уряд УНР став на „радянську плятформу"... Два Богдани щиро виконували свою службу при прем'єрі УНР і не журилися політичними ідеями своїх батьків.

Часто згадував при мені Мазепа за свою родину, що лишалася в той час у Катеринославі. Доля його дружини з дітьми, під російським „червоним" і „білим" терором була непевна, бо російські диктатори нещадно росправлялися також з родинами своїх противників. „Мабуть їх повбивають", — казав деколи Мазепа.

Поки диктатор Петрушевич шукав способу, — як уникнути війни з Денікіном, „біла" армія сама перейшла в наступ проти українського війська в кінці вересня.

Ціле своє життя згадував Мазепа події в місяці вересні 1919 року з тяжким серцем. Бо то був місяць, коли росла революційна енергія українського народу для боротьби проти „білої" Росії: суха погода давала можливість успіху повстанського руху і для війни реґулярним фронтом. Відносини в частині України, окупованій у 1919 р. армією Денікіна, характеризує лист Голови Революційного Комітету Михайла Баца (це псевдоним одного визначного діяча УСДРП на Лівобічній Україні). Він писав до ЦКУСДРП в вересні 1919 р. (лист писаний друк. машиною на полотні):

„Шість місяців минуло, як ми в незвичайно тяжких умовах ведемо роботу організації повстанської армії. Роботу провадили спільно з с.р. (соціялісти-революціонери. П.Ф.) і незалежними (фракція незалежних соц. демократів, опікшися на своїй „співпраці" з большевиками, прилучилася до боротьби проти російської окупації, не покидаючи однак своїх „радянських" кличів. П.Ф.). Незалежники є окремі особи дуже цінні, але без впливу на маси. Фактично керуємо справою ми,—офіціяльні. („Офіціяльні соц. демократи" — це була назва для дійсної УСДРП, що лишилася на плятформі демократії. Цієї назви уживали супроти УСДРП „незалежники", але її для короткости уживали й інші. **П.Ф.**). Робота провадилася спільно на підставі договору, текст якого Вам був переданий. Маємо понад 20 тисяч дуже міцно зорганізованих селян і робітників на Полтавщині та Катеринославщині. На чолі стоїть Ревком Лівобережжя в складі шости. Сими днями відбудеться конференція Губревкомів, для остаточної конструкції центра... На Лівоюбережжі є три Ревкоми: 1) наш, 2) анархістів і активістів і 3) комуністів України і боротьбистів. При роскладі нашого центру сили наші можуть перейти до комуністів, як і теперішні наші спільники можуть шукати технічного контакту з укр. комуністами. Тим більше що укр. комуністи (зброд всякий) не визнають диктатури, а в своїх проклямаціях російською мовою заявляють себе прихильниками і навіть спільниками Петлюри. Вони мають в двох лісах до 600 чоловік прекрасно озброєних і головне — силу грошей. Настрій досі був дуже твердий в масах — **Петлюра і квит.** Але робота добровольців (аґітація, ґазети) підтинають надії й бадьорість, катування і грабіжниц-бо заставляють селян сумувати навіть за большевиками...

Настрій наших військ цілком **відповідає напрямку кабінету Мазепи...** Маючи повну змогу використати ті сили, які маємо в організації повстання за Самостійну Українську Республіку, просимо Вас допомогти нам грішми і прислати з уповноваженнями особу від міністерства, яка входила б у всі деталі нашої роботи і була б зв'язком між Лівоберегом і Вами. Командируйте військову людину, яку ми призначили би за Начальника Штабу. Маємо зв'язки з Кубанню і Доном. На Кубань висилаємо багато людей, як для політичної, військової так і національної роботи. Вислали до Парижу делеґата-інформатора, який подасть в Комісію (мабуть, при Мировій Конференції, що тоді засідала в Парижі **П.Ф.**) про стан на території України, занятій Добрармією. Маємо зв'язки з Грузією і ведемо переговори з росіянами, жидами, грузинами й кубанцями в справі утворення демократично-соціялістичного блоку для спільної акції. Приступаємо до видання української ґазети в Катеринодарі. Маємо 4 гармати, і в двох лише повітах Полтавщини — 29 кулеметів. Щоб не стався роспад нашого центру і не розпорошилися сили, щоби активний елемент не відійшов до комуністів, треба швидче починати акцію. В **тилу Добрармії нема абсолютно нічого.** Чекаємо Ваших твердих вказівок і наказу про акцію. Голова Ревкому Правобережжя Мих. Бац''. (Взято із архіву УСДРП).

На жаль, побоювання Михайла Баца були зовсім реальні. Через нерішучість Петрушевича, енергію українських мас використав знархіст Махно, а потім російські комуністи. Махно рушив з Уманщини з своєю ,,піхотою на тачанках'', прорвався в тил армії Денікіна і незабаром дійшов аж до берегів Озівського моря.

Саме в цей час, коли російська ,,біла'' армія панічно розбігалася під ударами українських повстанців, команда Української Галицької Армії перестала виконувати накази об'єднаного Штабу обох армій. Її начальники готували **сепаратний договір** з Денікіном.

В 1919 року Україна, наслідком рішення держав Антанти, була блокована, мов ,,заражена большевизмом''. На територію УНРеспубліки не допускали привозити ззакордону ні зброї, ні санітарного майна, ні ліків. Це був успіх російської ,,білої'' і польської пропаґанди, ворожої до незалежности України. Через недостачу ліків і одежі в українськім війську поширилися пошестні недуги, особливо всякого роду тифи. Тисячі вояків умирали без усякої допомоги. Пригадую на початку листопада 1919 мою зустріч у прем'єра Мазепи з відомим професором-бактеріологом Заболотним, що працював тоді в міністерстві здоров'я в Кам'янці, та з лікарем д-ром В. Піснячевським, що привіз аеропляном із Відня матеріяли для ін'єкцій проти тифу. Проф. Заболотний був ,,на сьомім небі'' від радощів, що може врятувати хоч декому із своїх земляків життя.

Пошесть тифу руйнувала бойову силу армії. Однак капітуляція, зроблена провідниками Укр. Галицької Армії, мала причину не тільки в епідемії. Команда Галицької Армії рішила капітулювати перед Денікіном на певних **політичних умовах,** навіть не повідомивши ,,диктатора'' Є. Петрушевича.

Мазепа брав участь у різних нарадах після цієї події. Казав:

,,Армія в тяжких, безвихідних обставинах може деколи прийняти навіть капітуляцію перед ворогом. Але армія **не сміє приймати політичних вимог ворога''.**

Якраз **це зробила** команда Укр. Галицької Армії. Бо в ,,протоколі перемиря'' з 6 листопада 1919 р. написано:

,,Галицьке Правительство, з огляду на недостачу території, застановляє тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольчої Команди''.

Військо Західної України вірило своїм провідникам і сліпо виконувало їх накази. До Укр. Галицької Армії команда не допускала Державної Інспекції. Тому там діяла безконтрольно пропаґанда за союз з ,,білою Росією''. Це помітив також швайцарський комуніст Фріц Плятен, присланий від рос. совєтського уряду з Москви в Кам'янець, на переговори з урядом УНР, в кінці жовтня 1919 року (про це був поінформований також Петрушевич). ,,Ausgesprochen denikinfreundlich'' (виразно приязні до Денікіна), — казав Плятен Мазепі в моїй присутності про настрій вищих старшин У.Г.А., з якими він розмовляв проїздом до Кам'янця. Плятен звертав на це увагу Мазепи на одній із нарад у Кам'янці, в якій взяли участь також П. Феденко, Аркадій Степаненко, Семен Вітик, Петро Бензя і ін.

На пропозиції Леніна урядові УНР про спільний фронт проти Денікіна Мазепа дивився зовсім без ілюзій. Це був **маневр** Москви, щоб позбутися дужчого ворога (Денікіна). В той час замирення з большевицькою Росією давало армії УНР теж ,,передишку''. Це забезпечувало нас від натиску з півночі. Але команда Гал. Армії пішла своїм шляхом капітуляції перед Денікіном, навіть не повідомивши про своє рішення команди армії УНР: команда У.Г.А. дозволила в договорі з представниками Денікіна назвати армію УНР — ,,**армією Петлюри''**, а з назви Українська

Галицька Армія зчеркнула слово „Українська". В ті смутні дні я бачив, як потрясений був Мазепа цими подіями. На біду, деякі відповідальні члени уряду УНР виїхали з Кам'янця саме перед катастрофою У.Г.А.: Мартос (міністер фінансів) і М. Шадлун (міністер народного господарства). Вони були в Букарешті на переговорах з румунським урядом. Керманич закордонних справ і міністер юстиції Андрій Лівицький, з такими визначними співробітниками як В. Старосольський, П. Понятенко і ін., виїхали в складі дипломатичної місії в Варшаву. Заступник прем'єра Д. Одрина занедужав на тиф і помер у Кам'янці. Смерть Одрини була для Мазепи тяжким ударом, та ще в такий критичний момент нашої боротьби за незалежність. Одрина був молодий лікар і політично стояв вище від інших членів Укр. Партії Соц. Революціонерів. Конференція УПСР у Києві, в січні 1919 р., прийняла в свою резолюцію домагання — заведення „трудово-радянської влади" в Україні. Це була уступка тоді поширеним настроям в Україні, наслідком большевицької пропаґанди. Мазепа і його однодумці розуміли однак, що ця формула ставила нашу визвольну справ в світі під удари ворожої пропаґанди, яка й без цього всю нашу визвольну боротьбу називала „українським большевизмом". Про це між УСДРП та УПСР велася аж до вересня 1919 р. дискусія, чи слід висувати „трудово-радянську" формулу в політичній пропаґанді в Україні. Одрина, член уряду УНР, схилявся до позиції нормальної демократії, без усяких „радянських" домішок, і в цьому піддержував Мазепу. Головним чином стараннями Одрини, конференція УПСР у Винниці, в вересні 1919 р., ухвалила постанову про визнання нормальної демократії на основах загального і рівного виборчого права.

Між галицькими українцями-патріотами соборности було велике обурення на капітуляцію команди УГА. Прем'єр Мазепа просив мене скласти заяву від уряду УНР до народу і війська, зараз після капітуляції Начальної Команди УГА. В той час у нас ще була надія, що Петрушевич, як голова уряду ЗОУНР, скасує капітуляцію. Тому декларація написана в оптимистичному тоні. Ось ця декларація:

„Вояки і громадяни! Чотирнадцятого листопада минає рік, як народ України підняв повстання проти російського ґенерала Скоропадського. Цілий рік народ України боровся з завойовниками, які з усіх боків нападали на нашу землю. Остався ще один ворог, — то панська поміщицька армія ґенерала Денікіна. Цей ґенерал хоче знову надіти пансько-гетьманське ярмо неволі на всі народи вільної України. Банди Денікіна катують селянство, знущаються над єврейським населенням.

І ось в тяжку годину боротьби з цим запеклим ворогом нашої свободи сталася чорна, злодійська зрада. Купка старшин Галицької Армії, на чолі з ґенералом Тарнавським, за допомогою старих реакціонерів-галицьких москвофілів, які за царських часів допомагали чорносотенцю ґрафу Бобринському нищити Галичину, вирішила перейти до Добровільчої московської армії ґенерала Денікіна, віддати Денікінові все Галицьке військо, з гарматами, з усією зброєю та військовим і державним майном.

Ще й раніше ці ґенерали не виконували наказів Головної Команди та розпоряджень Правительств Наддніпрянської та Наддністрянської України, а тепер своєю зрадою поставили народну армію в найтяжче положення. Останній їх вчинок — переговори і умова з чужою нам національно, панською армією Денікіна — це ніж в спину народові всієї Соборної України.

Зрадники України на чолі з ґен. Тарнавським, які раніше віддали ґенералові Денікінові Київ, тепер захотіли віддати Галицьку армію не на оборону самостійної України, а на боротьбу за єдину царську Росію проти повставшого на Україні народу.

Але ще не вмерла козацька сила на Україні!

Наддніпрянське і галицьке козацтво не пішло за зрадниками командантами, а з вірними Україні старшинами бореться і відіб'є ворога.

Правительство Соборної України вжило всіх заходів для того, щоб зрадників було покарано найтяжчою карою. Головним отаманом Петлюрою і президентом Галицької Національної Ради Петрушевичем видано наказ — негайно заарештувати і поставити перед військово-польовий суд зрадника Тарнавського і його спільників.

Нехай знають усі вірні нашій Республіці громадяни і козаки, наддніпрянці і наддністрянці, що боротьба з Денікіном не припиниться, а буде продовжена, поки не буде очищена Українська Земля від ворогів.

Уже хитається сила Денікіна. Повстання українського народу підточує і Добровольчу армію. Жертви, положені нами на будування самостійної Республіки, не пропадуть даремно.

Правительство наказує всім вірним козакам і старшинам Наддніпрянщини і Галичини стояти твердо на обороні волі України.

В час найбільшої небезпеки ми повинні бути дійсними громадянами Соборної Самостійної України, знищити зраду і уперто боротися за нашу ясну народну ціль-вільну демократичну Республіку.

Для оборони Рідного Краю і народної свободи Правительство Української Республіки уважає необхідним повне об'єднання військового командування Наддніпрянської і Галицької Армій. Правительство сподівається, що галицьке громадянство з свого боку прикладе старання для того, щоб залагодити ту велику шкоду для всієї великої Соборної України, яку принесло неповне об'єднання наших армій.

Козаки! Громадяни, робітники і селяни і всі вірні сини України!

Вставайте до останньої боротьби, до рішучого бою за волю і землю, за нашу Народну Республіку! Вставайте до боротьби за волю всіх народів, заселяючих Україну! Геть всякий страх і безнадійність!

Перемога буде за нами, бо за нас стоїть увесь Народ України, і всесвітня демократія.

Голова Ради Народних Міністрів: **І. Мазепа**

Державний Секретар: **Л. Шрамченко**

Однак надії на Петрушевича не здійснилися: він повірив, що капітуляція Начальної Команди УГА корисна. В своїх споминах про цей час військовий референт Петрушевича Осип Левицький писав:

,,Петрушевич опустив Кам'янець 16 листопаду з наміром їхати до Одеси'' (отже він прихилився до сепаратного договору Начальної Команди УГА з Денікіном, в якім поставлено умову, що уряд Галичини мусів переїхати в Одесу під протекцію Денікіна. **П.Ф.**), ,,але армія Денікіна ...розвалилася. Думали, що вона розвалиться через п'ять-шість місяців, а він розлетівся через місяць''. (Галицька Армія на Великій Україні, Відень 1921). Ці страшні дні Мазепа все життя мав у пам'яті, бо вважав, що то був **рішальний** момент в історії української боротьби за державність. ,,Коли б удержався фронт української армії, то напевне українська справа виглядала б незрівняно краще ніж вона виглядає тепер'', — писав Мазепа 1930 р.

Крім прем'єрства і справ внутрішніх, Мазепа мусів взяти під свою опіку і справи закордонні. Треба було думати про евакуацію Кам'янця, якому загрожували ,,білі'' росіяни і поляки. Голова Уряду в цих трагічних обставинах майже не спав. Він доглядав за евакуацією державного майна та архівів, що перевозились до ваґонів на стації Кам'янець. Мусів теж виконувати чергову працю, що вимагала негайних рішень.

11. КАТАСТРОФА

Кам'янець-Старокостянтинів — це була намічена лінія відступу. Стратегічний плян був простий: знайти місце, де Армія УНР могла б хоч тиждень у спокої відпочити, ,,умитися'', як казав командир Армії Василь Тютюнник, і перейти в протинаступ на Денікіна. Аджеж ,,біла'' армія ,,Півдня Росії'' вже була майже трупом. Проте, погибаючи, вона

хотіла знищити наперед українське військо. Денікін і інші ,,білі'' росіяни вважали УНРеспубліку за більш небезпечну для себе ніж перемогу большевицької армії: аджеж совєтська Москва теж боролася за ,,єдину нероздільну Росію''. Про настрої ,,білих'' росіян, про їх фактичний ,,єдиний фронт'' з большевиками проти Української Народної Республіки, дав свого часу пророчисте свідоцтво Василій Шульґін, відомий російський монархіст із Києва, редактор ,,Кієвляніна''. Шульґін у своїй книзі **,,20 Год''**, що вийшла на еміґрації в Парижі, описав свою зустріч (він був у білій армії) з відділом російської червоної армії недалеко Дністра. Зайшла розмова, хто за що б'ється. Офіцер червоної армії сказав, що большевицьке військо бореться за єдину неділиму Росію. ,,Вийшло маленьке непорозуміння — , зазначає Шульґін: ,,вони (большевики) теж за єдину неділиму...''

Плян проїзду міністерств до Старокостянтинова був знищений безглуздим виступом Пашківської Волости. Ще недавно ці збаламучені люди готові були слухати большевицької пропаґанди. Тепер обітниці аґентів Денікіна, мовляв, біла армія платить ,,золотими грішми'', підкупили несвідому масу ,,пашківців''.

Міністерські валки стояли на Гречанах біля Проскурова. Невідомо було, що діється в Пашківській волості. Казали, що населення збунтувалося проти Української Армії і нікого не пускає через свою ,,територію''. Мазепа пропонував членам Комітету Всеукраїнського Професійного Союзу Залізничників, що перебував при уряді, вислати своїх людей в Пашківську волость. Вони відмовились. ,,Пропаґанда жаху'' діяла. Кожний казав, що нести свою голову на ,,видиму смерть'' не хоче. Тоді голова уряду звертається до членів Центрального Українського Повстанського Комітету — Панаса Феденка і Назара Петренка з пропозицією їхати в Пашківську волость для вияснення ситуації. Голова уряду дав на письмі своє уповноваження Феденкові і Петренкові для переговорів з представниками непокірної волости.

Делеґати уряду уміли своїми промовами вплинути на людність Пашківської волости на вічі в Климашівці: представники сіл цілої волости склали заяву на письмі, що вони **,,ніколи не виступали, не виступають і не будуть виступати проти влади Української Народної Республіки''.** На жаль ця ,,декларація лояльности'' прийшла запізно. Коли я хотів телефоном повідомити Мазепу, що урядові валки і всі інші поїзди можуть без перешкод їхати далі на Старокостянтинів, то почув від телефоністки з Гречан вістку,

що міністерських поїздів на Гречанах уже нема! Денікінське військо натискало на Проскурів, і команда армії УНР уважала за необхідне пересунути поїзди в напрямі на Чорний Острів. Ця лінія вела в Галичину, окуповану поляками. З пригнобленим настроєм ішли ми з Н. Петренком із „Пашківської Республіки" приблизно в тому напрямі, де сподівалися знайти поїзди міністерств. Темної листопадової ночі зайшли ми спочити до одного учителя в селі, що зустрілося нам підчас маршу по бездоріжжі. Це був великий патріот УНРеспубліки: казав, що мав двох синів в нашій армії. Вони недавно проходили з своїм полком через село, змучені, але з вірою в успіх дальшої боротьби. Не хотіли відставати від війська.

На ранок ми добралися до стації Війтівці. Мазепа дуже зрадів, що ми вернулися живі й здорові: хтось пустив був чутку, що нас „пашківці" повбивали... Коли ми йому росказали, що все залагодили як найліпше, але, на жаль, міністерські валки виїхали з Гречан на захід, а не на північ, до Старокостянтинова, то Мазепа аж об поли руками вдарився: „Не я це рішав: команда поспішила виїхати з Гречан"... Ми бачили, що це був кінець реґулярного фронту української армії. Військо втратило можливість користатися залізницею, на якій було ще постачання для армії. Довелося тепер переїздити селянськими возами до Старокостянтинова. В мокрому ґрунті урядові автомобілі грузли і відмовлялися служити. Тільки 3 авта міністерства внутрішніх справ, завдяки дбайливості прем'єра, доїхали до Старокостянтинова і далі — до Любара.

В Старокостянтинові, після катастрофи на Гречанах, зібралися члени уряду, штаб армії УНР і представники військових частин на раду. Здається, це був будинок театру. Тут зійшлися 26 листопада 1919 р. люди, які вже від 1917 року вели боротьбу за волю України. Скільки мусіли вони перенести трудів і небезпек за цей час! Багато було між козаками і старшинами реконвалесцентів: їх худі аж сірі обличчя свідчили про перенесену недугу тифу. Головний отаман С. Петлюра відкрив Раду і дав перше слово голові уряду. Мазепа говорив коротко. Цю промову я тоді записав, майже до слова. Хоч надзвичай змучений останніми подіями, він промовляв сильним голосом і вмів вплинути на присутніх логічністю своїх думок. Він сказав:

„Наші невдачі, на жаль, совпали з моментом, коли почало значно поліпшуватися міжнародне положення України. Держави Антанти, бажаючи відновити єдину неділиму Росію, не хотіли й не

могли нам допомагати, бо ми боремося за н е з а л е ж н у Україну.

Тепер, як видно з усього, пляни відбудови єдиної Росії розбилися. Справа Денікіна програна. Ліквідація білої армії — тільки справа часу.

Які ж перспективи стоять перед бувшою Російською імперією? Єдиний плян, на мою думку, реально виринає на політичній поверхні: визнання національних республік, що повстали на території колишньої Російської імперії, і визнання державами Европи совєтської Росії. Радіотелеграф приніс нам промову Ллойда Джорджа (прем'єр Британії. П.Ф.), в якій він каже, що большевики переможуть Денікіна. Але, з другого боку, російські большевики переконалися, що втретє їм на Україну йти небезпечно. Маємо відомості, як самі большевицькі авторитети — Ленін і Троцький — тої думки, що треба знайти шлях до порозуміння з демократичною Україною. Можна думати, що незабаром Західна Европа вирішить східно-европейську справу визнанням Совєтської Росії та тих держав, що склалися на території колишньої Російської імперії. І коли б ми в цей момент перестали істнувати, як державна організація, то тоді про Україну немає чого говорити: міжнародна політика, як і політика взагалі, оперує лише з реальними силами. Наше завдання в цей момент — за всяку ціну удержатись військово й політично на поверхні життя.

Покинувши Кам'янець, ми втратили зв'язок з Західною Европою, ми загубили наші фінанси. Здача Проскурова і, як наслідок цього, відїзд головного отамана і правительства на Чорний Острів відограли катастрофічну ролю. Нам потрібна в цих обставинах „передишка", спочинок. Ми не можемо йти на чужу територію, ми повинні удержати хоч малу частину власної землі, щоб дати нашій армії відпочити. Армія потрібує реорганізації, постачання і санітарії. Наші козаки босі й неодягнені. А тим часом у Проскурові і Війтівцях залишено теплу одежу! Ми покинули Проскурів перед ворогом, якого майже немає! Ми відступаємо по інерції.

Треба прогнати ці настрої безнадійности і одчаю! Мусимо знати, що в цій боротьбі переможе той, хто має міцніші нерви. Я переконаний, що армія Денікіна почуває себе багато гірше чим наша, бо добровольці терплять удари і збоку большевицького фронту і від українських повстанців, які борються під прапором Української Народної Республіки".

Після прем'єра промовляв головний отаман. Також взяв слово хаотичний отаман Волох, який уже тоді шукав орієнтації на „боротьбистів", що підсилали до нього своїх аґентів і закликали прилучитися до „Української Червоної Армії", бо вони хотіли будувати незалежну „радянську Україну". Волоха різко спинив Петлюра. Цей виступ не віщував нічого доброго. Про це нас інформував

постійно Юрій Чубук, соц. демократ із Полтави, який був редактором фронтової ґазети „Український Козак" і мав широкі зв'язки в війську.

В Старокостянтинові я ночував разом з Мазепою в приміщенні одної інтеліґентної жидівської родини. Це приміщення порадив нам міністер Єврейських Справ Пінхос Красний. Коли ми виїздили, то дочка господаря дому заплакала: вона, як і все жидівське населення Старокостянтинова, боялася, що прийдуть до міста „білі" росіяни: „Вони всіх нас поріжуть"... Ми заспокоювали її, що наша армія не допустить денікінців до Старокостянтинова.

В Любарі — нова авантюра людей, що піддалися впливам комуністичної аґентури (Волох ін.) Всі були в ті дні потомлені, вичерпані фізично і душевно. Це була одна з причин, що авантюра Волоха, Божка і Данченка не була зразу ж зліквідована, коли прийшли відомості про наміри цих отаманів учинити заколот. Коли ми прибули в Любар, то я, в порозумінні з Мазепою, пішов на нараду, яку скликали ці „отамани". Там я застав не тільки представників „Волинської Революційної Ради", але також делеґатів Ревкому Правобережжя (комуністи-боротьбисти), що мав свій осідок, як казали, в Чуднові. Пригадую ім'я одного делеґата боротьбистів — Питенко. Боротьбисти доказували, що „ера УНРеспубліки" вже минула, що тепер настав час, усім українцям об'єднатися під прапором „радянської України", і що тоді Україна зможе забезпечити свою незалежність. Коли прийшлося мені промовляти, то я подав докази, чому Москва при всяких обставинах буде прямувати до панування над українським народом, і що ніяке „радянське" маскування нам не поможе. Питенко невдоволено зазначив: „Ми вислухали передову статтю із „Робітничої Ґазети" (він знав, що я був редактором того щоденника). Однак я помітив, що мої арґументи вплинули на членів наради. Навіть одноокий отаман Божко, отаман „Запорізької Січі", підійшов до мене і казав зтиха, поглядаючи вбік Волоха: „Вся біда, що він не Волох, а В о л о х о в"...

Я бачив, що згоди між „отаманами" нема, що кожний хоче грати на свою дудку. Божко, показуючи на своє сліпе око, нарікав:

„Не жаль би було, коли б це мені зробили вороги-чужинці, а то **свої**, **свої**, вибили мені око"! (Це сталося при його арештуванні на ст. Жмеринці, з наказу Команди Армії УНР. Божко учинив тоді спротив, і тому проти нього мусіли ужити зброї). 2 грудня 1919 ці отамани зробили напад на пошту, де була державна скарбниця з рештою грошових

сум, і втекли з Любара. Незабаром Волох прогнав від себе одного з членів „тріумвірату", Данченка, а Божка убито незабаром при невияснених обставинах. Думали, що то зробив Волох, щоб не мати суперників.

12. ЗИМОВИЙ ПОХІД

Після Любара уряд і командири армії переїхали в Чорторию. Була розквась, не було морозу, і ми мусіли ходити в чоботях. В Чорториї 4 грудня 1919 р. зібралася нарада членів уряду з участю Петлюри, команди армії і командирів окремих частин (Омелянович-Павленко, Василь і Юрко Тютюнники, Андрій Долуд, Є. Коновалець, А. Мельник і ін). Перед цією нарадою прем'єр просив мене скласти проєкт декларації уряду до війська і народу України в справі дальшої боротьби за волю: „Не пишіть про партизанську війну, а про **інші способи боротьби**" — казав Мазепа. Я взяв на поміч міністра праці О. Безпалка, і ми почали писати декларацію, обговоривши і розділивши основну ідею і деталі наперед. Писали ми в селянській хаті. Господиня принесла снідання і питалася, чи ми п'ємо „самогін". Ми не відмовились. Самогін був із цукру і дуже добрий. Ця „ін'єкція" прискорила нашу роботу. Проєкт був переписаний на машині і даний на затвердження уряду. Також представники нац. меншости — міністри Пінхос Красний таг. Солєдар підписали декларацію.

Коли на нараді представників війська з урядом Мазепа подав плян дальшої боротьби за УНРеспубліку в формах партизанської війни, то командири прийняли цей плян. На цій нараді я прочитав декларацію уряду УНР. Я бачив сльози на очах деяких загартованих у боях командирів нашої армії.

Декларація уряду УНРеспубліки, була написана і затверджена в Чорториї 4 грудня 1919 р., але датована 2 грудня і означена містом Любаром. В цій Декларації м.ін. сказано:

„В будуванні самостійної Української Народної Республіки в сей момент кінчається один період — період нечуваної героїчної боротьби і великих страждань українського народу. Доля судила, що український народ на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалася і вважається як принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати оружною силою, а не як вільного хата українського народу і свобідних рівноправних меншостей цієї країни. Російські комуністи бажають за допомогою матеріяльних ба-

гацтв України піддержати свою совєтську республіку. Російські контр-революціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну. Імперіялістичні держави Европи будують свою політику на Сході через поневолення України.

Тому не дивно, що український народ, полишений лише на власні сили, не міг досі твердо стати на ноги в будівництві своєї держави. З моменту евакуації Києва, після повалення гетьманського насильства, Українська Народна Республіка була вічно під страшною загрозою захоплення ворогами. І лише завдяки надзвичайному героїзмові народу і війська держалися ми проти наших противників. За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних синів України гинуло від усяких заразних хвороб. Держави світу не тільки байдуже дивилися на те, що український народ гине без всяких санітарних засобів, а навіть забороняли привозити на Україну потрібні нашому війську лікарства.".

Нарисувавши цю трудну ситуацію, що привела до руїни українського реґулярного фронту, Декларація уряду продовжує:

„В зв'язку з зазначеним станом речей, Правительство Української Народної Республіки заявляє, що воно тимчасово переходить на і н ш і способи боротьби за нашу державність. Військо одержить від вищого командування ті завдання, які воно повинно надалі виконувати. Правительство Республіки, для державного діла, буде перебувати в певному місці, щоб, маючи зв'язок з народом і військом, керувати справами України... Правительство **не припиняє** своєї діяльности і доложить всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця. Панські порядки нового гетьмана, ґенерала Денікіна, вже підняли проти себе ввесь трудящий народ України... Понад Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських чорносотенних завойовників. Окрім повстання в тилу добровольчої армії, її силу підриває наступ червоної армії із Совєтської Росії.

Господарюванням чужоземців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Народ України і наше республіканське військо знає, що **в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається,** він може посіяти тільки нову міжгромадянську **війну, нове кровопролиття, втретє знищити Україну матеріяльно.**

Вояки Української Армії і ввесь народ України! Нехай ваша віра в нашу народну справу не захитається ні на мить! Тяжкий момент, який переживає наш рідний край вимагає від вас великої саможертви. **Але ніщо на світі не дається без боротьби.**

Успіхи наших ворогів недовговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю внутрішньою силою держиться армія Денікіна. Українська Народна Республіка держиться **своїми власними** силами і наперекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільно і самостійно. Як раніше так і тепер нашим кличем буде Самостійна Народна Республіка".

Коли прийшла черга говорити начальникам окремих частин війська, то командир Січових Стрільців Є. Коновалець заявив, що він і його підлеглі уважають дальшу боротьбу „за безвиглядну": тому Січові Стрільці рішили демобілізуватися. Ця заява зробила на всіх учасників наради тяжке враження. Омелянович-Павленко з обурення аж за шаблю вхопився, коли почув слова Коновальця. Але ніщо не могло змінити рішення Січових Стрільців. Засобів примусу в тих обставинах не можна було ужити. Команду над армією доручено от. Михайлові Омеляновичу-Павленкові, бо В. Тютюнник занедужав на тиф і незабаром помер. Голова уряду призначив політичних референтів при армії: Миколу Левицького, Юрія Чубука, Михайла Гарасима, Василя Совенка, Василя Скляра, Луку Кизиму, Загурського і Панаса Феденка. Були це люди персонально відомі голові уряду, активні участники боротьби за українську державність. Члени уряду УНР, щоб не притягати ворожих ударів на українське військо, що рушило в похід, в порозумінні з командою Армії, держалися окремо від війська. Мазепа мав на собі плащ (шинелю), яку перед виступом армії в похід подарував йому Петлюра. Це була „щаслива шинеля": в боях її прострелила куля, але власника не ранила.

Відмова Коновальця, Мельника та інших провідників Січових Стрільців від участи в поході армії УНР і демобілізація цієї частини принесла лихі наслідки для цілого пляну Зимового Походу. Не тільки тим, що демобілізація Січових Стрільців зменшила нашу бойову силу: ще більша шкода була **моральна**. Адже у Ґрупі Січових Стрільців була більшість із Галичини. Коли провід Січових Стрільців визнав дальшу боротьбу за державність за „**безвиглядну**", то чи могла демобілізація Січових Стрільців заохотити до боротьби командирів Укр. Галицької Армії, які ще раніше зневірилися і тільки шукали всяких „орієнтацій"? Коли

б у Зимовім Поході взяла участь Ґрупа Січових Стрільців, то це могло б запалити приспану енергію Укр. Гал. Армії, ми могли б негайно зліквідувати Денікіна на Правобережжі і дійти до Одеси. Демобілізація Січових Стрільців була фактично здачею в полон полякам, які поспішали захоплювати наші території Волині та Поділля і брали в неволю демобілізованих січовиків. Яка була тоді трагічна ситуація, показує такий приклад: в грудні я, рушивши з Армією УНР від району Любара, був на півдні від Бердичева. Там ми зустріли стрільців Укр. Гал. Армії. Вони казали, що їх посилають на фронт проти большевиків під Бердичів. Дійсно, здалека чути було стрілянину з гармат. Таким чином, для боротьби за незалежну Україну Начальна Команда Галицької Армії **не мала сили:** але, на вимогу Денікіна, посилала стрільців на фронт, обороняти владу „білої" Росії проти Росії „червоної"...

В перших днях Зимового Походу голова уряду прикладав усіх старань, щоб вирвати Українську Галицьку Армію зпід російської „опіки". Загальна ситуація сприяла цьому плянові. Російська „біла" армія відступала стрімголов до Чорного Моря. Епідемія тифу ослабла. Вояки і старшини Галицької Армії прилучалися до Армії УНР, що була в своєму поході на Схід. Виявилося при тім, що багато вояків У.Г.А. **навіть не знали,** що Начальна Команда У.Г.А. підписала договір з армією Денікіна. Енергійним рухом боєздатна частина У.Г.А. могла б зліквідувати „опіку" Денікіна над собою і відновити українську владу на українській землі. Тоді можна було б спертися на заході на сприятливу невтральність Румунії, а з берегів Чорного Моря був би вільний зв'язок із широким світом. Для відновлення фронту українських армій під одним проводом багато зробили тоді діячі з Галичини і Буковини: Іван Макух, Михайло Балицький, Осип Безпалко, Іван Лизанівський та інші.

З Чорториї Мазепа виїхав у напрямі до Винниці з Безпалком (міністер праці). Коли ми зустрілися в Липівці, то прем'єр оповідав про гумористичну пригоду, що трапилася з ними по дорозі до Винниці. Мазепа і Безпалко ночували в однім селі в школі, в родині учителя, що прийняв їх до себе, бачивши, що вони були інтеліґентні люди. Перед тим між ними була умова, — не називати своїх дійсних прізвищ, а уживати вигаданих імен. Ввечері до учителя посходилися його знайомі. Мазепа назвався якимсь чужим прізвищем, але Безпалко забув, що він міністер уряду в партизанській війні, і своїм гучним баритоном представився: „**Безпалко**"! „От тобі й конспірація з бувшим австрійцем,

що не знав нелеґального життя", — казав Мазепа. Те село було під владою Денікіна, і коли б там був аґент „білої" армії, то прем'єр і міністер праці УНР були б попали в руки ворога.

Після зустрічі з заступником командира Армії УНР Юрка Тютюнника в Липівці, Мазепа вернувся до Винниці. Прем'єр доручив політичному референтові Армії УНР П. Феденкові, разом з представниками війська, підготувати формальне проголошення злуки армій Наддніпрянської і Галицької під командою Омеляновича-Павленка. Від команди Української Галицької Армії прем'єр УНР одержав лист з 23 грудня, в якім Начальна Команда УГАрмії зобов'язалася задержати територію Винниця-Вапнярка-Жмеринка „з метою забезпечення адміністративної праці уряду УНР та удержання публічного ладу й порядку в згаданім районі". 24 грудня 1919 р. в Винниці був підписаний договір між представниками обох українських армій про злуку. 29 грудня 1919 р. уряд УНР видав відозву до війська і народу про злуку українських армій. Це був **морально-політичний** тріумф уряду УНР, перемога ідеї самостійности і соборности України.

Довелося мені знову, на бажання прем'єра, писати декларацію уряду УНР в справі злуки обох українських армій під проводом одного уряду і під одною командою.

Мазепа з членом уряду О. Безпалком перебували в той час у Винниці нелеґально. Вони не хотіли показуватися між люди, щоб не викликати уваги денікінців, що ще були в місті. Жили на Старому Місті, в домі, що належав родині відомих українських діячів — Олександра і Софії Русових. Софія Русова перебувала в той час у Кам'янці, і домом завідував один активний член УСДРП Н. Він багато поміг для організації нашої ґазети в Винниці — „Народній Голос", якої перше число вийшло в Винниці 1 січня 1920 р. під редакцією П. Феденка та М. Балицького. Бувши в нелеґальному стані, Мазепа мав зв'язки з організованими членами УСДРП та професійних робітничих союзів. Політично підготований міський елемент більше надається до організованої праці. Про недорозвиток українських міст ми часто розмовляли зимовими вечерами в домі Русових.

Але тріумф уряду УНР був короткий. Залишені своїм політичним проводом (Петрушевич, Назарук та інші члени Галицького уряду виїхали з Кам'янця закордон ще в середині листопаду 1919 р.), командири Галицької Армії були безпорадні. Знайшлися між ними такі, що почали шукати, замісць зкрахованого Денікіна, іншого російського

„опікуна". Створений у Винниці Революційний Комітет Галицької Армії з участю Никифора Гірняка, поручника Давида і четаря Гачкевича, разом з большевицьким ґуберніяльним Ревкомом Поділля, підписав умову 1 січня 1920 року про визнання над У.Г.А. большевицької влади. Про це ми довідалися аж у Брацлаві 11 січня 1920 р. Політичний референт УГАрмії В. Чайківський, молодий чорнявий старшина, на нараді з прем'єром та представниками Уряду і Армії УНР у Брацлаві всяким способом виправдував створення того нещасливого „Ревкому" У.Г.А. і пробував дістати згоду прем'єра Уряду УНР на перехід Галицької Армії під протекцію „червоної" Москви. Мазепа був непохитний.

„Ні, моєї згоди на таке рішення не буде. За це несуть відповідальність ті, що підписали договір з большевиками і ті, що за цим ідуть", — така була відповідь Мазепи на мотиви В. Чайківського. Однак і в цих катастрофальних обставинах прем'єр УНРеспубліки не тратив надії, що вдасться повернути колесо історії в щасливий для України бік. Остання надія була на поворот Армії УНР, що пішла на Схід. Прем'єр написав у Брацлаві лист до Омеляновича-Павленка і передав через політ. референта П. Феденка.

П. Феденко з полковником Наумом Никоновим поспішив з Брацлава доганяти Армію УНР, щоб подати інформації, передати цей лист Команді Армії і прискорити її поворот на Захід. З різними пригодами і небезпеками удалося догнати Київську Групу аж біля Черкас. В тих обставинах уже не було змоги для Армії УНР рушити на Захід. Плян фактичної злуки обох українських армій упав.

Невдачі УНРеспубліки в збройній боротьбі проти ворогів не зломили переконання Мазепи в правильності демократичної ідеї. Він не пішов за проєктами проголосити українську „радянську владу" і не шукав компромісу з окупантами України. В згаданім листі до командира Армії УНР прем'єр писав із Брацлава:

„Сьогодня я довідався, що Галицька Армія, оточена большевиками з півночі, заходу і сходу, примушена йти на згоду з большевиками. Цей, уже третій за чергою, договір, очевидно, з'явився наслідком того, що об'єднання з нашою армією досі не переведено в життя. Ще й тепер не пізно, і коли б наша армія вступила в фактичний контакт з Галицькою, то, певне, ще все можна повернути в інший бік. Тільки не можна затягувати справи, бо має велике значіння кожний день. Швидче рішайте цю справу.

Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції. Самостійної Народної Республіки. Лозунги радянські не мають на Україні ґрунту, тільки Народна Республіка може бути нашим кличем. Поки існує це Правительство, воно не зійде з цієї позиції і буде триматися її до кінця".

Хочу згадати тут добрим словом полковника Наума Никонова, з яким прем'єр познайомився в той смутний час нашої визвольної боротьби. Никонів був родом з Полтавщини, кадровий старшина бувшої царської армії. Було йому тоді 42 роки, але виглядав він значно старшим (воєнні події знищили його здоров'я). Він мав і друге прізвище — Бугрій, — але був записаний як Никонів. Це був жертвенний патріот, що пішов в Армію УНР добровільно, з переконання. На Полтавщині була у нього родина (жінка й діти), але полковник казав, що вернеться додому аж тоді, коли над Києвом знов замають побідні прапори Української Народної Республіки. Мазепа, Никонів і Феденко приїхали в Гайсин саме на „кутю", 6 січня 1920 року. Спинилися в заїзді, де господарі — жиди дали гостям чисті кімнати, поставили на стіл самовар і дали добру вечерю. До глибокої ночі йшла наша розмова з полковником про минуле і про пляни на майбутнє. Никонів, довідавшись, що десь в районі Гайсина був повстанський отаман Волинець, казав, що він усіх отаманів, які не слухають наказів уряду і не прилучаються до реґулярної армії, „зліквідував би".

Я мусів погодитися з поглядом Никонова, коли другого дня мене один українець-поштовик провів до „штабу" Волинця в селі Кисляку. Я застав „отамана" в товаристві кількох дівчат (казали, що це були подруги його нареченої), п'яного як дим. Після короткої розмови я вернувся до Гайсина.

— Ну що, який той отаман? — питався Мазепа.

— Такий, як той Нечай у пісні: — „Та з кумою Хмельницькою мед-вино кружляє"...

Власник заїзду, в якім ми спинилися в Гайсині, казав, що у Волинця зібралися різні люди, „добрі і злі", і що отаман не спиняв своїх підлеглих, які грабували і навіть убивали невинних людей.

— От бачите, — сказав полк. Никонів: попадеться отака паршива вівця, а потім відповідальність падає на всю армію. Я стою за ліквідацію отаманів. Я кадровий старшина, і мені вся ця отаманщина сидить у печінках...

У Брацлаві ми попрощалися з Мазепою.

„Чи ми ще зійдемося знову"? — сказав я словами Шевченка. Мазепа усміхнувся:

„Я вірю в судьбу. Своєї долі не минеш".

Дійсно, підчас Зимового Походу доводилося бувати в різних небезпечних ситуаціях, але „десь наша доля не заспала". Мене з Никоновим заарештували вояки червоної армії 14 січня, коло села Паланки, недалеко від Умані. Взяли у нас зброю, гроші, що ми везли до армії УНР. Хотіли нас на місці постріляти, але пустили на волю. У мене був лист прем'єра до командира Армії УНР, бляшки і печать Центрального Комітету УСДРП та інші не менш „компромітуючі матеріяли". Урятували нас посвідки від Кооперативного Союзу Гайсинського Повіту, що нам видали патріотичні кооператори, звичайно, на чужі імена. Догнавши Київську Ґрупу Армії УНР коло Городища на Черкащині, я побачився з її командиром Юрком Тютюнником, заступником Омеляновича-Павленка в Зимовому Поході. Тютюнник дуже зрадів вістці про проголошення злуки з Галицькою Армією, але не бачив можливости негайного повороту на захід, особливо, коли почув від нас про „Ревком" у Винниці, який проголосив УГАрмію „Червоною" (ЧУГА). Юрко Тютюнник був мабуть найбільше політично вироблений між командирами УНР. Він відчував недостачу зв'язку з українською столицею і наполягав, щоб я, не їдучи до Омеляновича (мовляв, листи передасть полк. Никонів), рушив до Києва, для вияснення українським відповідальним людям завдань Армії УНР. „У нас політичних дорадників і без вас вистачить тимчасом", — казав Тютюник, показуючи на мого земляка-великана з рудою бородою Василя Скляра, політичного референта при Київській Ґрупі. Скляр не боявся виїздити на тачанці на десятки кілометрів від війська, улаштовував у різних районах „мітінґи", кликав народ до спротиву московській окупації, вів пропаґанду між козаками і ін. Перед моїм відїздом Тютюник попереджав: „Чи маєте добрий документ? Бо як піймають десь на залізниці з поганим документом, то зразу вас зліквідують", — казав він, усміхаючись міцними жовтуватими зубами. Я сказав, що маю добрий паспорт. Тютюнник дякував особливо за привіт від Мазепи, до якого ставився з великою пошаною.

В Києві я перебув декілько днів у домі Чикаленків, на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці. Там жили Левко Чикаленко і П. Стебницький, відомий український діяч і журналіст (П. Смуток), якого я зустрічав ще в Петербурзі перед революцією 1917 р. Стебницький роспитував про Мазепу і про інших членів уряду УНР. Л. Чикаленко описав

зовнішність Мазепи гумористично: „Уявіть собі солідного волостного писаря, з відповідними вусами і в окулярах"... Щоб не компромітувати своєю особою „буржуйського приміщення" Чикаленків, (кожного дня могли прийти від ЧЕКА на „оглядини", бо в Києві шалів терор), я перейшов жити в дім Дніпросоюзу, звичайно, з моїм „добрим" паспортом, на чуже ім'я. Там зустрів людей із Черкас, які оповідали, що „Тютюнник" (армія УНР) перейшов на Лівобережну Україну і був у Васютинцях.

В Києві я мав розмови з Сергієм Єфремовим, Л. Чикаленком, Миколою Ковальським (член ЦКУСДРП), Григорієм Довженком (член Центр. Ради) та іншими визначними громадянами. Вістка, що уряд УНР і армія не склали зброї і ведуть дальшу боротьбу, підбадьорила киян під большевицьким режимом. У Єфремова я побачив число „Народного Голосу", який я видав був у Винниці на Новий Рік 1920. Значить, „пантофляна пошта" діяла в Україні, не вважаючи на комуністичний режим. В Києві я зустрів Олександра Красовського (бувший Державний Інспектор при Армії УНР, освітою економіст, член УСДРП, який вернувся із Москви, де перед тим вів переговори з совєтським урядом як представник уряду УНР). Ми збиралися вирушити в напрямі, де сподівалися знайти Армію УНР. Але в цей момент мене схопив висипний тиф. „Історія припинила свій хід" для мене на довший час. Зустрів я Мазепу, Омеляновича, Тютюнника і інших у Винниці, аж в травні 1920 року, перебравшися із Баришполя, через Трипілля і далі при допомозі повстанських організацій.

Після наради в Брацлаві І. Мазепа виїхав на Захід, до Могилева над Дністром. Всюди там, де зникла влада Денікіна, не могла закріпитися влада комуністична: український народ активно виступав проти спроб комуністів завести свою владу. Народ хотів мати владу УНРеспубліки. Але в той час Армія УНР, як підпора держави, була аж коло Дніпра, а Галицька Армія опинилася під командою совєтських комісарів. Тому український уряд не мав змоги використати цю сприятливу ситуацію.

Прем'єр УНР задумував відновити фронт української реґулярної армії в районі Могилева, куди не сягала польська окупація і де не було совєтської влади. Поляки після виїзду уряду УНР із Кам'янця обсадили своїм військом це місто. Там лишилося багато урядовців українських державних установ. Опіку над ними доручив уряд ще в листопаді 1919 р. своєму уповноваженому міністрові І. Огієнкові. Мазепа прибув до Кам'янця в кінці січня і пе-

ребував там деякий час тайно, щоб про це не могли довідатись представники польської окупаційної влади. Тут він відбув нараду з деякими членами уряду, що теж приїхали до Кам'янця, та з представниками різних політичних українських ґруп.

До політики польського уряду супроти України Мазепа ставився з великим недовірям: він знав про грабування поляками українського державного майна і про польський терор супроти українського населення на окупованих територіях України. Голова уряду УНР був дуже занепокоєний претенсіями поляків на українські території. Тому він надіявся в першу чергу на **відновлення реґулярної української армії,** яка могла б стати в обороні вільного життя свого народу на українській землі. 23 лютого голова уряду підписав в Могилеві наказ про організацію реґулярної бриґади Армії УНР на ім'я полк. О. Удовиченка. В той самий час Мазепа не покидав думки — добратися до Армії УНР, що під проводом Омеляновича-Павленка вела партизанську війну. Щоб оминути перешкоди, він тайно перебрався через Дністер у Басарабію, що була під румунською владою, і, побувавши в Букарешті, перейшов з своїм секретарем Юхимом Онипком на лівий беріг Дністра коло Тирасполя.

В Тирасполі була большевицька влада, і обох — прем'єра УНР та його секретаря заарештувала ЧЕКА. Тільки надзвичайно щасливий збіг обставин поміг їм вирватися з рук аґентів ЧЕКА. Мазепа, згадуючи цю пригоду, казав:

„Дивно, що ми, хоч знали, чим може кінчитися наш арешт ЧЕКОЮ, все ж не мали страху за своє життя. Ми говорили з чекістами зовсім спокійно, мов звичайні „обивателі", які не розуміють, чого від них хочуть представники влади. Аж пізніше, на волі, ми зрозуміли всю ту небезпеку, з якої ми вискочили зовсім випадково. Адже ж ЧЕКА стріляла пляново і невинних людей, щоб між невинними знищити і „контрреволюцію"...

Після довгої подорожі по Україні, окупованій большевицьким військом, Мазепа догнав армію УНР і з нею разом пробився на злуку з реґулярними українськими частинами в районі Могилева і Ямполя над Дністром, 5 травня 1920 року. Пізніше Мазепа часто згадував події Зимового Походу, бої і небезпеки, які перебула армія УНР від грудня 1919 до травня 1920 р. Але, згадуючи ті події, він нераз з жалем казав, що не хотів би „слави" Зимового Походу, якби удалося було удержати фронт української реґулярної армії в листопаді 1919 р. Бо досвід показує, що кожна партизанська армія врешті приходить до ліквідації, якщо не

має допомоги збоку. Партизанське військо, окружене ворожими силами, не мавши зброї і постачання, гине або мусить тікати з своєї території.

13. ПІСЛЯ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ

Про договір, підписаний у Варшаві 22 квітня 1920 р. головою Української Дипломатичної Місії Андрієм Лівицьким, за згодою С. Петлюри, прем'єр довідався тільки після повороту з Зимового Походу. Коли я зустрів Мазепу в Винниці, в травні 1920 року, то перше, що він мені дав читати, був текст Варшавського договору. Змістом цього договору Мазепа був дуже занепокоєний. Ще більше його турбувала поведінка польського війська на Україні.

Хоч частина Української Галицької Армії, зазнавши большевицького режиму, покинула фронт і перейшла на бік Польщі, однак польська команда не хотіла використати цієї сприятливої ситуації і роззброїла ці відділи. „Маємо добре зораний ґрунт у народних масах для творення держави. При моїй мандрівці по Україні я це добре побачив. Але, на жаль, не ми самі тепер рішаємо про нашу будучність", — казав мені Мазепа.

Мазепа знав, що надзвичайно скрутні обставини, в яких перебувала Україна, і надія на відновлення реґулярної української армії для дальшої боротьби проти большевицької Росії, повела Петлюру на заключення союзу з Польщею. До цього договору поставилися вороже українці областей, що були окуповані польським військом (Галичина і ін.). Також члени української делеґації для переговорів з польським урядом у Варшаві — наддніпрянці, як Мшанецький та інші, дуже критично оцінювали польську політику супроти України і не сподівалися добрих наслідків від союзу з Польщею.

В травні 1920 р. на зібранні представників політичних партій, громадських інституцій та війська в Винниці Мазепа в промові своїй сказав, що коли б йому довелося вести переговори з польським урядом, то може й договір мав би **інший вигляд**, ніж був у дійсності.

Мазепа вагався, чи слід йому брати участь в уряді, при новій ситуації, що склалася після Варшавського договору. Командири Армії Зимового Походу, — Омелянович, Тютюнник і ін. переконували Мазепу, що він мусів би лишитися на чолі уряду і далі, щоб у війську не було сумнівів щодо тяглости і „твердої лінії" в українській державній політиці.

Однак ситуація на весні 1920 р. була зовсім інша як перед тим. ЦКУСДРП дав згоду на участь членів партії в уряді під проводом Прокоповича (соц. федераліст) під умовою, що земельні закони УНРеспубліки лишаться непорушні, і що має бути при першій можливості скликаний парлямент УНРеспубліки. Ці умови прийняв і голова Директорії і новий прем'єр Прокопович. Петлюра окремим листом з 26 травня 1920 року висловив Мазепі ,,**щиру подяку за велику історичну державну працю**'' та певність, що Мазепа й надалі буде брати активну участь ,,в відповідальній державній роботі''.

Коли з польського боку запропоновано на міністра земельних справ в уряді УНР поляка з України Станіслава Стемповського, то Мазепа рішучо цьому спротивився, хоч персонально до Стемповського, людини чесної і поступової, ставився з пошаною. Мазепа уважав таку кандидатуру за згубну в її політичних наслідках. В новоствореному уряді УНР, під проводом Вячеслава Прокоповича, міністерство земельних справ доручено Мазепі.

Польська політична думка була проти незалежної України, навіть у кордонах, означених Варшавським договором. Поляки уважали за ,,спасенний плян'' — захопити для Польщі як найбільше української території, а решту віддати під російське панування. Тому польський уряд не давав українській армії навіть потрібної зброї, хоч ця армія хоробро билася проти Росії. Коли прийшов сприятливий момент, то польський уряд заключив мир з Росією і ,,Совєтською Україною''. (Договір у Ризі 18 березня 1921)

В уряді В. Прокоповича Мазепа пробув до 23 червня 1920 р. Соціялдемократична партія не могла погодитися з пляном міністра фінансів Христофора Барановського — почати продаж земель державних і міських у приватні руки, щоб поліпшити державні фінанси. Більшість членів уряду Прокоповича піддержала проєкт Барановського. Тому УСДРП відкликала своїх членів із уряду.

В липні 1920 р. перед відступом української армії на захід, під натиском большевицьких сил, ЦКУСДРП постановив делеґувати мене для політичної роботи в українських областях, що були окуповані большевицьким військом. Я побував в Барі, в Ушиці, у Винниці, в Умані, в Кривім Розі і добився аж до Катеринослава. Всюди зустрічав ґрупи українських повстанців, то прихованих (по містах), то активно діючих (по селах). Бувши в різних околицях України, від липня до кінця 1920 р., я міг переконатися, що ім'я Мазепи було широко відоме в народі.

В Олександрійськім повіті Херсонщини в вересні 1920 р. я мав зустріч з штабом повстанської ґрупи отамана Степового (дійсне прізвище — Пестушка). Варшавський договір не був популярний у народі, однак ці люди вірили, що Петлюра, Мазепа і інші діячі уряду УНРеспубліки все зроблять для того, щоб українська визвольна боротьба закінчилася успіхом. Були в цій ґрупі деякі старшини армії УНР, які добре знали Мазепу. Ця ґрупа була між двома силами: російською большевицькою армією і армією ,,білих'' росіян — Вранґеля. Супроти Польщі у них було глибоке недовіря, як наслідок давніх історичних споминів, що сягали ще доби Хмельницького. Я написав для штабу Степового відозву до народу про тодішню ситуацію України. В відозві я писав, що мусимо надіятися на свої сили, на свою єдність, щоб відновити владу Української Народної Республіки на нашій землі. Відтіль я рушив далі, в Катеринослав, до якого в той час наближалася біла армія Вранґеля.

В Катеринославі я зустрічав дружину І. Мазепи. Праця в Бактеріологічному Інституті в тих обставинах не забезпечувала їй прожитку з двома дітьми. Тому вона мусіла обробляти городець, на якім мала всякі овочі і зілля. За 1918-20 рр., Катеринослав перемінив владу може з 20 разів. Н. Мазепа була спокійна, хоч задумана. Я росказав їй нашу ,,Одиссею'' після відїзду ,,на тиждень'' із Катеринослава в Київ у січні 1919 р. Згадав і про прем'єрство Мазепи в уряді УНРеспубліки.

,,Скажіть, невже Ісаак може бути міністром''? — питалася вона мене. Я засміявся і згадав євангельські слова про ,,пророка в своїй батьківщині''...

Українська Армія перебувала в 1920 році між двома державами, що хотіли панувати над українським народом: Росія і Польща. І в 1920 році і пізніше Мазепа мав добрі персональні відносини з такими визначними військовими діячами як ґен. проф. М. Юнаків, ґен. М. Омелянович-Павленко, ґен. В. Сальський, ґен. М. Безручко, ґен. В. Петрів і ін. Коли між деякими військовими, наслідком неуспіхів на фронті, починалося невдоволення на С. Петлюру, то Мазепа рішучо виступав проти цих настроїв. Аджеж Петлюра був політичним провідником і в справи суто воєнні не мішався, даючи можливість військовим показати їх здібність. Мазепа уважав цю пропаґанду між військовими проти головного отамана Петлюри, як проти ,,цивільного'', за вияв нерозуміння справи: аджеж сама армія не може вести держав-

ної політики: армія — це знаряддя політики, яку в демократичних країнах ведуть **політичні діячі.** Мазепа в дискусіях з деякими амбітними і короткозорими „військовими політиками" наводив приклад французів — Фоша і Клемансо. Маршал Фош своїм умілим командуванням мав величезні заслуги для перемоги над Німеччиною в 1918 році. Але по закінченні війни прем'єр Клемансо, „цивільна людина", не дозволив Фошеві мішатися до державної політики, бо для політики треба мати відповідну підготову і зовсім інших якостей чим ті, що потрібні для бойового ґенерала.

Громадська українська думка в той час була поділена: наддніпрянські українці хотіли продовжувати війну проти большевицької Росії, в надії визволити хоч частину України, щоб на ній будувати українську незалежну державність. У Західній Україні, особливо в Галичині, ненависть до польського панування була така велика, що там сподівалися визволення навіть з допомогою Росії. Тому в Галичині політична капітуляція команди УГА перед Денікіном була оцінена позитивно і Петрушевич, що перебував у Відні від кінця 1920 р., з урядом ЗОУНРеспубліки, мав великий вплив.

Мазепа оселився у Львові, при вулиці Ленартовича, коли Армія УНР, під натиском большевицьких сил відступила на захід від Збруча в кінці листопада 1920 року. Прибувши до Львова з різними пригодами з Великої України, — через Басарабію, Букарешт, Трансильванію і Буковину — в лютім 1921 року, я застав Мазепу досить осамітненого. Навіть деякі соціялдемократи, як д-р Лев Ганкевич, Порфір Буняк, Іван Квасниця і інші, що видавали у Львові щоденник „Вперед", уважали, що треба шукати порозуміння з Москвою. Мазепа сходився думками з ветеранами українського соціялістичного руху в Галичині — Романом Яросевичем і Миколою Ганкевичем. Яросевич що-місяця провідував М. Ганкевича (приїздив із Станіславова) і тоді ми сходилися до ресторану Нафтули на Львівськім Ринку. Там Мазепа познайомився і з великим письменником Василем Стефаником, глибоким знавцем людських душ, особливо душі українського селянства. М. Ганкевич росповідав часто про свого приятеля Івана Франка.

Розрадою для Мазепи була бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка, де був директором давній соціялдемократ із Полтавщини Володимир Дорошенко. В цій бібліотеці та в прекрасній політичній бібліотеці М. Ганкевича

Мазепа міг знайти багато матеріялу для своєї праці „— **Большевизм і окупація України".**

Перебуваючи у Львові, Мазепа видавав, з участю П. Феденка і О. Безпалка, місячник „Соціялістична Думка" в 1921 році. Того ж року був виданий збірник „Вільна Україна", в якому я дав перший нарис подій Зимового Походу. Зі Львова ми мали зв'язок з Україною, окупованою російським військом. В той час у Кам'янці жив член УСДРП Тодось Недужий, освітою економіст, та інші активні члени УСДРП. Недужий зорганізував передачу до Львова інформацій і особливо преси та всяких документів про політику комуністів в Україні. Також Василь Палідвор, старшина Української Армії, учасник боїв на панцерному поїзді „Стрілець" в 1919 році, помагав нашому зв'язкові з Україною за Збручем: Палідвор переходив нелеґально через совєтський кордон за Збруч, не вважаючи на небезпеку. Пізніше д-р Палідвор за Польщі був суддею, а після II Світової Війни виїхав в Америку. Недужий дожив у Харкові до II Світової Війни. Був розстріляний німецькою поліцією в Харкові з жінкою і дочкою в 1943 році.

В березні 1921 року почала діяти в Тарнові, в Польщі, Рада Республіки, як український парлямент на чужині. До Ради Республіки належали представники українських ґруп і також делеґати жидівської соціялістичної партії Поалеціон. Представниками УСДРП в Раді Республіки були О. Безпалко, П. Феденко, І. Романченко і ін. Мазепа часто приїздив зі Львова до Тарнова.

Весною і літом 1921 року в Україні оживився повстанський рух проти большевицького режиму. З Наддніпрянщини приходили посланці від повстанських організацій з різних околиць. Раз прибула із району Кривого Рогу до Тарнова моя бувша учениця з ґімназії в Веселих Тернах — Віра Бабенко — з іншими учасниками повстанського руху. Я представив Віру Мазепі. Її запал, непохитне переконання, що незабаром упаде московська комуністична диктатура, зворушили Мазепу. Вернувшися в Україну, Віра через зраду попала в руки аґентів ЧЕКА і загинула. Ці відомості приніс нам у літі 1921 р. старий 70 літній селянин, що прийшов аж знад Дніпра до Львова, Тиміш Гаркуша. Він оповідав, що Віру зрадив інший учасник повстання, Олекса Кравченко (псевдоним „Колос").

У Львові, в редакції „Соціялістичної Думки", при вул. Оссолінських ч. 8., Гаркуша казав нам: „Послали мене люди

повідомити, щоб не вірили нікому, хто прийде від Олекси Кравченка, бо він зрадив"...

Москва боролася проти українського повстанського руху не тільки силою, але також усякою провокацією, через своїх аґентів, підісланих до повстанських організацій. В 1921 році ЧЕКА заарештувала 6 тисяч повстанських організацій („Коммунист", 11 лютого 1923 р., Харків). Коли в кожній організації було тільки 10 осіб, то число жертв большевицького терору перевищало десятки тисяч!

Перебувши Зимовий Похід, Мазепа знав добре, які труднощі і небезпеки несе партизанська війна. Коли я писав Універсал Ради Республіки до Українського Народу, то послав копію мого проєкту Мазепі до Львова. Він зараз приїхав у Тарнів і додав до Універсалу уступ, що був прийнятий в остаточно ухвалений текст:

„Збирайте силу на той час, коли вас Рада Республіки й Правительство України покличуть на трудну і рішучу боротьбу з російськими завойовниками — комуністами. Не робіть неорганізованих повстань, які іноді більше шкодять собі, чим ворогові".

Рада Республіки не мала відповідного ґрунту для своєї діяльности на чужині. Польський уряд хотів всяким способом знищити українське військо, замкнене в таборах Каліш, Щипіорно і ін. Старшин та козаків армії УНР, інтернованих у таборах Польщі, поставлено в дуже тяжке положення: людям, що хоробро боролися не тільки за Україну, але в рішальний момент у 1920 році помогли Польщі відбити атаку совєтської армії на Варшаву, польський уряд відмовляв навіть достатнього харчування. Ослаблені голодом, інтерновані українці нездужали і умирали. Хто мав ще силу, той тікав у Чехословаччину або в Німеччину; багато інтернованих набралися тяжких недуг. Але вершком знущання „союзників" було допущення совєтських „репатріяційних комісій" до таборів, де були інтерновані українські козаки і старшини.

Совєтські представники, з допомогою поляків, вели пропаґанду між голодними українськими вояками, замкненими за таборовими дротами, обіцяли „амнестію" і кликали „на родіну". Наслідком того частина інтернованих українців „добровільно" вернулася під „владу робітників і селян". Між ними були навіть деякі визначні старшини, наприклад ґенерал Липко. Ґен. Липка Мазепа високо цінив за його бойовий дух і відданість ідеї УНРеспубліки. Пізніше Мазепа, коли хотів дати приклад невдячности і віроломства, казав: „Подякував, як Польща українцям в 1920 році"...

В травні 1921 року Мазепа і я виїхали на захід. Ми побували перше в Берліні. Там ще було визнане посольство УНРеспубліки, на чолі з М. Поршем. Порш запросив українців і деяких німців до посольства на мою доповідь про положення в Україні. Зміст свого реферату я обговорив попередньо з Мазепою. Перед тим проголосив Лєнін „Нову Економічну Політику" (НЕП). Я зазначив у рефераті, що цей відступ большевиків від „военного комунізму" приведе до стабілізації режиму, і що надії повалити цей режим повстаннями безпідставні. Я звернув увагу на те, що большевизм спирався переважно на російський елемент у всіх окупованих країнах, і що Україну Москва визискує як свою колонію, без якої мусів би впасти комуністичний режим у Росії.

Був на моїм рефераті також німецький журналіст Аксель Шмідт. Шмідт оповідав після доповіді, що він і відомий професор П. Рорбах, хотіли не допустити до „гетьманського перевороту" в Києві 1918 року. Шмідт і Рорбах плянували привести уряд УНРеспубліки і німецьку команду Айхгорна до згоди. Але вони спізнилися: Рорбах мусів відкласти свій відїзд до Києва, бо виряжав свого сина на фронт, а тимчасом у Києві 29 квітня поставлено Скоропадського „гетьманом України". Мазепа скептично поставився до цього оповідання Шмідта: адже ж політику в Німеччині за кайзера Вільгельма робили провідники війська, і думка „політичних експертів", як Рорбах і інші, не могла змінити курсу німецького уряду на відновлення „єдиної неділимої Росії", при допомозі вірнопідданого „гетьмана України".

У Берліні ми мали розмову з Винниченком. Він, після своєї короткої участи в комуністичному уряді Раковського в Харкові (1920 р.), переживав хвилю антибольшевизму: Винниченко виготовив кілька книжок для видання світовими мовами проти російського комуністичного імперіялізму.

У Відні ми застали проф. М. Грушевського і цілу ґрупу членів УПСР, які не позбулися „радянства" і мріяли, що большевики як „революціонери" підуть на порозуміння з українськими „революціонерами". Грушевського ми зустріли в каварні „Герренгоф", але ні з ним, ні з його однодумцями не могли порозумітися: вони нас уважали за „реакціонерів" (Микола Чечель, М. Шраг, П. Христюк і ін.).

В Празі ми відвідали посла УНР Максима Славинського і Микиту Шаповала. Шаповал, соц.-рев., був дуже балакучий і виявляв багато енергії. Він теж „радянствував", але не думав їхати на Україну під комуністичну владу. Саме тоді починалася в Празі організація Українського Громадсь-

кого Комітету під проводом Шаповала. Празький уряд дав на це грошову допомогу. М. ін. Шаповал, як глибоку таємницю, сказав нам, що саме найбільше примусило Винниченка 1920 р. вийти із совєтського уряду і тікати з України. Було так: до Винниченка в Харкові, як до заступника голови „ради народних комісарів", прийшла в літі 1920 р. делеґація від селян із Трипілля чи якоїсь іншої околиці. Делеґати знали добре Винниченка з часів Центральної Ради, тому говорили з ним щиро:

„Життя нема під цією комунією, Володимире Кириловичу, послідню кров точить із нас Москва! То наші громадяни рішили послати нас сюди. Кажуть, — хоч звісно продався Винниченко Москві, а всеж він із нашого народу, то, може, хоч крихта совісти в ньому збереглася і він оступиться за нас". Винниченко, — казав Шаповал, — після такої „щирої розмови" вже не мав ніяких ілюзій і рішив при першій можливості виїхати із Совєтської України.

В літі 1921 року родина Мазепи перейшла через Збруч і з'явилася у Львові. Жваві дівчата — Галина і Тетяна — багато принесли розради своєму батькові. Мазепа повеселішав, хоч діти своїм співом і танцями відривали його від праці. Співали часто чумацької — „Було літо, та стала й зима"...

Ґен. Української Армії Юрко Тютюнник жив у 1921 році деякий час із своєю родиною у Львові. Його непосидяча натура не давала йому спокою. Він шукав способу прорватися на Совєтську Україну. З Наддніпрянщини йому доносили, що народні маси ждали тільки знаку, щоб виступити збройно проти Москви. Однак інформації, які присилав до нас із Кам'янця Т. Недужий*), і вістки, що приносили інші люди зза Збруча, не були такі рожеві: аджеж для успіху революції замало самої відваги, для перемоги треба зброї і постачання. При розмовах з Ю. Тютюником, в яких брав участь і я, Мазепа висловлював ці сумніви. Він казав, що правдоподібна невдача повстання викличе нову хвилю терору, бо під натиском большевиків навіть такий завзятий повстанець як Нестор Махно мусів тікати з своїми „братишками" через Дністер у Басарабію, в літі 1921 року. Тютюнник плянував повстання з вояками УНР, що вирвалися різним

*) Недужий прислав був нам 1921 р. „Збірник Справоздань" комуністичного уряду України. В тій книзі комуністичні „народні комісари" писали, що голод примушує українських селян записуватися в сільськогосподарські комуни. Висновок: голод — це „шлях до комунізму..." Цю „ідею" здійснив Сталін в 1933 році.

способом із польських таборів, двома ґрупами: з Волині і з Басарабії. Це не було тайною для совєтської аґентури. Необережність організаторів походу була дуже велика: у Львові було відомо, куди збирався Тютюнник. Коли до редакції „Соціялістичної Думки" прийшов в жовтні 1921 р. Олександер Красовський, член УСДРП, і казав, що хоче йти в повстання, то Мазепа не радив. Однак Красовський вірив в успіх. Після невдачі „Льодового Походу" і розстрілу 359 воїнів Армії УНР у Базарі Тютюнник вернувся живий назад, але Красовського ми вже більше не побачили.

В 1922 році вийшла у Львові книга Мазепи під назвою „Большевизм і окупація України". В своїй праці автор вияснив джерела большевицької ідеології і показав, що Лєнін свою теорію, політичну стратегію, тактику та етику перейняв не від Маркса, а від російських „народників" (Ткачов, Бакунін, Нєчаєв і ін.), та від француза Блянкі.

Протягом 1922 р. відносини на українських територіях під польською окупацією все більше загострювалися. Польський уряд розписав вибори до сойму, але українці в Галичині вибори збойкотували. Українці на Волині, Поліссі і ін. взяли участь у виборах. Щоб мати вільну руку при виборах, польська адміністрація заарештувала на Волині і вислала під Варшаву активних українців, що не були польськими громадянами, наших земляків із Катеринослава: Ів. Романченка, проф. В. Біднова і ін. Члена УСДРП, теж катеринославця, фельдшера Василя Гаращука, польська поліція тодіж таки заарештувала в Бережцях на Волині і передала в руки большевиків, через Ризький кордон. Наші протести проти цього злочину польської поліції були марні.

В листопаді 1922 року ми з Мазепою мали намір їхати закордон, щоб видати книжки в світових мовах для інформації про ситуацію в Україні, а зокрема про голод. На цю справу секретар Британської Партії Праці, пізніше прем'єр соціялістичного уряду Британії, Р. МекДональд призначив 100 фунтів. Коли ми брали візи на виїзд, то нам сказано, що ці візи не дають права на поворот до Львова. Цим способом польська адміністрація хотіла позбутися нас, як „небажаних чужинців". Ми виїхали вдвох на захід, насамперед у Берлін, де були вигідніші умови друку. В видавництві німецьких соціял-демократів „Діц" у Берліні вийшли 1923 р. такі книжки: „**Голод в Україні**" (склали І. Мазепа і П. Феденко — мовами англійською і німецькою); **І. Мазепа: „Большевизм і російська окупація України"** (нім. мова); **П. Феденко: „Українська національна і соціяльна визвольна боротьба"** (нім. мовою). Ці книги

були прихильно оцінені в світовій пресі і особливо в допомогових організаціях для боротьби з голодом в Україні: Комісія Нансена (Женева), Комітет Гувера (Америка) і т.д.

Переклади на німецьку мову поміг зробити німець із Балтики Ґустав Шпехт, журналіст, співробітник Інформаційного Бюра при Посольстві УНР в Берліні. Переклад на англійську мову зробив молодий ірляндець Малколм Кемпбелл, учасник боїв в Ірляндії за незалежність, великий прихильник Де Валери. Він казав, що пішов би битися проти большевицької Москви, щоб визволити Україну. Його глибоко зворушили факти, подані в книжці про голод в Україні. Москва в 1921-22 рр. винищила міліони нашого народу, щоб зломити спротив в Україні.

Книжки, видані в Берліні, ми розсилали до світової преси, різним визначним політичним діячам, ученим і под. Старий член швайцарського парляменту Герман Ґройліх писав із Цюриху: „Дякую за книжки. Українська справа мені відома ще від мого покійного друга Михайла Драгоманова. Буду ваше справедливе діло обороняти". Прихильні листи були від Фритйофа Нансена, голови міжнародного комітету для допомоги голодним при Союзі Народів у Женеві, славного дослідника полярних країн, та від визначних людей різних країн Америки й Европи, також із Індії та Японії. Нажаль, недостача коштів не дозволила нам вести видавничу справу далі.

В Берліні ми заходили до посла Чехословаччини в Німеччині — Властіміла Тусара. Це був талановитий діяч соціялдемократичної партії. У розмові він назвав українську проблему „ключем" до рішення справ Східної Европи. Він радив нам оселитися в Празі, де, як він казав, буде піддержка від уряду Чехословаччини для культурної роботи українських еміґрантів. Тусар перечитав наші книги, видані в Берліні, і казав, що знайшов для себе нові факти, про які раніше не знав.

Підчас перебування в Берліні ми мали всякого роду допомогу від члена Трудового Конґресу, відомого видавця і філателіста Євгена Вирового та від Ганни Є. Чикаленко-Келлер, дочки Євгена Чикаленка. Г.Є. Чикаленко-Келлер закінчила свої студії ще перед війною 1914 р. в Англії і визначалася між українцями добрим знанням світових мов.

В 1923 р. посольство УНРеспубліки в Берліні було під керівництвом Романа Смаль-Стоцького. Після російсько-німецького договору в Рапалло 1922 р. німецький уряд скасував своє визнання УНРеспубліки. Дім посольства УНР в Берліні хотів захопити уряд „Совєтської України". Смаль-

Стоцький звернувся до нас з проханням подати лист від УСДРП до міністра внутрішніх справ Німеччини (соціялдемократа) Зеверінґа, щоб охоронити дім українського посольства від большевиків. Ми такий лист підписали, але це справі не помогло: Німеччина мала тоді надію, при допомозі союзу з Росією, вирватися з приписів Версайського Договору і готова була зробити все можливе, щоб зміцнити приязнь з Москвою. Дійсно, дім посольства УНР у Берліні був переданий „законному власникові" — совєтському урядові.

14. В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Від березня 1923 р. Мазепа оселився в Празі. Переїхав через чесько-німецький кордон, мавши всього одну чеську корону в кишені. Незабаром до Праги зі Львова переїхала родина Мазепи і моя дружина Марія з Омельченків — Феденко. Др. Наталія Мазепа дістала працю в чеськім Бактеріологічнім Інституті в Празі, і ціла родина мусіла жити на її скромну платню. Перше Мазепи жили в одній кімнаті, на Болгарській вулиці, в непривітному домі. Батько родини, як „безробітний", взяв на себе домашнє господарство: варив, прав, купував, топив, доглядав дітей. Коли дружина верталася з Інституту, то міг іти в бібліотеку і там читав ґазети і книги. Діти ходили до чеських шкіл, і батько нарікав, що вони починали дома розмовляти між собою чеською мовою. Однак і в цих несприятливих обставинах Мазепа не тратив інтересу до громадських справ. В той час можна було використати міжнародний соціялістичний рух і пресу для інформації про відносини в поневоленій Україні. Большевицька Росія ще не мала сили загрожувати своїм сусідам і можна було ставити домагання до уряду в Москві, в формі політичних резолюцій на різних конґресах. Мазепа старався не пропустити ніодного міжнародного соціялістичного конґресу, готовий був на всі матеріяльні жертви, щоб сказати слово в інтересі поневоленого українського народу.

В травні 1923 р. відбувся міжнародний Соціялістичний Конґрес у Гамбурзі. В Конґресі взяла участь делеґація УСДРП — І. Мазепа, О. Безпалко, О. Бочковський, В. Старосольський, Б. Матюшенко, П. Феденко. Конґрес ухвалив резолюцію з вимогою до большевицького російського уряду звільнити Грузію і Вірменію від російської окупації.

На міжнародному Соціялістичному Конґресі в Марсеї 1926 р. від УСДРП була делеґація з таких осіб: І. Мазепа, О. Без-

палко, О. Бочковський, Б. Матюшенко. Цей Конґрес у резолюції вимагав від Совєтської Росії відкликати окупаційне військо з України, Вірменії та Грузії.

Мазепа був теж у делеґації УСДРП на Міжнародному Соціялістичному Конґресі в Брюсселі 1928 року. На засіданнях Виконного Комітету Соціялістичного Інтернаціоналу Мазепа бував рідше, УСДРП була представлена в цім органі найчастіше П. Феденком. Ці подорожі в різні міста Европи, де відбувалися міжнародні конференції, вимагали від членів УСДРП значних витрат. Доводилося часто жертвувати свої останні засоби, без яких було дуже тяжко обійтися. Окрім того треба було коштів на неперіодичний часопис „Соціялдемократ", що виходив у Чехії. В ньому писали: І. Мазепа, В. Старосольський, П. Феденко, О. Бочковський, С. Ґольдельман, Б. Матюшенко, Б. Мартос і ін.

В 1925 році Мазепа прийняв працю бібліотекаря в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Це місто лежить 50 кілометрів від Праги. Довелося покинути Прагу і оселитися в цьому провінціяльному місті. Для Мазепи одноманітна праця в бібліотеці була гнітюча. В Подєбрадах він не міг користатися політичною літературою, як у Празі. В Празі перебувала його родина, і це відокремлене життя не впливало добре на настрій Мазепи. Йому стало легше, коли почав науково працювати в своїй галузі — ботаніці — і викладати студентам Господарської Академії. Тільки після 1930 року в Празі Мазепа міг взятися до систематичного збирання і оброблення матеріялів для своєї праці — „Україна в огні і бурі революції".

В Празі 1923 року Мазепа зустрівся з таким пережитком минулого, як „трудовий принцип" і „диктатура трудових мас". Проповідували ці ідеї В. Винниченко і М. Шаповал у місячнику „Нова Україна", що виходив коштом празького міністерства закордонних справ.

Винниченко з М. Шаповалом заснували в Празі в 1924 році „Революційно-Демократичний Союз". При відкритті цього союзу промовляв на вічі в Громадському Домі в Празі Винниченко і кликав еміґрантів до повороту на Україну під комуністичний режим. Він твердив, що в Україні перед освіченими українцями, які вернуться з чужини, є широке поле роботи. Винниченко навчав еміґрантів, як ховати свої дійсні наміри, удавати лояльність до комуністичного режиму і т.д. На Мазепу Винниченкова промова зробила гнітюче враження. Мені довелося взяти слово на цім „мітінґу" і я поставив питання, чи відповідає Винниченко за наслідки своєї пропаґанди „повороту на Україну". Дійсно,

майже всі ті українці, що послухали Винниченкової ради і поїхали з еміґрації під комуністичну владу, загинули раніше чи пізніше від большевицького терору.

Незабаром цей „Рев.-Дем. Союз" розпався. В самій групі соц.-революціонерів, що були в Гром. Комітеті, почалися суперечки. Шаповал, людина гарячої вдачі, в своєму місячнику „Нова Україна" почав писати про незгідних з ним соц.-революціонерів, членів Українського Громадського Комітету в Празі, мовляв, вони — „грабіжники і злодії народного добра", що вони „большевицькі аґенти" і „смєновєховці". (Нова Україна, ч.2 і ч.3 р. 1925, Прага). Від цих нездорових відносин Мазепа стояв осторонь.

Мазепа був дуже невдоволений, що уряд УНР лишився в Польщі і цим давав нагоду противникам ідеї української державности вести пропаґанду, мовляв, справа України це „польська інтриґа". Коли 1924 року С. Петлюра виїхав із Польщі в Париж, то Мазепа був цим дуже задоволений. Не міг тоді ніхто передбачити, що Петлюра стане жертвою убивства. Мазепа був тої думки, що коли б Петлюра лишився живий, то він, спираючись на патріотичне українське суспільство на чужині, перечеркнув би згубні наслідки Варшавського договору, і єдність між поневоленими українцями була б відновлена.

Бувши в листопаді 1922 р. в Варшаві в справі засланих з Волині під Варшаву Романченка і проф. Біднова, я заходив до С. Петлюри, який жив там у приміщенні жида-адвоката. Петлюра читав тоді книжки польських еміґрантів із України, що були видані в Варшаві. Казав мені: „Які ж вони імперіялісти, ненависники всякої думки про свободу і рівноправність українського народу! Шляхетчина заразила польську націю своїми мріями про панування. Для більшости поляків ми все будемо „збунтованим хлопством". За це постарався також Сенкевич своїми романами"...

15. ПРОЦЕС ШВАРЦБАРДА

Коли прийшло до суду над убивником Петлюри Шварцбардом у Парижі (жовтень 1927 р), то на процес як свідки були запрошені м. ін. також І. Мазепа, Б. Мартос, П. Феденко і ін. Москва старалася всяким способом впливати на пресу і публічну опінію Франції і цілого світу, щоб представити Петлюру, уряд Української Народної Республіки і ввесь український народ як якихсь нелюдів, гнобителів жидівської меншости і т.д. Люди, що не знали нічого про відносини

в Україні в 1919 році, — коли, наслідком інтервенцій большевицької Москви, „білої" російської армії та висаду греко-французького війська, в Україну внесено страшний хаос і анархію, — уявляли собі, що уряд України міг в тих відносинах забезпечити нормальний порядок на своїй території. Ми хотіли на суді ствердити, що не рішає поведінка різних темних елементів, а позиція політичного проводу народу. Факти стверджують, що уряд УНРеспубліки і головна команда армії старалися зробити все, що було в їх силах, для відновлення правопорядку, який зруйнували своєю інтервенцією російські большевики та війська держав Антанти в 1919 році. Арґументи, подані діячами УНРеспубліки, вплинули в час процесу зокрема на центральну організацію американського жидівства — Американський Жидівський Комітет (American Jewish Committee) на чолі з Луїсом Маршаллом. Цей Комітет постановив всяким можливим способом вплинути на пресу, щоб змінила свою позицію щодо вбивника Петлюри, Шварцбарда. Відоме стало кримінальне минуле убивника: він був засуджений у Відні за крадіж з вломом.

В Парижі ми зустрілися з загадкою: хто дав адресу Петлюри Шварцбардові або хто міг показати Шварцбардові Петлюру на вулиці і цим уможливив убивство? Журналіст Добковський, жид із Варшави, якого ми зустріли в Парижі перед процесом Шварцбарда, твердив, що убивство Петлюри — діло большевицької Москви, яка була заінтересована в тім, щоб ширилася національна ворожнеча між народами, бо це улегшує панування комуністичної партії: — тоді Москва може ставати в позу „покровительки народів". Добковський і ґен. Микола Шаповал твердили, що убивство зорганізував большевицький аґент Михайло Володін, який був на совєтській службі здавна. Він вкрався в довіря до Шаповала і він же використав Шварцбарда, колишнього солдата російської червоної армії, для вбивства.

Добковського не допущено бути свідком на суді також тому, що відомий російський детектив В. Бурцев, щоб підірвати вагу свідчень Добковського, склав перед процесом Шварцбарда писану заяву, мовляв, Добковський — „аґент-провокатор". Це зробив Бурцев з мотивів „патріотичних", бо, як він пізніше признався, боявся, що засуд Шварцбарда був би на користь „українським сепаратистам"...

Підчас процесу ми зустрічалися з Соломоном Ґольдельманом, професором Української Господарської Академії в Подєбрадах, і його дружиною Марією. Ґольдельман був ще з часів Української Центральної Ради заприязнений з діячами Української Народної Республіки. В Кам'янці

1919 року він був віце-міністром праці УНР і фактично вів усю роботу міністерства. Ґольдельмани оповідали, що деякі жиди-еміґранти з України, з якими вони зустрічалися в Парижі, казали: „Жаль, що вже нема Петлюри. Аджеж він, коли б упала большевицька диктатура, міг би своїм авторитетом не допустити до протижидівських виступів". Однак велика частина жидівського суспільства і світової преси піддалися настроям масової гістерії і це особливо виявилося підчас процесу. Твереза, об'єктивна книга бувшого посла УНР у Лондоні д-ра Арнольда Марґоліна — „Україна і Східна політика Антанти", видана в Берліні 1921 р., в якій автор розглянув також справу погромів в Україні, не могла вплинути на тих, що хотіли, всупереч фактам, доказувати, мовляв, Петлюра був ворогом жидівського народу і що український народ має якусь спеціяльну „місію"' антисемітизму.

Підчас процесу ми бачили здалека в коридорах Палати Справедливости (Palais de Justice), де відбувався процес Шварцбарда, В. Винниченка, в товаристві адвоката Торреса, Шварцбардового оборонця. В той час Винниченко знов „похитнувся" в бік комунізму і мав намір свідчити на суді. Ми пояснювали собі цей намір Винниченка його давньою, глибокою персональною ненавистю до Петлюри: Винниченко покинув Україну в лютім 1919 р., заявивши, що він „утомився". Він був певен, що після його виїзду все в Україні розвалиться і, очевидно, був дуже здивований, що УНРеспубліка переборола добу анархії і продержалася, з найбільшим напруженням сил, аж до кінця 1920 року. Тих, що лишилися при державній українській справі до кінця, Винниченко уважав за „реакціонерів". Мазепа був дуже збентежний цим новим „зіґзаґом" Винниченка. Пізніше, коли Винниченко, бувши в Празі, хотів з ним зустрітися, Мазепа відмовився.

Паризький процес був перерваний несподівано, на пропозицію Шварбардового оборонця Торреса, з чим погодився адвокат пошкодованої сторони Кампінкі. Це рішення прийняв Кампінкі сам, не спитавши навіть згоди української судової комісії, що виготовила матеріяли і запропонувала свідків на процес. Тому вийшло, що на суді були вислухані переважно особи в обороні Шварцбарда, натомісць свідків пошкодованої сторони вислухано тільки деяких. Присяжні судді, які може вперше почули назву далекої України, не мали змоги рішати на підставі фактів, а були під впливом настроїв, створених обороною. Між іншим, оборонець Шварцбарда намагався представити свого клієнта як одержимого „невідступною ідеєю" (idée fixe) отже, як людину душевно

ненормальну: цим способом він хотів урятувати життя свого клієнта.

Після Паризького процесу Мазепа нераз вертався до оцінки ваги преси і пропаґанди в світі: казав, що преса може формувати громадську думку, на неї впливати, навіть робити з чорного біле і навпаки. Раз в Парижі зазначив: „Мені здається, що начитавшися цих „інформацій" про „погромника Петлюру", міг би знайтися інший, навіть не аґент Москви, що рішився б на замах. Це ж масова суґестія!" Цікаво, що російська еміґраційна преса, яка писала про погроми в Україні, замовчувала „подвиги" білої російської армії Денікіна, хоч надхненник Денікінських погромів Василій Шульґін жив тоді у Франції, і ґенерал Денікін теж перебував на еміґрації.

Пізніше Мазепа часто звертався думкою до проблеми забезпечення правопорядку в Україні після упадку большевицької диктатури. Казав, що треба на еміґрації створити ґрупи людей для вивчення адміністрації в демократичних країнах. Подобалася Мазепі вишколена чеська поліція і він казав, що для забезпечення порядку в Україні волів би „позичити" чеських інструкторів. Їм, як слов'янам, було б легко порозумітися з українцями і з їх допомогою можна було б виховати інший тип поліції ніж „держиморди" царського режиму або терористичний апарат большевицької держави.

Готуючи матеріяли для своєї праці „Україна в огні і бурі революції", Мазепа зібрав і обробив документи про українсько-жидівські відносини за влади Української Народної Республіки. Коли „Україна в огні і бурі революції" друкувалася за II світової війни, то німецька цензура заборонила друкувати розділ книги про боротьбу уряду УНР проти погромів. Мазепа, через недогляд, не взяв із собою цього розділу, коли покидав Прагу в 1945 році. Він дав декому із своїх приятелів-чехів копії цього розділу на схованку, до „ліпших часів". Дай Боже, щоб ця його праця збереглася і діждала опублікування.

Після убивства Петлюри ЦКУСДРП видав окрему заяву до світу, протестуючи проти спроби Москви — через убивство — сіяти ворожнечу між народами і так зміцнити комуністичну диктатуру. Ця справа була, на домагання російських соц. демократів, розглянена Комісією Меншостей Соціялістичного Інтернаціоналу в Цюриху, в лютім 1928 року. В засіданні Комісії взяли участь: Луї де Брукер (бельґієць), Отто Бауер (Австрія), Ісаак Мазепа, Панас Феденко (Україна), Рафаїл Абрамович (Росія), Фридрих Адлер

(секретар Соц. Інтернаціоналу). Українські представники подали факти про ситуацію в Україні, що створилася наслідком інтервенції різних держав в р. 1919, і вияснили документально позицію українського уряду відносно національних меншостей. Комісія Меншостей подала свій погляд на цю справу в засіданні Виконного Комітету Соц. Інтернаціоналу, під головуванням Артура Гендерсона, пізніше міністра закордонних справ Британії. В справі українсько-жидівських відносин була видана книга „Трагедія двох народів", яку склали І. Мазепа і П. Феденко (Прага, 1929 р.).

16. ПРОЦЕС СВУ

Готуючи нове, ще гірше рабство для України, большевицька Москва улаштувала на весні 1930 року процес „Спілки Визволення України" в Харкові. Це був один із перших процесів з „добровільними признаннями" жертв комуністичної „юстиції". На лаві підсудних були такі визначні люди як Сергій Єфремов, Володимир Чехівський, Осип Гермайзе, Володимир Дурдуківський і багато інших. Большевицька прокуратура включила до процесу як „членів СВУ" також людей із еміґрації. Були між цими „членами СВУ" й такі, що не мали ніякого політичного зв'язку ні між собою ні тим більше з підсудними, яким большевицька прокуратура приписала „контрреволюційну діяльність в СВУ". Приміром, до „СВУ" на чужині совєтська прокуратура записала гетьманця Дм. Дорошенка, а також І. Мазепу, П. Феденка і ін. Проти фальшування і терору большевицьких „суддів" Мазепа і Феденко послали до преси протести. За процесом у Харкові ми могли слідкувати, слухаючи радіо. Хід процесу тільки підтвердив наші заяви до преси, в яких ми протестували проти комуністичного терору, що примушував свої жертви виконувати все, потрібне режимові. Нижче текст листів в справі процесу СВУ.

I

Прага, 20 березня 1930 року.

В большевицькій пресі на Україні та в Росії за лютий і березень 1930 року подано інформацію, ніби то ми, підписані члени Центрального Комітету Української Соціял-Демократичної Робітничої Партії, брали участь за кордоном у різних підготовних нарадах для утворення так званої „Спілки Визволення України", а потім буцім-то були членами цієї „Спілки", що, мовляв, мала на меті повалити большевицьку владу за допомогою чужоземних

держав. Ці відомості наведені між іншим у „Комуністі" ч. 55, як витяг з одного місця в акті обвинувачення, яке нібито складено на підставі зізнання акад. С. Єфремова. Ці відомості також ввесь час фігурують на самому теперішньому процесі в Харкові.

В інтересах правди, ми, в імені Ц.К. УСДРП і в повній свідомості відповідальности за кожне своє слово рішуче заявлємо:

1. Зазначені інформації про нас, вміщені в большевицькій пресі, що служать у Харківському процесі за матеріял для суду над українськими громадянами — С. Єфремовим, В. Чеховським, Гермайзе та багатьма іншими, являються цілком неправдивими, вигаданими, очевидно, спеціяльно сфабрикованими для оправдання терору та морального і фізичного нищення політичних і культурних сил українського народа.

2. Ніколи українська соціял-демократія, ні ми персонально ніякої участи не брали в підготовних нарадах для створення цих організацій і не були також членами цих організацій, як „Спілка Визволення України", „Брацтво Української Державности" і т.ін., що фігурують у акті обвинувачення і на суді в Харкові.

3. Протягом всього свого перебування за кордоном, чи то як представники партії, чи як приватні особи ми ніколи ні посередньо, ні безпосередньо не мали ніяких зносин з тими українськими громадянами, які сьогодня примушені сидіти на лаві обжалованих перед призначеним окупаційною владою судом у Харкові.

Даремно московська комуністична диктатура, поряд з численними розстрілами українських громадян без суду, намагається ще шляхом штучно підготованих монстр-процесів, умисною неправдою і цілком фальшивим, свідомо провокаційним освітленням діяльности українських соціялістичних і демократичних партій та поодиноких визначних громадян, їх дискредитацією, приглушити протестуючу революційну енергію та активність українських мас, зробити українських робітників і селян безвольними рабами деспотично-терористичного режиму московського центру, посіяти в них дух деморалізації, дух розчарування й зневіря в свої власні українські сили.

Шляхи й способи, якими провадить свою політичну боротьбу українська соціял-демократія для відновлення Незалежної Демократичної України, цієї єдиної підстави для дійсного національного й соціяльного визволення українських трудящих мас, — зовсім не ті, що в своїх інтересах хотіли б нам накинути агенти ДПУ, а тому й ця їх остання провокаційна клевета на нас є замах з негодящими засобами, що неминуче обернеться проти самих фальсифікаторів. Основною засадою національно-визвольної боротьби української соціял-демократії протягом цієї революції було й є: утворення Незалежної Демократичної України шляхом орієнтації на власні сили, руками й зусиллями самого українського народу.

Ми наперед знаємо, що цей наш голос правди російська окупаційна влада постарається заховати від широких мас робітництва й селянства на Україні, але тим дужче ми плямуємо оту ганебність та безчесність засобів, якими ця влада старається й надалі за всяку ціну продовжити своє криваво-деспотичне панування над поневоленим українським народом...

Ввесь теперішній судовий процес у Харкові, як це видно із акту обвинувачення та із самого перебігу суду, — це майже суцільна большевицька провокація за допомогою шпіонів ДПУ, методами колишніх агентів-провокаторів із царської охранки, провокація за допомогою підроблених, фальшивих листів, переписки і т.д., провокація з метою дискредитації й знищення українських протибольшевицьких політичних сил, з метою відвернути увагу українських робітників і селян від нечуваного гніту та насильства, з метою дальшого удержання своєї терористично-деспотичної влади над пригнобленими українськими масами.

Але — брехнею ввесь світ пройдеш, та назад не вернешся. І ми певні, що власне ця доля неминучого ганебного банкрутства жде й большевицьку диктатуру, що створила цей провокаційний процес у Харкові, як один із засобів для боротьби проти свобідного розвитку українського народу.

ЗА ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ

І. МАЗЕПА П. ФЕДЕНКО

(Вперше видруковано в „Ділі" з 25.III.1930)

II

Прага, 2 квітня 1930р.

30 березня, підчас допиту Старицької-Черніяхівської так званий „громадський обвинувач" комуніст Любченко запитав академика Єфремова, хто був в закордонній СВУ. Єфремов відповів: Лотоцький, Лівицький, Феденко, Мазепа, Дорошенко, Шульгин, Чикаленко, Прокопович.

На це Любченко сказав:

„А ось в „Ділі" з 25 березня поміщено за підписами Мазепи і Феденка (цитує уступ лише такий): „ніколи українська соціял-демократія, ні ми персонально ніякої участи не брали... „Отже пишуть неправду?"

Єфремов: „Пишуть неправду"...

Після нашої першої заяви можна було б не робити ніякого дальшого спростування, коли б теперішній так зв. суд в Харкові був дійсно судом та старався встановити правдиво факти. В дійсності цей суд ховає правду від суспільства і накидає своїм терорізованим жертвам свої вигадані, фантастичні, фальшиві

„факти", щоб дезорієнтувати українські маси і таким способом продовжити своє панування на Україні. Завдання большевицької влади в цім процесі полягає в тім, щоб за всяку ціну морально і політично знищити не тільки тих, що сьогодні сидять на лаві обжалованих, але й всіх інших українських громадських діячів, яких ця влада вважає за своїх небезпечних противників.

З цих лише мотивів в імені Центр. Комітету Укр. Соц. Демок. Роб. Партії мусимо реаґувати на нові напади большевиків.

1. Констатуємо насамперед, що большевицький суд, як ми в своїй заяві до „Діла" з 25 березня передбачали, з а т а ї в зміст нашого листа від обжалованих і не довів нашого протесту до відома українських робітників та селян.

Цим фактом затаєння правди від широкого українського громадянства російська окупаційна влада, що працює азіятськими методами — обману й підступу, ще раз показала своє Каїнове обличчя перед українськими працюючими масами. Всі ці заяви всяких „самоотверженних малоросів" — Любченків, Затонських Чубарів і інших, що стають у позу „оборонців України" від чужоземного поневолення й інтервенції, являються лише наслідуванням московських метод політичної боротьби. Бо це-ж вони самі власне привели на Україну найжорстокішу й найтяжчу інтервенцію російської большевицької влади, яка ось вже 10 років безупинно заливає Україну кров'ю, руйнує українське господарство й нищить свобідний розвиток українського народа.

2. Ще раз к а т е г о р и ч н о п і д т в е р д ж у є м о п р а в д и в і с т ь в с і х н а ш и х з а я в, висловлених у згаданому нашому першому листі до редакції „Діла".

Лише безконтрольний, свавільний суд аґентів-провокаторів над своїми жертвами може чинити розправу так, як це роблять харківські „диктатори над пролетаріятом". Вистачить, коли ми вкажемо хочби на вигадану нараду в Празі, що ніби відбулася з участю: Петлюри, Лівицького, Лотоцького, Мазепи, Прокоповича і ін. Оминувши те, що це твердження вигадане в своїй основі, слід до його характеристики додати, що, як відомо, С. Петлюра в з а г а л і н і к о л и в П р а з і н е б у в.

Таку ж саму ціну мають поширені на суді „інформації" про політичний союз таких угруповань, як соціял-демократи, радикальні демократи та монархісти-гетьманці. Кожному, хто хоч трохи знає про дійсні відносини названих політичних угруповань, ясно, що вся ця інформація про участь української соц.-демократії в нелеґальній організації разом з монархістами та з рад. демократами вигадана самими большевицькими аґентами, що самі брали участь у творенні СВУ і очевидно цим способом інформували акад. Єфремова та інших обжалованих.

3. Пан Любченко оголосив на суді лише одно речення з першого уступу нашої заяви (де говорилося про непричаєність української соц. демократії і нас персонально до тих організацій, які фіґурують на суді) і з о в с і м не оголосив другого уступу, де зазначено, що протягом всього перебування за кордоном ми ніколи ні посередньо, ні безпосередньо не мали ніяких зв'язків з обжалованими на суді.

Чому пан Любченко знайшов невигідним для большевицького суду оголосити другий уступ нашої заяви?

Для кожного ясно: тому лише, що аґенти ДПУ хоч і добре працювали над фабрикацією матеріялів для суду над акад. Єфремовим і ін., але навіть большевицькі провокаційні методи мають свої межі: не спромоглися вигадати „документи" та „докази", за допомогою яких можна б було у с т а м и с а м и х о б ж а л о в а н и х заперечити також зміст другого уступу нашої заяви.

Розуміється, ми добре знаємо дійсну суть большевицького „правосуддя" і тому не сумніваємося, що цей, так званий суд, буде й надалі керуватися лише своїми „судовими" методами і вкладати в уста Любченків свої „арґументи". Але ясно для всіх, що ніяка нова неправда, обман та фальсифікація збоку большевицьких „суддів" не зменшить, а тільки збільшить в очах українського народу і всього культурного світа оту ганебність засобів, за допомогою яких большевицька окупаційна влада ввесь час систематично старається нищити свідомі українські сили для улегшення свого панування на Україні.

ЗА ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ

І. МАЗЕПА П. ФЕДЕНКО

(Вперше надруковано в ч. 78 „Діла", 9.IV.1930)

17. ОУН І „ПАЦИФІКАЦІЯ" В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Як член професорської колеґії Української Господарської Академії в Подебрадах Мазепа робив екскурсії в Карпатських горах і писав праці про ростинність цієї країни. Але його більше цікавила соціологія людей ніж „соціологія ростин" (назва одної з його праць). Мазепа піддержував зв'язки з діячами Західної України (Матвій Стахів, Лев Ганкевич, Володимир Старосольський і ін.) і пильно збирав матеріяли для історії Української Революції. Живучи в Чехії, Мазепа глибоко турбувався станом українського політичного життя. Реакційні ідеології, як напр. „трудова монархія" Липинського і фашистівська пропаганда Д. Донцова мали в Мазепі рішучого противника. Коли новостворена Організація Українських Націоналістів (під проводом Є. Коновальця) улаштувала своє віче перед громадянством у Подебрадах р. 1929, то І. Мазепа заявив, що вождівська організація, яка заперечує демократичні засади, не принесе

для української визвольної справи нічого доброго, і що це „язва на тілі українського народу".

В вересні 1930 р. відбулася в українських областях під польською владою т. зв. пацифікація (погром) української людности і нищення українських установ польською поліцією і військом. Певні інформації про „пацифікацію" приніс нам до Праги інж. Іван Лучишин, член Української Соціялістичної Радикальної Партії. Лучишин перейшов тайно чесько-польський кордон і приніс опис погрому українців під Польщею. Мазепа, Лучишин і я сходилися часто в ті дні в Празі. Мазепа читав і приготовану Лучишином книжку, яка вийшла тоді ж таки в Празі мовами англійською, німецькою, французькою і чеською, з фотографіями людей, побитих польською поліцією і руїнами українських установ. В справі цього погрому була від УСДРП подана окрема інформація до секретаріяту Соціялістичного Інтернаціоналу і до всіх соціялістичних партій світу.

В порозумінні з Мазепою, я взяв участь в Українськім Протестаційнім Комітеті, створенім у Празі в вересні 1930 р., для вияснення світові положення українців під польською владою. В „**Звідомленнях про положення політичних в'язнів**", які видавав секретаріят Соціялістичного Інтернаціоналу в Цюриху, мовами англійською, французькою і німецькою, в ч. 13 з 8 листопада 1930 р., була вміщена відозва Празького Протестаційного Комітету з такою передмовою редакції:

„Диктатура Пілсудського з особливою жорстокістю показує себе в українських областях Польщі, де до соціяльних противенств прилучаються також національні. Комітет українських організацій у Чехословаччині видав відозву проти звірств солдатески Пілсудського на Західній Україні, яку підписав також представник Української Соціялдемократії у Виконному Комітеті Соціялістичного Інтернаціоналу, П. Феденко". Заголовок для відозви дала редакція згаданих „Звідомлень": „**Крик розпачу із Східної Галичини**". Поза тим я, спільно з Мазепою, склав окремий лист до секретаріяту Соціялістичного Інтернаціоналу, в листопаді 1930 р. Про це надруковано в згаданих „**Звідомленнях про положення політичних в'язнів**" з 29 листопада 1930 р., в статті — „**Терористичне панування Пілсудського**":

„Перед нами лежить звідомлення українських соціялдемократів про події останніх тижнів в Україні. Хто перелистує цей документ і погляне на ті фотографії, що його ілюструють, той входить у світ жаху, до якого можна прирівняти тільки небагато фактів з часів найчорнішого царату та

його погромницьких героїв. Все те, що відбулося на всій території України, що належить до Польщі — на Волині, Холмщині, на Поліссі і Підляшші й особливо в Східній Галичині — це, звичайно, тільки частина багатої насильствами боротьби, яку Пілсудський провів для встановлення свого необмеженого панування в Польщі. Але в Україні, де національна ненависть ще більше загострила цю боротьбу і де, здавалося, суспільний контроль був далеко, відбулися такі жахливі діла, проти яких мусить підняти огненний протест увесь цивілізований світ, в ім'я людяности та в інтересі світового миру. Як страшно тут лютували банди Пілсудського, показує вже результат виборів до сойму й сенату, виборів, в яких Пілсудський здобув величезну перемогу в області, що заселена 7 міліонами українців майже суцільно. Поясненням для цього є якраз це звідомлення про те, що відбулося в Україні перед виборами".

Далі стаття подає опис погрому над українською людністю під польською владою. Стаття кінчається словами:

„**Разом із Соціялістичним Робітничим Інтернаціоналом увесь культурний світ повинен домагатися, щоб негайно був поставлений кінець пануванню розбещеної солдатні Пілсудського в Україні**".

„Пацифікацію" Пілсудського в Західній Україні хотіли використати для своїх партійних цілей провідники Організації Українських Націоналістів (ОУН), під проводом Є. Коновальця. Мазепа побачив зразу небезпеку для українського національного руху, якому грозила бунтарська тактика ОУН, що її провідники називали „революційною". Він дав оцінку діяльности УВО — ОУН, в своїй статті, вміщеній у „**Соціялдемократі**" ч. 8, 1931 р. Цю статтю читач знайде при кінці цієї книги. Тут наводимо цитати із редакційних заміток „Соціялдемократа", що в їх складанні брав участь І. Мазепа, про позицію органу ОУН „Розбудова Нації" (Прага):

„Ми ясно і просто, без зайвих слів кажемо, що тактика „націоналістів" помилкова й нерозумна, що вона продиктована не реальною оцінкою відносин на західно-українських землях, а романтичним захопленням одних і холодно-спекулянтським розрахунком других. „Розбудова" пише, що вона хоче робити революцію, УВО пише, що вона веде з Польщею війну, і це проголошує на ввесь світ. Говорять про „активизацію" мас, про їх „революціонізування", якому ніби мають сприяти ще більше саботажі та страшні „пацифікаційні" події. „Розбудова" в самозакоханому засліпленні дописується до того, що всю „заслугу" за пацифікацію при-

писує УВО... „Розбудова Нації" ч. 11.12 1930 р. пише:

„Протест цивілізованого світа має своєю причиною карні експедиції, а карні експедиції мають своєю причиною саботажі, знову саботажі є ділом УВО, яка переводила їх якраз тому, щоби звернути увагу світа на відносини в Галичині".

Отже — виходить — 15.000 понівечених, покалічених українців, сотки зґвалтованих жінок і дівчат українських, сотки тисяч стероризованих, потоптаних у своїй гідності українських людей мають дякувати „преславному" УВО! Що за нечуваний цинізм, що за злочинна безвідповідальність „отаманів" за свої слова і діла! Ці панки, граючись в диктатуру, **спекулюють на крові й муках свого народу,** їм легко здалека складати силогізми про „війну" і „революцію". А ми кажемо: не революція, а **злочинна політична спекуляція.**. Незалежно від того, скільки в дійсності було переведено саботажів членами УВО, ми вказуємо на те, що саботажі були потрібні **в першій мірі Пілсудському,** бо це дало йому претекст до безоглядного терору проти українців. Коли б не було т. зв. саботажів, то Пілсудський **мусів би їх вигадати,** щоб перемогти на виборах. Без „пацифікації" Пілсудський не міг би здобути більшости при виборах до сойму. І треба признати, що своєю балаканиною про саботажі, про „війну", „націоналісти" дуже допомогли Пілсудському міцніше сісти в сідло. Після всього, побоюємося, що вони своїми методами пропаґанди „допоможуть" українцям програти справу й на міжнародному терені. (Справа „пацифікації" була поставлена на розгляд окремої комісії при Союзі Народів у Женеві. **П.Ф.**). Коли хвалитесь своїми „заслугами" для „активизації української справи" на міжнароднім форумі і вимагаєте собі **подяки** за те, що старалися накликати на українську людність „пацифікацію", то прийміть подяку в **першу чергу від Пілсудського...**

Розумна і доцільна тактика політичної боротьби полягає в тому, щоб досягти поставленої мети **з найменшими жертвами.** Але наші кандидати в „диктатори" дуже щедро жертвують кров свого народа і не на справу визволення, а... на справу пропаґанди. „Наше" УВО стільки деклямувало про „війну", про „революцію", а як прийшов день судний, то зараз в кущі шугнуло, мовляв, „акцію відкликаємо"... Оце їх тактика торреадора: роздражнити бугая, і придивлятися збоку, як він рогами своїми поре черево шкапі. А „терреадори" тоді починають „пропаґанду" в широкому світі і „бойову акцію припиняють".

Думаємо, що відповідальна політика повинна в першій мірі старатися відвести замірений удар дужчого ворога від народного тіла, а не підставляти націю під удари, бо, мовляв, це дає матеріял для пропаґанди. З тим, хто цього не розуміє, — даремна розмова: той — або **політичний недоросток, або злочинний спекулянт.**

Культурний народ не повинен даватися, щоб його били. Наші гнобителі нас били цілі століття, і який результат? Скільки рабських рис помічається в українському характері! І коли наслідком саботажів, якими, як признається „Розбудова", спровоковано „пацифікацію" для **пропаґанди за кордоном,** коли після тої „пацифікації" цілі повіти в Галичині тремтять при погляді на уніформу польського поліціянта, коли з величезними труднощами йде тепер усяка просвітна й кооперативна робота на селі, через загальну застраханість селянства, то нехай УВО приписує собі також цю „заслугу": збільшення приниження, поглиблення рабського, невільничого духа між нашою „пацифікованою" людністю...

Ні, панове „македонствуючі" (македонські революціонери відомі своєю акцією бунтів, незалежно від міжнародної ситуації, жертвуючи життя свого народу на безвиглядні повстання. **П.Ф.**): ваші методи „міжнародної пропаґанди" таки нікуди не годяться. Вже українська людність у Галичині знає, що вам потрібна не революція, а експеримент для експорту (для пропаґанди!). Ви самі себе зарізали, без ножа зарізали, своїми заявами в пресі... Ваша метода — викликання на бій закованого в залізо ворога проти нашого безоружного народа — є звичайнісіньке малпування тактики комуністів, які викликають розрухи безробітних спеціяльно для того, „щоб були трупи". А потім починається „міжнародна пропаґанда". Як бачимо, з наших „македонствуючих" не погані ученики московських диктаторів"...

Дійсно, „пацифікацію" в Західній Україні старалися використати для себе також комуністи, і про це в тім самім числі „Соціялдемократа" Мазепа писав:

„Розбудова Нації" вже від довшого часу проповідує „революцію" на західних землях і для збудження революційного духа вважає конче потрібним — різання дротів і підпали. Комуністи були проти саботажів. Але „пацифікація" підбадьорила й комуністів на Великій Україні: тепер вони, як і УВО, розписують революційні можливості в Галичині, кличуть українських селян і робітників до виступів проти польської влади, радять „ділити панську землю", провадити аґрарний терор і т.д. Ці всі прекрасні поради

знаходимо в центральному органі КПБУ в Харкові („Більшовик України", ч. 22, 1930 р.):

„Маси виступають на вулицю, фашизмові вже не вистачає поліції і він примушений посилати проти революційних лав цілі полки й дивізії війська".

„Більшовик України" радив „пацифікованим" українцям „брататися" з польськими жовнірами, висланими учинити погроми на Західній Україні, але большевицький партійний часопис вихваляв „революційні" підпали, бо, як писав „більшовик України", — „низові організації УВО, підпалюючи, виконували це під впливом революційних настроїв... Атентати й окремі підпали мали на меті переловлювати революційні настрої, опанувати рух". Про це Мазепа писав:

„Хто має очі, нехай читає. Коли один ворог України радить нам якраз тактику підпалів і саботажів, коли, з другого боку, польський фашизм використав саботажі для себе, то над цим треба спинитися й подумати „македонствуючим".

Слід зазначити, що преса „комуністів України" на Наддніпрянщині пробувала всяким способом представити діяльність Мазепи та інших членів УСДРП на чужині, як тих, що „готують інтервенцію", найнявшись „капіталістам і фашистам". Так, у харківськім „Комуністі" з 11 березня 1931 р. була вміщена стаття Ф. Тарана під назвою — „**Соціялденікінці і соціялпетлюрівці**". Автор писав:

„Уже рік тому, на процесі української контрреволюції, об'єднаної в СВУ та СУМ, що в них брала участь і українська соціялдемократія, **відхилено** було завісу на ролю II Інтернаціоналу в готуванні інтервенції. До керівного ж центру СВУ за кордоном входили **два члени II Інтернаціоналу: соціялпетлюрівці Мазепа і Феденко**"(підчеркнення „Комуніста"). В тій самій статті в „Комуністі", її автор Ф. Таран писав про „пацифікацію" українців у Галичині, мовляв, Соціялістичний Інтернаціонал, — „а в тому числі і його українська секція... схвалили фашистський терор, розбій і погром, що його провела пілсудчина"... Ф. Таран взяв також цитату із статті П. Феденка, з ч. 7 „Соціялдемократа", р. 1931, де говориться про — „**біль від приниження й ворожого гноблення**", яке ввесь український народ відчуває наслідком „пацифікації", однак „Комуніст" зробив свій „оригінальний" висновок, мовляв, — Пілсудський є „приятелем цілого II Інтернаціоналу" і української соціялдемократії в тім числі...

Саме перед появою згаданої статті Ф. Тарана в харківськім „Комуністі" відбулося в Цюриху, (Швайцарія) засідання Виконного Комітету Соціялістичного Інтернаціоналу. (21-22 лютого 1931 р.). На засіданні було обговорене положення в країнах під диктатурою комуністичною і фашистівською. В дискусії брав участь П. Феденко. Торкнувшись справи „пацифікації", — „український представник вказав на ту рішаючу ролю, яку відограло **національне питання** в Польщі для перемоги диктатури Пілсудського. Адже партія Пілсудського в чисто польських землях на виборах не дістала більшости, і, щоб мати запевнену більшість, Пілсудський учинив погром українського народа та зфальшував вибори. П. Феденко дякував представникам усіх соціялістичних партій, що належать до Інтернаціоналу, за численні протести проти звірств банд Пілсудського над українською людністю в Галичині". („Соціялдемократ", ч. 8., 1931 р.

Як Мазепа сподівався, „пацифікація" сприяла поширенню угодових настроїв серед такої партії як УНДО, що репрезентувала найбільшу частину суспільства в Західній Україні. Всупереч незалежній лінії, яку обстоювали члени УНДО — Дм. Левицький, М. Рудницька і ін., перемогла в УНДО ґрупа під проводом Василя Мудрого, яка пішла на т.зв. „нормалізацію" з диктаторським польським режимом. Хоч усі демократичні польські партії бойкотували вибори до польського сойму в р. 1935, однак УНДО на чолі з В. Мудрим у цих „виборах" взяло участь. Л. Макарушка, представник УНДО на Міжнародному Конґресі Національних Меншостей у Женеві 1935 р., заявив, що українцям у Польщі непотрібна міжнародна охорона їх національних прав бо вже між поляками і українцями настало порозуміння, як залагодити польсько-українські взаємовідносини...

Мазепа з тривогою слідкував за пресою і діяльністю ОУН. Казав, що там мусять сидіти „нові Азефи", які фактично керують „революційною діяльністю" ОУН. Афера Романа Барановського, командира Бойової Організації ОУН у Галичині і одночасно аґента польської поліції, справдила підозріння Мазепи та інших досвідчених українців.

М. ін. р. 1934 до Праги прибули через Фінляндію два українці із Харкова. Один називався Полуведько. Полуведько звернувся до Н. Григорієва, і той познайомив Полуведька з Мазепою. Полуведько оповідав про свої тяжкі переживання під комуністичним режимом. Однак до нього чеська адміністрація не мала довіря, і Полуведько мусів виїхати назад, у Фінляндію. Пізніші факти свідчать, що Полуведько підготовляв убивство Є. Коновальця, разом з Валюхом та іншими „членами ОУН".

18. СВІТОВА КРИЗА, КОЛЕКТИВИЗАЦІЯ, ГОЛОД

Господарська криза 1929 р., почавшися в Америці, захопила Европу і цілий світ. Всюди збільшилося безробіття, а з тим у зв'язку поширилися впливи комуністичної партії. „Ґенеральна лінія" індустріялізації та колективізації, яку ухвалив комуністичний уряд у Москві, захоплювала фантазію різних людей у Західній Европі. Навіть такий тверезий політик, як Отто Бауер, провідник австрійської соціялдемократії, піддався пропаґанді Москви і витворив нову теорію „шляху до соціялізму". Він в своїй книзі — „**Раціоналізація — помилкова раціоналізація**", р. 1930, — твердив, що СССР, де вже нема приватної капіталістичної власности, має перед собою легкий шлях до соціялізму: на базі усуспільненого народного господарства створити демократичну владу, замінивши нею диктатуру. Один із діячів російської соціялдемократії Федор Дан (за II Світової війни він перейшов до большевиків) стояв на тій позиції, що й О. Бауер. Мазепа піддав ці ілюзії Бауера і ін. ґрунтовній критиці в „Соціялдемократі".

Було відомо, що Москва заводила свою насильну колективізацію саме в Україні, а в Росії вільність приватного селянського господарства була мало обмежена. У російських соціялдемократів, оборонців „єдиної неділимої Росії", був страх, що розхитана „ґенеральною лінією" влада може впасти наслідком повстань в Україні і в інших поневолених країнах. Російські меншевики були на чужині довший час проповідниками „оборони російської революції", поки не переконалися, що революція, під проводом Сталіна, обернулася в найтяжчий тоталістичний режим. Російські соц. демократи вірили чуткам, мовляв, Пілсудський хоче використати внутрішні труднощі російського комуністичного уряду і почати війну з СССР для допомоги „сепаратистам".

На пропозицію Виконного Комітету Соціялістичного Інтернаціоналу в Лондоні (лютий 1929 р.) всі заінтересовані партії подали свої погляди на письмі про небезпеку війни на Сході Европи. Від УСДРП, за підписом І. Мазепи і П. Феденка, була передана доповідь на засідання Вик. Комітету Соц. Інтернаціоналу в Цюриху, 28-29 липня 1929 р. Представники УСДРП зазначили в доповіді, що найбільша загроза для миру виникає наслідком поневолення такими державами як Росія і Польща чужих народів. Тільки відновлення незалежности тих народів, які створили свої держави після революції на Сході Европи, а потім були силою окуповані, може забезпечити демократичний розвиток Сходу Европи

і міжнародний мир. Для досліду проблем Сходу Европи Виконний Комітет Соціялістичного Інтернаціоналу вибрав окрему комісію: Де-Брукер (Бельґія), Соукуп (Чехословаччина), Бауер (Австрія), Адлер (секретар Соц. Інтернаціоналу). Ця комісія відбула свої наради в Берліні в лютім 1930 р. Були там присутні представники соціялістичних партій Естонії (Ойнас), Латвії (Зееленс), Грузії (Ґеґечкорі), Фінляндії (Віік), Росії (Дан), України (Мазепа і Феденко). Мазепа кілька разів брав слово в дискусії цієї комісії. Коли фінський представник Віік висловився, мовляв, Совєтська Росія не має ніяких імперіялістичних прямувань, то Мазепа в своїй промові назвав це твердження „наївним і примітивним". Про Балтійські малі держави, сусідні з Росією, Мазепа зазначив у своїй промові, що пара совєтських дивізій у вигідний для Москви час зможе зліквідувати їх незалежність. Нажаль, ці слова були пророчі... Від УСДРП був поданий до всіх партій Соц. Інтернаціоналу меморіял в справах національних, який написав В. Старосольський.

Мазепа уважав чутки про воєнні пляни Пілсудського проти СССР за діло московської аґентури. Адже ж уряд Польщі і всі польські партії не були заінтересовані в тому, щоб скидати режим комуністів у Москві. Поляки розуміли, що повалення комуністичного режиму неминуче оживило б боротьбу поневолених народів за незалежність, і це викликало б зміцнення українського руху під польською окупацією. На цю небезпеку для польського володіння над українцями вказував тоді у своїх книгах і статтях провідник польської „Народової Демократії" Роман Дмовський. Дмовський твердив, що „логіка обставин" робить незалежну Україну, в будь-яких межах, за найнебезпечнішого ворога Польщі.

Дійсно в 1939 р., коли почала творитися автономна Україна на захід від Карпат, польський уряд доложив усіх сил, щоб віддати Карпатську Україну під мадярське панування. Навіть мала автономна Карпатська Україна була для Польщі страшна! Мечислав Нєдзялковський, провідник Польської Соціялістичної Партії, в своїй промові на засіданні Виконного Комітету Соц. Інтернаціоналу в Берліні в лютім 1930., відповідаючи на запити про небезпеку війни між Польщею і СССР, рішучо заявив, що відносини між варшавським і московським урядами, і особливо між ґенеральними штабами обох держав були „дуже приязні" (Très aimables). Нєдзялковський у промові на конференції Польської Соціялістичної Партії в літі 1930 р. зазначив, що ППС „**незаінтересована в тім напрямі**", щоб обстоювати ідею незалежної України...

Оцінюючи положення України між Росією і Польщею, Мазепа уважав, що українська політика мусить бути незалежна від цих держав. Мазепу не захоплювали і не переконували надії деяких українських патріотів, які що-весни ширили чутки. мовляв, вернемось в Україну, як тільки „зазеленіють жита". Мазепа уважав, що українські еміґранти більше зроблять для свого народу культурною і політичною працею та організацією на демократичних основах, а не марними надіями.

В листопаді 1930 р. Центральний Комітет УСДРП видав відозву до українського народу під російською комуністичною окупацією. Мазепа дуже уважно працював над остаточним оформленням тексту. В той час була нагода передатицю відозву в невеликій кількості на Україну, без накликання на наших людей репресій від комуністичного режиму.

Уже від кінця 1932 р. почали приходити з України вістки про голод, який почався наслідком систематичного грабування присланими з Росії „25-тисячниками". Комуністична преса нічого не згадувала і заперечувала голод в Україні, але були живі свідки голоду, що мали нагоду утекти або леґально виеміґрувати з України та Кубані. З обуренням показував мені раз Мазепа ґазету з фотографією якогось совєтського дипломата, що стояв з чаркою в руці перед столом, наповненим усякого роду стравами, і заявляв, що в Україні не було в той час ніякого голоду, що то вигадка „фашистів"...

В серпні 1933 р. відбулася Конференція Соціялістичного Інтернаціоналу в Парижі. Разом з соціялістами Західної України ми склали заяву до Конференції в справі голоду в Україні. В заяві згадано також, що російський імперіялізм почав нищити й тих українських комуністів, які свого часу помогли Москві запанувати над українським народом (М. Скрипник, М. Хвильовий і ін.). Бувши в Парижі в серпні 1933 р., я мав нагоду інформувати членів Конференці про страшну ситуацію в Україні, де шалів голод і ширилося людоїдство; промовляв я в цій справі і на пленарному засіданні Конференції.

Конференція відбувалася під враженням зміцнення Гітлерової влади в Німеччині. Цілий світ напружено ждав, що почне новий диктатор Німеччини в міжнародній політиці. Франція — від комуністів до крайніх правих — почала покладати свої надії на традиційну союзницю проти Німеччини — Росію. Саме під час голоду 1933 р. їздив на Україну на запрошення совєтського уряду голова французького парляменту Едуард Ерріо і „не побачив" голоду ні в Києві ні в

інших містах України... Ольґерд Бочковський в порозумінні з Мазепою послав тоді до Ерріо свій „відкритий лист", в якім протестував проти фальшування правди про ситуацію в Україні.

Після приходу Гітлера до влади, також в Чехословаччині появилася сильні течії за союз з СССР. В цих обставинах Україна, як частина СССР, із якої Москва діставала для своєї армії все потрібне — залізо, вугілля і харчування, — була в очах політиків різних країн, що боялися Німеччини, небажана. Світову опінію насторожували проти України провокаційні промови Гітлера, в яких він заявляв: „**Коли б я мав Україну...**" Вимога міністра німецького уряду Гуґенберґа на Міжнародній Економічній Конференції в Лондоні, 1933 року, — передати Україну під вплив Німеччини — викликала загальне обурення в світовій пресі. Претенсії Гітлера на поширення „життєвого простору" для Німеччини коштом України знаходили неоднаковий відгук в українській пресі. Дехто легковажив заяви Гітлера щодо України, мовляв, в дійсності Гітлер „не такий дурний", щоб поважно ставити ці фантастичні домагання. Донцов писав, що Гітлер українцям „нічого злого не зробив"...

На основі дискусій з Мазепою я написав статтю для щоденника чеської соціялдемократичної партії „Право Ліду" в Празі — „Гітлєризм і українці", яка була вміщена в цім часописі 21 червня 1933 р. Я піддав критиці відновлений німецький імперіялізм під диктатурою Гітлера і зазначив, що українці не можуть сподіватися нічого доброго для себе від німецького „фюрера". Ця стаття опинилася якимсь способом у руках німецького Ґестапо, і я мусів кілька разів „давати пояснення" в палаці Печека в Празі, де містилося Ґестапо від весни 1939 р., коли німці захопили Чехію.

Мазепа пильно студіював погляди і пляни німецьких нацистів щодо Сходу Европи. В Берліні перебував тоді в урядовій німецькій ласці колишній гетьман з німецької руки П. Скоропадський. Також інший претендент, „гетьман" Полтавець Остряниця, мав допомогу з боку Альфреда Розенберґа, „міністра закордонних справ" в партії нацистів. Зміцнивши свою диктатуру, Гітлер прямував до війни, щоб здобути для Німеччини „простір для життя"

Небезпека Гітлерової аґресії була головною турботою політичних провідників різних країн. В липні 1935 р. О. Бауер, Ф. Дан і Жан Жиромський (француз) видали свої „Тези" про небезпеку війни і про тактику партій Соціялістичного Інтернаціоналу, вразі вибуху війни з Гітлеровою Німеччиною. Автори цих „Тез" твердили, що Совєтський

Союз мусить бути союзником демократичних держав проти сподіваної аґресії Гітлера. Тому вони вважали, що соціялістичні партії народів СССР повинні примиритися з комуністичною диктатурою і відкласти свої домагання національної незалежности. В справі цих „Тез" Виконний Комітет Соціялістичного Інтернаціоналу звернувся до всіх партій Соціялістичного Інтернаціоналу, щоб подали на письмі свої погляди про соціялістичну тактику вразі вибуху нової світової війни. Від УСДРП був висланий меморіял у цій справі до секретаріяту Соціялістичного Інтернаціоналу з 24 лютого 1936 р., підписаний І. Мазепою та П. Феденком. Меморіял УСДРП критикував ілюзії, які були поширені в той час в деяких колах західного світу, мовляв, большевизм — це сила „поступова", і що Москва буде помагати зміцненню демократії в світі. В меморіялі УСДРП читаємо:

„Українська Соціялдемократія є того погляду, що всякі проґнози щодо воєнного конфлікту, який загрожує вибухнути в Европі, не можна вкласти в просту формулу — „фашизм проти демократії", „капіталізм проти соціялізму" або „реакція проти революції". Не виключене, що СССР в разі нової світової війни буде мати своїми союзницями фашистівські держави (напр. Туреччину, Литву, може й Італію). В цім разі революційна місія СССР, в яку закликають нас вірити автори „Тез", зустріла б великі перешкоди, з огляду на державний інтерес комуністичної диктатури: чи було б в інтересі Сталіна валити фашистівську владу в союзних країнах, оскільки революція неминуче внесла б дезорганізацію в воєнну силу союзника?... Ми переконані, що в разі нової війни демократичні режими виявлять більшу стабільність ніж диктатури фашистівського чи большевицького типу. Беручи на увагу всякі можливості, ми... не сміємо ставити перед народними масами дилеми — режим фашистівський або большевизм — і вважати, що демократичний шлях до соціялізму неможливий".

Представники УСДРП поставилися рішучо проти тактики „народного фронту" соціялістів з комуністами в вільних країнах, яку висунула Москва, бажаючи підсилити свої впливи коштом демократичних партій, для пізнішої руїни демократії. Тактику „народного фронту" з комуністами прийняли тільки соціялісти в Еспанії та Франції, інші партії вільних країн відкинули ці заходи Москви.

18. ПЕРЕД ВІЙНОЮ

„Динамізм" Гітлера не віщував нічого доброго для мира в Европі. Сусідні з Німеччиною народи були в постійному напруженні, що буде далі робити німецький диктатор. Україні грозила небезпека попасти між молот і ковадло. Розуміючи цю страшну загрозу для народу, Мазепа пробував, разом з представниками інших українських політичних ґруп створити основу для Українського Національного Конґресу, щоб мати незалежний осередок для оборони прав України. Про цю національну консолідацію велися переговори між представниками Комісії Національного Конґресу в Празі та провідниками українських політичних партій у Західній Україні. Однак тодішні обставини не сприяли створенню авторитетної української національної репрезентації. Мазепа болів душею, бачивши, як поширена преса ОУН і Д. Донцова подавала своїм читачам фальшивий образ світу, української історії і манила їх надією на диктаторів. Супроти пропаґанди Донцова та преси ОУН, яка прославляла як зразки, гідні наслідування, — Гітлера, Муссоліні та різних інших диктаторів і кандидатів на диктатуру, що ними тоді аж кишіло в Европі, — відсіч української демократії була дуже слаба. Мазепа часто нарікав на фінансову неспроможність видавати свій друкований періодичний орган. Аджеж „Соціялдемократ" виходив у літографії! Видавець „Соціялдемократа" Олекса Козловський вкладав багато своєї жертвенної енергії, щоб незалежне українське слово не завмерло, але чи можна було перебороти диктаторську пошесть такою пресою? Мазепа витрачав усе, що мав, на політичні справи: перед II Світовою війною він уже не мав навіть порядного убрання. Мазепа міг купити новий плащ за гонорар, одержаний від Лондонського квартальника „Слав'янський Огляд" (Slavonic Review) який замовив йому статтю про положення України під російською окупацією. (Стаття була видрукувана в січні 1934 р.)

В додаток до всіх турбот прийшла ще одна: в 1936 р. Державний Санітарний Інститут, де працювала д-р Н. Мазепа, поставив домагання, щоб вона або прийняла громадянство Чехословаччини або — покинула службу в державній установі. Що було діяти? Мазепа розумів, що, ставши громадянином Чехословаччини, він не міг би вільно і незалежно виступати в обороні прав українського народу. Голова Сенату Чехословаччини д-р Соукуп радив Мазепі приймати громадянство, казав, що це буде мати тільки формальне значіння. Але Мазепа в ті для нього дуже турботні дні

казав нераз: „Що скажуть українці, коли довідаються, що бувший прем'єр України став громадянином іншої держави?" Після довгих вагань і дискусій Мазепа знайшов оригінальний вихід: рішив розвестися з своєю жінкою! Розвід уможливив для д-р Наталії Мазепи стати громадянкою Чехословаччини і лишитися на державній службі. Поки справа розводу йшла в урядових установах, Мазепа жив окремо від своєї родини, найнявши кімнату в іншій частині Праги. По закінченні розводового процесу вернувся знов на старе приміщення.

Готуючи свою працю з історії української революції, Мазепа мав у Празі вигідні умови для того. Велика Слов'янська Бібліотека, що була в будинку чеського університету, мала всі найновіші видання із СССР. В чеській столиці були архіви, в яких зберігалися цінні матеріяли для історії України в добі революції: Музей Визвольної Боротьби України (директор Дмитро Антонович), Український Історичний Кабінет при Міністерстві Закордонних Справ (директор Аркадій Животко) і Архів Російської Еміґрації. Мазепа пильно вивчав ці матеріяли, робив виписки, перевіряв і порівнював документи і твердження авторів різних споминів і т.д.

В 1935 р. нещаслива пригода перервала працю Мазепи над історією революції: при переході через вулицю в Празі якийсь п'яний шофер наскочив на Мазепу і повалив його, так що він лежав деякий час непритомний. Коли він прийшов до себе, то в натовпі було чути голоси, що шофер їхав наосліп, не давши сиґналу. В клініці, куди перевезли раненого, виявився дуже складний перелом правої руки: довелося довго лежати, а пізніше ходити з заґіпсованою рукою, поки не позросталися кістки. Пацієнт тяжко мучився, не міг нормально спати кілька місяців. Писати мусів лівою рукою.

В березні 1939 р. Гітлер віддав Карпатську Україну мадярам. Чехія і Морава були окуповані німецьким військом. Членам уряду Карпатської України (А. Волошин, А. Штефан і ін.) пропоновано в березні 1939 р. переїхати в Лондон, коли вони були в Югославії. Однак вони відмовилися. Мазепа, коли почув про це пізніше, уважав рішення провідників Карпатської України за велику помилку.

19. II СВІТОВА ВІЙНА

З вибухом II Світової війни в Галичину в вересні 1939 р. прийшла російська окупація. Тисячі українців зразу

ж взято на заслання або на місці „зліквідовано". Між цими жертвами терору було багато приятелів і однодумців Мазепи: Вол. Старосольський, Роман Домбчевський, Іван Квасниця, Порфір Буняк, Карло Коберський і ін. Багато українців мусіли шукати порятунку в еміґрації.

Коли Гітлер почав свій „натиск на Схід" 22 червня 1941 р., то для українського народу почалася нова Голгота. Події II Світової Війни застали українську націю розбиту, „мов паралітика на роздорожжі". Почалося найгірше безголов'я з кривавими жертвами міжпартійних усобиць. Мазепа часто казав: — Тепер жнуть те, що посіяв Донцов, це вияв сліпого хотіння...

У Львові 30 червня 1941 р. відбулося „проголошення української держави" з почину ґрупи націоналістів С. Бандери. В відозві до народу Бандера проголосив „славу" Гітлерові і „непереможній німецькій армії"...

В час війни приходили з окупованої України страшні вістки. Мазепа одержував листи з України (не поштою) від різних людей, часто непідписані, про терор, винищування голодом, про колонізаційні пляни Гітлерової окупації на Україні і т.д. Пригадую один лист від Тодося Недужого з Харкова, 1942 р.: „**Ще ніколи в своїй історії не була Україна так поневолена, як тепер під німецькою владою**"... Недужий писав, що за кілька місяців у Харкові вимерло з голоду не менше як 60 тисяч населення! Мазепа мав також листи від свого шваґра д-ра Федора Сінгалевича з Києва. Він писав, що за совєтської окупації зібрав великий архів документів про політику російської большевицької влади в Україні. Питався, чи є можливість примістити ці архіви в безпечному місці в Празі. Поки велася ця переписка, прийшла вістка: д-р Сінгалевич зник без сліду в Києві. Чи це зробило Ґестапо, чи аґенти НКВД, лишилося невідомим.

За німецької окупації Мазепа жив дуже замкнено, ізольовано. Нищив свою кореспонденцію. Не хотів нічим звертати на себе увагу Ґестапо. Тільки раз мав Мазепа прилюдну промову в Празі — 22 листопада 1943 року, на похороні моєї дружини д-р Марії Феденкової. Згадав про її активну участь у боротьбі за волю українського народу і про матеріяли, які вона дала для його праці — „Україна в огні і бурі революції".

Затемнення в час війни давало змогу уникнути ока аґентури. Це Мазепа використовував, коли треба було бачитися з чеськими приятелями, як голова Сенату Франтішек Соукуп, журналіст Вінценц Харват і ін. Соукупа, людину кипучої

енергії і безбоязного характеру, заарештувало Ґестапо за те, що він на похороні свого товариша сказав: „Ми були і будемо". Цього визначного чеського патріота так мучили в німецькій тюрмі, що він помер у листопаді 1941 р. Були ми на похороні Соукупа: Ґестапо заборонило заграти над його домовиною чеський гимн.

Великим ударом для Мазепи і інших приятелів була смерть Ольґерда Іполіта Бочковського, в листопаді 1940 р. в Празі. Бочковський народився в Степовій Україні. Батько його був із української зпольщеної родини, мати була литовського роду. Батько Бочковського служив урядовцем на стації Долинській, біля Кривого Рогу. Вихований був Бочковський як поляк, один його брат висвятився на католицького священика. По закінченні середньої школи в Катеринославі Бочковський записався на студії в Лісовий Інститут у Петербурзі. Революційні події 1905 р. його захопили. Після однієї промови на студентськім вічі він мусів ховатися від переслідувань царської поліції і виїхав тайно за кордон. 1908 р. Бочковський оселився в Празі. Тоді він ще почував себе поляком, обертався в польськім товаристві і не знав української літературної мови (народну мову знав ще з дитинства, бо виріс в Україні). В чеському університеті Бочковський слухав лекції проф. Томаша Масарика, відомого соціолога і знавця національної проблеми, пізніше президента Чехословаччини. Під впливом Масарикових лекцій і розмов з ним Бочковський пройшов до української національної свідомости. Він бачив у Чехії, як багато зґерманізованих інтеліґентів верталося, під впливом демократичних ідей, до чеської національности. Бочковський почав писати на українські теми до чеської преси, особливо в місячнику „Слованскі Пржеглед" (Слов'янський Огляд), а також писав в українській пресі в Києві і в Галичині. Бочковський прилучився до української соціялдемократичної ґрупи, що була в Празі перед І Світовою Війною: Олександер Мерклінґ, Петро Дятлов і ін. За І Світової Війни книги і статті Бочковського про національне питання друкувалися в різних мовах.

Після революції 1917 р. і після проголошення незалежної Чехословаччини 1918 р. Бочковський був секретарем Дипломатичної Місії УНРеспубліки в Празі, аж до її ліквідації в 1923 р. Бочковський мав велику ерудицію з різних наук, мав феноменальну пам'ять і хист до чужих мов. Навчився навіть мов грузинської, каталанської і різних кельтських мов. Як промовець умів захоплювати слухачів. Його улюблена ділянка була — національна проблема, якій він

присвятив багато праць, видрукованих у Чехії. Був професором Української Господарської Академії в Подєбрадах і постійним співробітником „Соціялдемократа".

Передчасна смерть приятеля, що лишив багато недокінчених праць, нагадувала Мазепі, що треба поспішати з своїми власними. Він, написавши спомини про Українську Революцію, почав упорядковувати матеріял для своїх двох книжок, що вийшли вже по II Світовій Війні під назвою — „**Підстави нашого відродження**". Мазепа бачив усю моральну гниль диктаторської ідеології та мізерію тоталістичних режимів, що були фактично „дітьми" московського большевизму. Він хотів зробити все можливе, щоб розвіяти вплив диктаторської пропаґанди на політично невироблену українську молодь. „Скалічена молодь" — ці слова часто повторяв Мазепа, коли доводилося говорити про наслідки „науки" п. Донцова.

Мазепа високо цінив політичну культуру Англії. Підчас своїх підготовних студій для „Підстав нашого відродження" автор не раз висловлював свою „заздрість" до невпинного політичного розвитку англійської демократії. Аджеж Англія оминула щасливо катастроф, що їх зазнали народи Европейського Континенту в 19-20 століттях і зберегла та розвинула засади демократії в своєму житті так, що навіть бурі двох світових воєн не похитнули правопорядку в цій країні: „Англійці мали час думати над проблемами демократії ще від 17 століття й раніше, і могли практично, без поспіху й фанатизму, перевіряти, який лад найбільше корисний для вільного народу. А у нас? Одна орда відходить, а друга приходить, вічний неспокій, невпинна руїна, перервана традиція, майже кожне повоління будує наново, від початку"...

Мазепа з великим інтересом перечитував пам'ятки української політичної думки з минулих століть і переконувався, що наші предки жили вільними ідеями Західної Европи і не хотіли приймати деспотичних порядків Московського Царства. Він високо цінив зокрема Конституцію Війська Запорізького, ухвалену при виборі гетьмана Пилипа Орлика на еміґрації в Бендерах, після бою під Полтавою. Йому подобався особливо параграф конституції про свободу для опозиції критикувати уряд на Ґенеральній Раді і засуд московського деспотизму з його правилом: „Sic volo, sic iubeo". (Так хочу, так наказую). Казав Мазепа:

„Коли б Донцов і Липинський думали ідеями вільних европейців, то були б горді, що наші предки ще в 17 і 18 столітті чули себе вільним народом і хотіли такими бути.

Натомісць наші ідеологи реакції шукають зразків для наслідування в деспотичній Москві або в політично відсталій Німеччині та Італії. Що з того, що Італія дала великих малярів і композиторів, а Німеччина великих поетів та теоретичних філософів: але до політичної культури Англії їм ще дуже далеко. Російська література теж одна з найкращих в світі. Але це все для забави й розваги. А яка убога російська політична література про демократію! Фактично Драгоманів перший дав російською мовою закінчену систему демократичного вільного ладу, та й той був українець. А росіяни в 19 столітті почали диктаторською „Русскою Правдою" декабриста Пестеля, а в 20 віці кінчили тиранією Леніна".

Готуючи матеріяли для своєї праці — „Підстави нашого відродження", — Мазепа заінтересувався італійським соціологом Вільфредом Паретом, колишнім професором університету в Лозанні. Французькою мовою писані праці Парета „Соціялістичні системи" і „Трактат загальної соціології" я, в основних частинах, зреферував Мазепі, бо він жалівся, що мусить часто заглядати в словник, читаючи французькі книги, і витрачає багато часу. Парето розвинув теорію зміни еліт (провідних суспільних ґруп) в історії народів. „Історія людства — це кладовище аристократій", — писав він. Замісць здеґенерованих провідних ґруп приходять нові з народних мас, які захоплюють владу і панують у державі. Парето був песиміст: він не бачив моральних підстав у боротьбі за владу; сила, зручність, безоглядність — це були в його очах прикмети, що рішають у суспільнім житті. Мазепа оцінив вагу політичної еліти в суспільстві, але не погоджувався з песимізмом і моральною байдужністю Парета. На думку Мазепи, демократія ставить до своїх елітарних ґруп інші моральні вимоги ніж це діється в державах абсолютистичних та диктаторських. В демократії відбувається зміна еліт через виявлення волі народу, з додержанням права і закону, а не так, як це діється в тоталістичних державах, де нова еліта винищує своїх попередників „до ноги".

Наближався кінець II Світової Війни. Гітлерова „тисячелітня імперія" хиталася, як будинок поставлений на піску. В час війни Мазепа часто сходився з чехом із України д-ром Швіговським, визначним журналістом, і розмовляв з ним про ситуацію. Швіговський думав, що совєтські армії в Чехію не прийдуть, і вірив, що Сталін мусітиме демократизувати свій режим. Мазепа був переконаний, що большевицький режим нездібний еволюціонувати до демократії, навпаки, буде розвиватися до гіршого.

При кінці війни я мав часто дискусії з Мазепою щодо дальшого розвитку подій у світі. Мазепа вважав, що західні великодержави не допустять большевицької Москви на Захід і, мавши досить сили, примусять совєтські армії до відступу, навіть захочуть той небезпечний режим зліквідувати. Я казав, що збройний конфлікт між демократичними великодержавами і Совєтською Росією зараз, після перемоги над Гітлером, психологічно неможливий. Загальна утома народних мас вимагала від урядів замирення; окрім того, протягом війни совєтофільська пропаганда здобула в демократичних країнах величезні впливи: Сталін був в Америці і в Західній Европі одною з найпопулярніших фіґур. Мазепа робив різні „логічні конструкції", прим., що розширення московського імперіялізму на захід порушує „рівновагу сил" в Европі і в світі, а цього, мовляв, Англія не стерпить, а за нею і Америка. Я обстоював погляд, що тепер „центр рівноваги сил" не в Европі, а десь в Азії, з її сотнями міліонів населення. Европа — казав я — стала тепер тим політично, чим була віддавна географічно: західним півостровом Евразійського континенту.

В час війни Мазепу вибрано членом управи Музею Української Визвольної Боротьби. Час від часу німецька тайна поліція — Ґестапо — викликала Мазепу і мене „на сповідь" окремими листами. Ця установа мала у себе зібрані матеріяли про нашу діяльність перед війною. Але були, очевидно і „свіжі" доноси. Мене викликали до Ґестапо з різними запитами, наприклад, що я вчу в ґімназії історії незгідно з приписами. Я мусів виправдуватися. Після убивства Гайдріха, Гітлерового намістника в Празі, Ґестапо хотіло довідатися від нас адресу д-ра Юліяна Архипова, українця, що жив на початку війни в Празі і помагав чеському православному архиєпископові Савватієві хрестити жидів, щоб урятувати їх від переслідувань. Арх. Савватія Ґестапо заарештувало і вислало в концентраційний табор, де він і загинув. Тепер німці шукали Архипова. Хоч нас допитували нарізно, ми однак згідно сказали, що Архипова зовсім не знаємо (в дійсності мені була відома навіть його адреса). В православній церкві, що підлягала Савватієві, переховувалися чеські патріоти, що зробили замах на Гайдріха. Очевидно, Архипова шукали в зв'язку з цим.

14 лютого 1945 р. був перший налет американців на Прагу. Бомба розбила дім Музею Української Визвольної Боротьби. Пізно ввечері того дня до мене приїхав Мазепа дуже заклопотаний: не вернулася додому його дружина Наталія, що вранці вийшла на прохід з двома малими внуками,

дітьми дочки Галини Коваль. Мазепа питався, чи часом його жінка з внуками не заходила того дня до мого приміщення. Тільки на другий день знайшли трупи. Горе Мазепи було безмежне. Своїх внуків він дуже любив і хвалився, що діти виявляють природній розум. Нема чого й казати про дружину, що була йому вірною товаришкою від студентських років у Петербурзі: скромна, але рішуча, відважна і завжди спокійна, з лагідною усмішкою. Всі ми були глибоко потрясені цією катастрофою.

Після похорону я зайшов на приміщення І.П. Мазепи. Застав його самого в неосвіченій кімнаті. Я знав, що в таких хвилинах слова жалю і співчуття не злагіднюють горя. Ми сиділи мовчки, в плащах, бо в кімнаті було холодно. Бомбардування порозбивало шибки, вітер вільно гуляв по хаті. Щоб відвернути думки осиротілого на інший предмет, я почав переказувати зміст книги Вернера Зомбарта „Про людину", яку перед тим прочитав. Не знаю, чи слухав мене Мазепа і чи міг розуміти те, що я йому казав. Раптом він встав:

„Уявіть собі, який жах! Голова зовсім розбита, якась безформенна маса замісць голови!"... З його грудей вирвалось глухе ридання. Ніколи я не бачив його в такому горі.

Настав місяць квітень. До Праги наближалася совєтська армія. Мазепа був радий, що приходить кінець „для одного бандита" (Гітлера). Він вагався, чи виїздити з Праги. Казав, що коли вернеться Бенеш, як президент Чехословаччини, то не допустить панування большевизму в своїй країні, і еміґрантам нічого не станеться. Я, навпаки, доказував що Бенеш приїде з Москви, що до уряду Чехословаччини належать комуністи; впливи Москви будуть такі великі, що Сталін зразу ж зможе зліквідувати всіх „ворогів народу".

Часто ми міркували, чи вдасться вирватися з Праги на Захід. В середині квітня я зустрів молодого д-ра філософії Ігоря Шевченка. Він казав, що є нагода дістати ваґон для виїзду з Праги на захід. Треба було дати залізничникам хабаря — 400 цигарок. Я мав цигарки, які беріг як „валюту" в воєнний час. Ми повідомили Мазепу, що треба негайно виїздити. Він зібрав усе своє „майно" в дві невеликі валізи. Приятелі помогли донести їх до ваґону. В валізах були рукописи і матеріяли для „Підстав нашого відродження".

Апарат Гітлерової влади розпадався. Можна було підкупити персонал залізниць, особливо за цигарки. Ми поїхали до Пассау, в Баварії, потім нас повезли далі. 20 квітня

ми з своїм „підкупленим" ваґоном опинилися біля стації Мюльдорф, недалеко від Мюнхену. Налетіли американці з бомбами. Мазепа був ранений в голову і мав контузію. Аж до смерти не міг позбутися наслідків контузії, що пошкодила йому зуби. Наш ваґон, у якому з Праги виїхали мій син Богдан, Ігор Шевченко, з жінкою Оксаною Драй-Хмара і її матірю Ніною Драй-Хмара, моя колишня учениця в ґімназії Наталка Наріжна і ін., бомбами пошкодило. Мусіли ми пересідати в інший ваґон. „Куди хочете їхати?" — питалися залізничники, яким вже було „все одно". Я показав на карті мале місто Фільсбібурґ, де, як догадувався, не було промисловости, отже не було загрози бомбардування. Нас привезено до Фільсбібурґу. Меткий Ігор Шевченко знайшов для всіх нас приміщення в селі Діттельскірхен, за 7 кілометрів від Фільсбібурґу. Був кінець холодного квітня, ми спали на горіці, хоч був мороз. 5 травня прийшли американці.

Нам удалося знайти інше приміщення в присілку Фільсзаттлінґ. На цьому хуторі (15 хат) ми перебули літо. Мазепа докінчував свої „Підстави нашого відродження". Втомившися, ходив по лісах, був самітний, зосереджений і сумний. До найближчої стації залізниці було коло 10 кілометрів. На залізниці не було ніякого руху, бо мости були війною понищені. Не було ґазет, окрім американської „Stars and Stripes", щоденника, призначеного для війська. Про те, що діялося в світі, ми могли довідатися тільки через радіо, яке було у господині Мазепи. В домі шинкарки, де ми харчувалися, приміщені були українські дівчата, яких вивезла німецька влада з України як „східних робітниць". Були між ними розвинені, начитані дівчата. З ними Мазепа розмовляв, розпитував про їх життя дома і в Німеччині. Вони питалися у нього ради, що їм робити: їхати додому чи лишитися на чужині? Була вже відома умова між СССР і союзними великодержавами про примусову репатріяцію громадян совєтської держави.

„Що їм сердешним радити?" — казав Мазепа, бачивши, що дівчата скучали за домом і рідними і мріяли покинути Німеччину, де їх уважали під владою Гітлера за „нижчу расу". Ця трагедія жертв двох диктатур — комуністичної і нацистичної — і неможливість реально допомогти із того закутка, в якім ми тоді опинилися, не давала спокою Мазепі. Тільки в серпні удалося йому проїхати тягаровим автом в Реґенсбург, куди втекла його дочка Галина з своїм чоловіком із Праги.

Селяни хутора Фільсзаттлінґ ставилися з великою пошаною до „пана професора", мешканця тісної кімнати в крайній хаті вдови Лібль. Діти в літі купалися в потічку перед хатою, де жив Мазепа, і охоче з ним розмовляли своїм діялектом, який не все був йому зрозумілий.

В вересні 1945 р. Мазепа переїхав до Авґзбурґу. Оселився на Шецлерштрассе ч. 8, в центрі міста. Була тоді велика харчова скрута, довелося просто голодувати. Але Мазепа не хотів іти в табор, під опіку УНРРА-ІРО. Уважав, що в таборі, хоч і було б що їсти, але він не міг би там науково працювати. Але голод докучав, і Мазепа хотів вияснити, чи буде місце в таборі. Йому запропонували приміщення в бувшій стайні. Довелося „подякувати" землякам за таку „опіку"... Приятелі і знайомі Мазепи, знавши його тяжкий матеріяльний стан, старалися допомагати по мірі можливости. Данило Петрівський, п. Марія Сіміренко, Олекса Козловський, д-р Богдан Недільський, суперінтендент Євангельської Церкви Василь Кузів, що прибув з Америки і оселився в Авґзбурзі, родина Корбутяків та інші.

Не вважаючи на недугу, що йому докучала, бо не давала спати, (гіпертофія простати), Мазепа пильно працював над закін ченням своїх двох книг, що мають назву „Підстави нашого відродження". Це — огляд української історії, порівняно з історією Польщі та Московщини, і оцінка різних ідеологій (Донцова — фашизм та „трудова монархія" Липинського). В II частині цієї праці Мазепа подав основи демократичної ідеології і показав шлях демократії, як згідний з історичною традицією України та з світовою ситуацією і моральним поступом.

Р. 1947 І. П. Мазепу вибрали представники українських партій на голову Підготовної Комісії для створення Української Національної Ради. 14 місяців працювала Комісія, поки виробила статут УНРади і привела до згоди різні політичні ґрупи. Мазепа обстоював політичну традицію Української Народної Республіки. Аджеж Україна була незалежною державою тільки як Українська Народна Республіка.

„Українська Держава" Скоропадського — це був витвір чужої сили, для маскування російської влади на Україні в 1918 році. Про „дідичні права" родини Скоропадських на владу в Україні Мазепа висловлювався так: — Павло Скоропадський, „ге тьман" з німецької ласки, навіть формально зрікся своєї влади в грудні 1918 року. На еміґрації його „оживив" Вячеслав Липинський, проголосивши Скоропадського „дідичним гетьманом" України. За цією методою, кожна українська партія може проголосити свого „дідичного монарха". Але ввесь трагикомізм є в тім, що й сам Липинський розчарувався в своїм кандидаті на „булаву" і відрікся в вересні 1930 р. від Павла Скоропадського.

Скоропадський, бувши на еміґрації, „відступив" для угорського уряду ґрафа Бетлена „право" на Карпатську Україну, яка належала після І Світової Війни до Чехословаччини. За це угорський уряд мав виплачувати Скоропадському солідну пенсію. Перед II Світовою Війною і за Війни Скоропадський діставав пенсію, призначену для нього німецьким президентом Гінденбурґом, пізніше, додатково, ще й від уряду Гітлера. Про це опубліковано документи з німецького міністерства закордонних справ після II Світової Війни („Nazi-Soviet Relations" Вашинґтон). Отже, коли „гетьманці" уважають, що родина Гітлерового пенсиста може мати „права" на владу в Україні, це їх партійна справа. Але ніхто не сміє накидати ніяких „дідичних монархів" чи „вождів" українському народові.

В листі до редакції львівського „Діла", з 9 жовтня 1930 р., Липинський повідомив про свій повний розрив з Павлом Скоропадським, що мусить — „урочисто як теперішньому так і будучим поколінням Української Землі заявити, що ні я ні мої однодумці з таким „українським монархізмом", який робиться тепер п. Павлом Скоропадським і його прибічниками в Ванзее (передмістя Берліну. П.Ф.) ні в ділах ні в помислах наших не мали, не маємо і не будем мати нічого спільного. Коли б такий „монархізм" під проводом Павла Скоропадського, чи іншого подібного „гетьмана", мав колинебудь на Україні появитись... то заявляю, що **такий монархізм буде найгіршою формою правління, яку тільки Україна може мати, і що прокляття за такий монархізм нехай не спадає на мою голову, бо я перед ним остерігав і проти нього боровся"...**

Довелося Мазепі, як голові Підготовної Комісії мати розмови з т. зв. закордонним представництвом Української Головної Визвольної Ради, яка реклямувала себе, як „діючий уряд України".

Мазепа з власного досвіду в Зимовім Поході 1919-1920 рр., коли комуністична влада була зовсім слаба, знав, що значить „діючий уряд" під большевицькою окупацією: тому називав претенсії т. зв. УГВР „затією" купки еміґрантів. Мазепа не вірив „демократичним" деклярацiям діячів т. зв. УГВР.

20. МАЗЕПА В УНРАДІ

16 липня 1948 р. в Авґзбурзі відкрито першу сесію Української Національної Ради. Провід Виконного Органу УНРади доручено І.П. Мазепі. В своїй промові на засіданні УНРади Голова Виконного Органу дав програму його діяльности і висловив деякі думки, що лишаються актуальними в нашій політиці. Голова ВОУНРади звернувся до мене з проханням скласти проєкт для його вступної промови („експозе"). Я написав проєкт, і ми його обговорили перед відкриттям УНРади. В своїй промові І.П. Мазепа м. і. зазначив:

„Ще ніколи в історії людства не стояла в більшій небезпеці свобода людини, її культура й тисячелітня цивілізація, як тепер. В цих обставинах відповідальність за майбутнє нестимуть усі народи світу в тому числі й український народ.

В такій ситуації маємо намітити напрямні лінії нашої політики. Що таке політика? Політика — це уміння правити державою чи громадою для добра й поступу громадян. Коли мати на увазі добро окремих громадян і цілого народу, то відсіль випливає велика відповідальність політика: політик повинен уживати таких засобів, які вимагають найменших витрат і жертв і приносять найбільшу користь для суспільства. **Тому то справжня політика відкидає всякі фантастичні пляни, вона мусить стояти на реальному ґрунті. Політика має собі ставити досяжні завдання.**

Взявши цю мірку, підходимо до нашої української політики. Які ми ставимо собі завдання? Які засоби ми маємо для їх здійснення? В ухваленій декларації Національної Ради сказано, що Національна Рада і її Виконний Орган повинні працювати для відновлення Соборної Незалежної України з **демократичною владою.** Цими словами Національна Рада указала на напрямні лінії нашої політики. Згідно з засадами, проголошеними Національною Радою, ми маємо нав'язувати свою визвольну боротьбу до наших історичних традицій. Ми мусимо працювати для створення міцної єдности та організації наших національних сил на демократичній основі. Нам не треба штучної єдности, накинутої згори. Ми потребуємо єдности органічної, що дає кожній громадській і політичній групі можливість виявити свої особливі риси, бо така єдність не перешкоджає вільному розвиткові сил нації.

Я вважаю, що між нами нема незгоди в тому, що наша визвольна справа буде на добрій дорозі тоді, коли вона буде мати політичне і моральне довір'я в демократичному світі. Світ визнає і поставиться прихильно до такого руху, **який покаже свою політичну зрілість. В цьому пункті є тісний зв'язок внутрішньої і закордонної політики.** Упорядковані внутрішні відносини дають кожному народові шанси визнання в світі. І навпаки: факти, що свідчать про політичну незрілість того чи іншого народу, шкодять визнанню його права на державне самостійне життя. З цього всього випливає, що в своїй політиці ми мусимо насамперед звернути увагу на упорядкування своїх внутрішніх сил. При всій важливості зовнішніх чинників, з якими мусимо числитися, все таки наше перше завдання — це організація своїх власних сил. При цім ми не сміємо не доцінювати значіння політичної еміґрації.

Роля еміґрації у всіх поневолених народів була завжди велика. Так само наша теперішня еміґрація, що своїм числом перевищує всі попередні українські еміґрації, повинна допомогти українському народові в його боротьбі за свою національну і людську свободу. Користуючись умовами вільного демократичного життя на чужині, ми мусимо зробити все можливе, щоб не дати ворогові знищити в нашому народі того, що творилося протягом довгих століть і складає його найцінніше надбання, це: **постійне, невгасаюче змагання до свободи й людяности.** Завданням нашого Державного Центру повинно бути: поруч з об'єднанням навколо себе всіх свідоміших українських елементів, розсіяних по цілому світі, допомагати також належному вихованню та підготовці активніших і здібніших з нашої молоді і не давати гаснути серед нашого суспільства так на чужині, як і на рідній землі ідеї вільної незалежної України, проголошеної революцією 1917 року...

Всі ми знаємо, як окупаційна влада на українських землях нищить наш народ не тільки фізично, але й духово. Тому мусимо вжити всіх засобів для поповнення наших провідних сил притоком свіжих, належно підготованих елементів з нашої молоді на чужині. **Наша визвольна акція на чужині і визвольна боротьба в краю повинні творити одне ціле і взаємно себе доповнювати.** Без цього не зможемо досягнути бажаних успіхів у наших визвольних змаганнях.

З утворенням Української Національної Ради для нашого світового українства до певної міри наступає нова доба: при існуванні авторитетного українського політичного центру легше буде координувати національну, громадську і політичну та культурну діяльність різних українських осередків, роз-

киданих по цілому світі. Досі ми шукали способів для досягнення координації своїх політичних сил на еміґрації шляхом створення координаційних комітетів (КУК). Тепер, після утворення Національної Ради, цей початковий підготовний шлях можна вважати вже перейденим. Тепер на порядок денний виступає ширше завдання: зв'язати всі наші осередки в різних країнах світу в одне ціле біля єдиного українського політичного центру — Національної Ради. Якщо ми хочемо, щоб наша визвольна акція мала успіх, то мусимо намагатися поставити справу так, щоб кожний українець, де-б він не жив, і кожна українська колонія, де-б вона не існувала, стали однодушно на допомогу українському національному центрові"...

На жаль, далеко не все, що намітив у своїй програмовій промові перший голова ВОУНРади, здійснено.

Турбуючись долею української студентської молоді, Мазепа, як голова ВОУНРади, зустрічався з предсідником Комісії Допомоги Українським Студентам проф. З. Кузелею. Коли він довідався, що більшість студентів-українців вивчала в високих школах так зв. практичні науки (медицина, дентистика і ін.), то був цим станом дуже занепокоєний. Уважав, що КОДУС мав би дати спеціяльні стипендії на студії політичних наук, права, журналістики і под. „З самими дентистами далеко не заїдемо. Нам потрібні в першу чергу підготовані люди для діяльности політичної", — казав Мазепа.

Як голова ВОУНРади І. Мазепа звертав головну увагу на відділ закордонних зв'язків та закордонної інформації. Зокрема уважав за ціль української національної політики — виділити українську проблему із „справ совєтських" чи „російських". В цьому він виходив із природного права України на державну незалежність, а також із історичного права: аджеж Україна, навіть з політичному зв'язку з царем московським, від Переяславського Договору 1654 року, мала свої державні права, які російський деспотизм насильно знищив. Як пильний дослідник українського історичного розвитку, Мазепа порівнював Московську Державу з Україною і прийшов до висновку, що Московщина-Росія не має демократичної традиції, була збудована на основах византійсько-турецького деспотизму: тому всякий політичний зв'язок України з Росією він уважав за згубний для свободи України. Мазепа підчеркував: не Україна принесла большевицьку диктатуру в Росію: навпаки, кожна російська влада-ліберально-демократична (Керенський), влада російських монархістів (Денікін), як і режим большевицький — претендували і претендують на безумовне „право" Росії до України. Большевицька Москва не спиняється перед найгіршим терором і народовбивством, щоб зміцнити своє панування над поневоленими націями. Нераз висловлювалися російські політики, ворожі до большевизму, мовляв, нехай краще далі панує комуністична диктатура, аби тільки Україна не відділилася від Росії. Мазепа уважав за свідоцтво російського імперіялістичного думання, витвореного протягом віків, що серед російської еміґрації не створилися ґрупи, які визнавали б право України, чи інших народів російської імперії на незалежність. Навпаки, російські еміґранти різних напрямів стараються представити український визвольний рух у світі, як щось штучне, як якусь „чужу інтриґу". Тимчасом, наприклад, народи високої політичної культури, як Англія і Злучені Держави Америки, дали своїм бувшим колоніям незалежність і в цих країнах були і є політичні ґрупи, які обстоюють свободу народів. Свій погляд на українську проблему у відношенні до Росії Мазепа подав у невеликій брошурі для чужинецького читача — „Україна і Совєтська Росія" (Вийшла 1949 р. мовами англійською, французькою і німецькою).

Позиція Польщі супроти України притягала постійно увагу Мазепи. Серед польського суспільства на еміґрації ще й досі панують надії порозумітися з Росією коштом України. „Андрусівський комплекс" — називав Мазепа цю тенденцію в польському суспільстві, що довела вже нераз в минулому Польщу до катастрофи. Бо Росія, опанувавши Україну, могла робити дальший „натиск на Захід" і брала під свою „опіку" також Польщу. Часто Мазепа висловлював думку, що треба б видати правдиву історію Росії та Польщі світовими мовами, щоб показати вагу України в політиці цих держав і наслідки легковаження України для Польщі і для всієї Европи.

„Упорядкування українських сил" — це був клич голови ВО щодо відносин в українському суспільстві. Живучи в Авґзбурзі і придивляючись до „таборової політики" в містах, де були скупчені українські еміґранти, Мазепа був дуже занепокоєний безправством в тих таборах, де переважала ґрупа, що назвалася „блискуче відокремлення". Палення української демократичної преси в таборах, опанованих членами ґрупи Бандери, побивання продавців демократичних ґазет, терор супроти всякої опозиції — все це відомі факти. Коли „таборова влада" під проводом голови таборової ради в Авґзбурзі, артиста Блавацького, прихильника „Блискучого Відокремлення", захопила силою приміщення редакції

тижневика „Наше Життя" в кінці 1946 р., то обурення І. Мазепи було дуже велике: „Той не демократ, що не визнає критики та опозиції", — казав він.

Спроби голови Вик. Органу УНРади упорядкувати відносини в українському суспільстві на чужині і обернути всю силу на боротьбу єдиним фронтом за волю України зустрілися з великими перешкодами. Проти УНРади створився „революційно-реакційний" союз ОУН (Бандери) з ґрупою Скоропадського. Ці ґрупи почали проповідувати „конструктивний двоподіл", ведучи безоглядну пропаґанду проти УНРади та проти демократичної традиції Української Народної Республіки. Для одної ґрупи цієї „революційно-реакційної" спілки став „національною традицією" день 30 червня 1941 р., коли ОУН-Бандери проголосила у Львові „створення Української Держави"; для ґрупи Скоропадського такою „національною традицією" є проголошення ґенерала Павла Скоропадського гетьманом з німецької ласки, в Києві 29 квітня 1918 р. Заходами згаданих ґруп настало розбиття в громадських українських організаціях на еміґрації. Наслідок відомий: ослаблення української політичної активности, поширення байдужости серед українців на чужині. Бачивши тактику „блискучого відокремлення" і досягнутий ним „успіх" — розбиття українських організацій і зріст ізольованости і ворожнечі серед української еміґрації, Мазепа часто згадував події 1919 року: в Кам'янці на Поділлі були одночасно два українські уряди і окремі команди двох армій. До чого довів Україну такий „двоподіл", кожний знає. „Невже ми нічого не можемо навчитися з тих подій?" — питався з розпачем Мазепа.

Як голова ВОУНРади Мазепа всі свої сили вложив на працю для України. Убогі засоби, що їх мала УНРада на початку своєї діяльности, не давали можливости найняти навіть секретаря, для залагодження кореспонденції Виконного Органу. А кореспонденція росла з кожним днем, і І.П. Мазепа старався дати вчасно на все відповідь. Ця робота вичерпувала його виснажений недостатнім харчуванням організм.

Найбільшу увагу звернув Мазепа на справи закордонні. Він бачив ясно недостачі української інформації в світі. „**Московські дзвони голосніші за наші**", — повторяв він слова Пантелеймона Куліша. Російська пропаґанда в світі — большевицька і еміґраційна — дуже зручно вміє представити український національний рух ніби якусь „вигадку", або „чужу інтриґу", що, мовляв, не має ґрунту в народі. Про цю російську пропаґанду Мазепа казав: — Чужинці, прочитавши праці п. Д. Даліна і йому подібних оборонців „єдиної неділимої Росії", можуть запитати: Чому Індія, Цейлон, Індонезія, Сирія і інші азійські країни стали незалежними державами, і патріоти „єдиної неділимої Росії" визнають це за справедливе. Але права українського народу на свободу і незалежність ці самі російські патріоти не хочуть визнавати. Невже українці стоять нижче від індонезійців, де є всього 5 відсотків грамотних, коли в Україні майже нема неписьменних?

Деяке пояснення позиції російських прихильників „єдиної неділимої Росії" знайшов Мазепа в розмові з одним представником Американського Комітету для Визволення Народів Росії. Він, з свім колеґою, приїхав із Мюнхену в Авґзбурґ, тоді осідок ВОУНРади, на весні 1951 р., і ми відбули розмову з ними. Мазепа представив обом американцям свій погляд на політичний розвиток Росії і України.

— В Росії, казав він, — большевицький режим прийшов як наслідок **внутрішнього розвитку** російського народу. Росія ніколи не знала політичної свободи, і там легко запанував режим большевицької диктатури в 1917 році. В Україні, на Кавказі, в Туркестані, в Балтійських провінціях і в інших „інородчеських" країнах бувшої царської імперії створився відразу ж сильний спротив большевицькій диктатурі та російському імперіялізмові. В цій боротьбі створилися незалежні демократичні держави. Росіянам ніяка зовнішня сила не накинула большевицького режиму, цей режим виріс органічно із російських обставин. Україні та іншим поневоленим Росією країнам большевицький режим принесено із Росії, „на гостряках штиків" російської червоної армії. Подібне було в Італії та в Німеччині: диктатура Муссолінія і Гітлера прийшла як наслідок **власного розвитку** цих народів і не була їм накинута зовнішніми силами.

Почувши це, американець захвилювався і сказав, що в цих словах Мазепи він чує „дискримінацію супроти народа Толстого і Достоєвського"... Коли мені довелося взяти слово в цій дискусії, то я зазначив, що нема тут ніякої дискримінації, бо є народ Ґете і народ Гітлера, є народ Муссолінія і народ Леонарда да Вінчі, Мадзінія і Маттеотія. Ми теж відрізняємо народ Толстого від народу Леніна і Сталіна. При цім я згадав, як російська історіографія старанно замовчує страшні діла московських царів (пізніше комуністичних комісарів), що для створення „великої Росії" не спиня-

лися перед найбільшими злочинами і народовбивством. Я навів приклад, як ліберальний російський історик Ключевський виправдує в своїх працях імперіялізм московських князів і царів супроти вільних республік Новгорода і Пскова. Ці республіки мали вільний устрій і стояли в тісних культурних і політичних зв'язках з Західною Европою. Після цієї розмови Мазепа казав: Виходить, що й музика Мусоргського і малярство Васнецова та Верещаґіна і романи Турґенєва мали б служити для зміцнення російського панування над іншими народами?! Чому тоді англійці не покликаються в обороні свого імперіялізму на Шекспіра, Байрона чи на Ньютона? Цікаво, — казав Мазепа: також польські імперіялісти основують свої претенсії на панування над українцями польською „культурною місією" на Сході. А тимчасом, польська і російська народна маса в культурі стоїть нижче від українців. Але у ніх рішає „еліта": у росіян і поляків більше політичної інтеліґенції, і ця вихована імперіялістично інтеліґенція творить усякі софізми, щоб доказати свої „права" на українські землі.

Мазепа постійно турбувався незадовільним станом української інформації в світі. До крикливої „пропаґанди" всяких АБН, УГВР і под. ставився неґативно, уважав, що така пропаґанда, неоснована на фактах, не принесе Україні ніякої користи, а тільки викличе в поінформованих колах світу **недовіря** до української проблеми взагалі. Коли в Бельґії знайдено 1950 р. „радіовисильню УПА" біля Верв'є, що мала містифікувати слухачів „висиланням воюючої України", то обурення Мазепи було дуже велике: „Така пропаґанда корисна тільки для большевицької Москви", — повторяв він часто.

В літі 1949 р. голова ВОУНР їздив у Париж, де пробув два тижні. Вернувшися, знов узявся до праці, хоч подорож дуже його втомила. Був дуже занепокоєний відїздом деяких активних членів УНРади за Океан, бо вважав, що головна українська політична робота мусить бути зосереджена в Европі.

21. НЕДУГА І СМЕРТЬ

Ще в Празі Мазепа мав опух простати. Лікарі радили операцію. Він не міг нормально спати, мусів уживати ліків на сон, тратив апетит, мучився нервами. В жовтні 1949 р. Мазепа рішився на операцію, в Клініці Дияконис (Diakonissinenastalt) в Авґзбурзі. Визначний хірург д-р Отто Генніґ казав мені перед операцією,

що пацієнт буде за місяць зовсім здоровий, „якщо не настане якенебудь непередбачене ускладнення". При операції помагав молодий грузинський патріот, д-р Ґіві Ґабліяні, добрий лікар і людина щирого, благородного характеру, як і сам шеф клініки д-р Генніґ. Після операції я відвідував недужого щодня, деколи і по декілько разів. Здавалося, що все буде гаразд. Але пацієнт не міг пити, як вимагалося. Щоб піддержати сили пацієнта, йому почали давати ґлюкозу в жили, але це не помогло. Лікарі не могли пізнати причини цього небезпечного стану і рішили, за згодою недужого, зробити нову операцію в очеревній заглибині. Операція виявила, чому пацієнт не міг пити: заверт кишок. Довелося ослаблені кишки виключити із їх функцій. Жолудок випорожнявся через фістулу, зроблену в боці пацієнта. „Кишка була така тонка, що я дивуюся, як міг пацієнт жити: кожного дня могла статися катастрофа", — казав мені д-р Генніґ.

Складна операція ще більше ослабила пацієнта, але він після неї почав потроху їсти і видужувати. Однак і тоді не перестав працювати: читав листи в справах ВО УНРади, давав проєкти відповідей, дискутував, читав пресу. Ще одна операція була потрібна, щоб зліквідувати фістулу і дати кишковому апаратові нормально діяти. Операція пройшла нормально, і пацієнт почав поволі приходити до здоров'я.

В березні І.П. Мазепа міг вернутися з лікарні до свого приміщення. Він ходив на огляд до лікарні, почав поправлятися. Раз д-р Ґабліяні сказав мені на самоті, що рентґенування показало якусь підозрілу пляму нижче жолудка пацієнта. Д-р Ґабліяні збирався виїздити в Америку і казав, що буде чути докори совісти, якщо б з недужим щось трапилося в його неприсутності. Мав підозріння, що то міг би бути рак. Тому д-р Ґабліяні і д-р Генніґ радили зробити розріз в тому місці, де була підозріла пляма. Операцію зроблено в квітні. На щастя, нічого небезпечного не знайшли, і розріз зашили. Однак висхла кожа пацієнта, ослабленого попередніми операціями, не зросталася. Раз він почав дуже кашляти, шви порвалися, і кишки вивалилися. Кілька годин працювали лікарі, щоб очистити кишковий апарат недужого і відповідно вложити. „Ми були так перелякані за життя пацієнта і нашого відповідальністю перед українцями, що аж серце у нас холонуло", — казав мені потім д-р Генніґ. Після цієї операції Мазепа почав видужувати і вернувся в своє приміщення знову. Одначе до повного здоров'я не прийшов. Мав ослаблені нерви і серце. Терпів від безсоння. Жалівся, що не мав охоти

до їжі. „Що не зім, то неначе солома або глина", — казав часто. Д-р Генніґ радив йому покинути політичні справи, відпочивати, не напружуватися роботою. Попереджав, що стан його здоров'я непевний. І сам І.П. Мазепа заявляв, що мусить передати свої обов'язки в Виконному Органі УНРади іншій особі, теж через нездоров'я. Поки йшли переговори про кандидата на головування в ВО, Мазепа вів чергові справи ВО і упорядковував матеріяли цієї установи та свої власні. Значну поміч у цьому дав йому Олекса Козловський, перед своїм відїздом в Америку.

Мазепа одержав дозвіл на переселення в Англію, в липні 1951 р. Однак стан його здоров'я був такий непевний, що він не відважився їхати навіть на короткий час.

В початку листопада 1951 року відбулися прощальні сходини членів УНРади з д-ром Витвицьким перед його відїздом за Океан. Д-р Витвицький з найбільшою сердечністю оцінив у своїй промові працю і жертвенність І.П. Мазепи: казав, що все, що він як голова ВО УНРади витерпів і мусить далі терпіти, це майже так, як „**дати себе розп'ясти на хресті**".

В кінці листопада 1951 р. я збирався виїздити в Лондон. „Може, вже більше не побачимось"..., — казав мені Мазепа при останній розмові.

Декілько днів перед моїм відїздом із Ауґзбурґу зайшов до мене І.П. Мазепа і приніс 2 нові білі сорочки: „Це мені прислали з Америки, але вони на мене не приходяться". Я сказав, що їх можна переробити, але Мазепа промовив: „Маю досить сорочок, не знаю, чи довго проживу"...

Живучи в Авґзбурзі, Мазепа майже кожної неділі і свята ходив до церкви. Не до української, а до німецької протестантської, що була недалеко від його приміщення. Слухав проповіді, які йому подобалися високим культурним рівнем. Казав, що Гітлер не міг опанувати німецьке церковне життя так як це зробив Сталін із „своєю" православною церквою в Москві. Мазепа не хвалив тих політикуючих духовних осіб українських церков-православної і греко-католицької на еміґрації, що з церковних проповідальниць робили трибуну для вузько-партійної пропаґанди.

Високо цінив І.П. Мазепа культурного представника Євангельської Церкви із Америки, суперінтендента Василя Кузіва, з яким часто зустрічався в Німеччині. В листі до нього Мазепа писав 19 вересня 1949 р.:

„Користаюся нагодою, щоб переказати Вам мій щирий привіт і побажання доброго здоровля й дальшої успішної праці для поширення та зміцнення правдивої християнської моралі в нашому суспільстві. З глибокою до Вас пошаною І. Мазепа".

В Авґзбурзі Мазепа часто згадував свою дочку Галину і її родину в Венесуелі. Вона кликала батька до себе в цю країну вічної весни.

Переїхавши в Лондон в листопаді 1951 року, я часто писав до Мазепи. Хоч його здоров'я було в тяжкому стані, на мої листи я одержував зажди відповідь. Турбувала І.П. Мазепу доля УНРади, бо він відчував свою фізичну слабість і бачив недостачу людей для праці в ВОУНРади. В листі до мене 8 січня 1952 р. він писав:

„Ваш лист одержав. Маєте повну рацію: не можемо лишити УНРади без своєї активної участи в праці її органів. Але це легко сказати, а на ділі справа виглядає інакше: нема людей, з якими можна цю працю вести... Тому приїздіть обов'язково, і то найшвидче... Але знову ж: як боротися з безлюддям? Ось, напр., Іваницький вже має візу до США і в кінці цього місяця їде до сина, очевидно, назавжди, хоч формально може візьме довготермінову відпустку. Пишете про наших сусідів по Нац. Раді. (Я писав про тайні „обіжники" одної партії проти І.П. Мазепи, далекі від правди і пристойности. **П.Ф.**). Так, все це вірно, але така є наша дійсність. Щоб на це впливати, в цілях загальних, потрібні насамперед люди і люди. Тому Ваш приїзд необхідний".

Мій син Богдан писав мені з Авґзбурґу про тяжкий стан здоров'я І.П. Мазепи, і це мене дуже непокоїло. Все ж я не сподівався, що може настати катастрофа так нагло. 19 березня я одержав із Авґзбурґу телеграму: Mazepa died (Мазепа помер). Слідом прийшли листи про останні дні І.П. Мазепи. Мій син писав, що Мазепа, залишивши головування в ВОУНРади, виїздив на деякий час у гори, але незабаром вернувся. Був дуже неспокійний, часто виходив із дому і знов вертався. Незадовго перед смертю покликав до себе Богдана Феденка і показав йому місце, де лежав його лист, у якім він написав свою останню волю, заповіт. Тому що Б. Феденко збирався виїздити в Париж, Мазепа переадресував лист на іншу особу. 17 березня був у І.П. Мазепи лікар. Недужий, ідучи спати, сказав господині, щоб його не будила, бо він хоче спочити. Коли ранком 18 березня довго не виходив, то господиня зайшла в кімнату І.П. Мазепи і застала його вже неживого.

21 березня українське громадянство і чужі гості поховали І.П. Мазепу в Авґзбурзі на Північному Кладовищі. Згідно з волею І.П. Мазепи, на його похороні не було промов.

Після похоронного обряду присутні зійшлися в окремому приміщенні і промовами вшанували пам'ять покійного.

22. МАЗЕПА — ПОЛІТИК І ЛЮДИНА

Особа і діяльність І.П. Мазепи зовсім заперечує поширену у нас деякими журналістами думку, мовляв, для політики вистачає самої сильної волі, ,,гону до влади'' та безоглядности, ,,сліпого, неумотивованого хотіння''. Мазепа займався науковим розбором цих ,,волюнтаристичних'' поглядів і прийшов до висновку, що тільки в суспільстві, яке не має політичної культури, можлива перемога таких ідеологій і режимів, в яких рішає безоглядність та жорстокість ватажків-,,драпіжників'' (вираз Д. Донцова.).

Мазепа пройшов солідну політичну підготову, яка дала йому можливість діяти розумно і доцільно. Він був діяльний політично від молодих літ і зостався вірний ідеалам своєї молодости аж до смерти. Він уважав політичну партію за **необхідну школу** для кожного, хто бажає раціонально використати свої сили в громадській роботі. Бо в партії, як організації, призначеній для впливу і проводу в суспільстві, відбувається **добір енергійніших, здібніших одиниць.**

В політичних організаціях демократичного характеру відбувається вільна дискусія, що оживляє і загострює людську думку: вільна, ділова критика оцінює, зважує і направляє практичну діяльність.

Звичайно, Мазепа бачив і тіні в роботі політичних ґруп, особливо в умовах еміґрації. Турбували його наші нахили до многопартійности, політичної виключности, сектантства.

,,Україні вистачило б мати дві або три добре зорганізовані демократичні партії. Наші партійні ґрупки, що між собою часто нічим не відрізняються окрім імен своїх провідників, — це карикатура на політику'', — казав Мазепа.

Мазепа не вважав на напади деяких органів преси на нього, як соціяліста: — Можуть собі писати еміґранти, що хочуть, але законів суспільного розвитку вони змінити не можуть. І після упадку большевизму буде істнувати в Україні ,,соціяльне питання'', і буде потрібна політична організація трудящого люду. Відновити давній капіталізм у нас не вдасться. Коли відновиться демократичний лад, і в Україні буде можливий вияв волі населення, то прийде і демократія господарська. Треба вести просвітну роботу серед запаморочених большевицькою пропаґандою, мовляв, Сталін ,,будує соціялізм''. Систему державного рабства

Членський квиток Трудового Конґресу

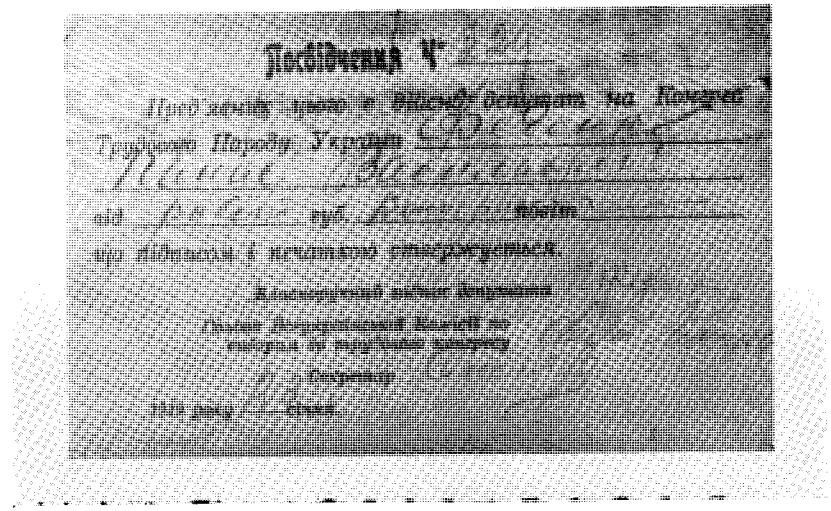

І. П. Мазепа загубив свій посольський квиток Трудового Конґресу ще під час боротьби в Україні. Я не зустрічав ніде репродукції посольського документу Трудового Конґресу, тому подаю це Посвідчення як історичний документ. На Посвідченні підпис А. М. Лівицького, голови Виборчої Комісії, і секретаря — Смоляра.

Члени Конференції УСДРП в Подєбрадах 1926 р.

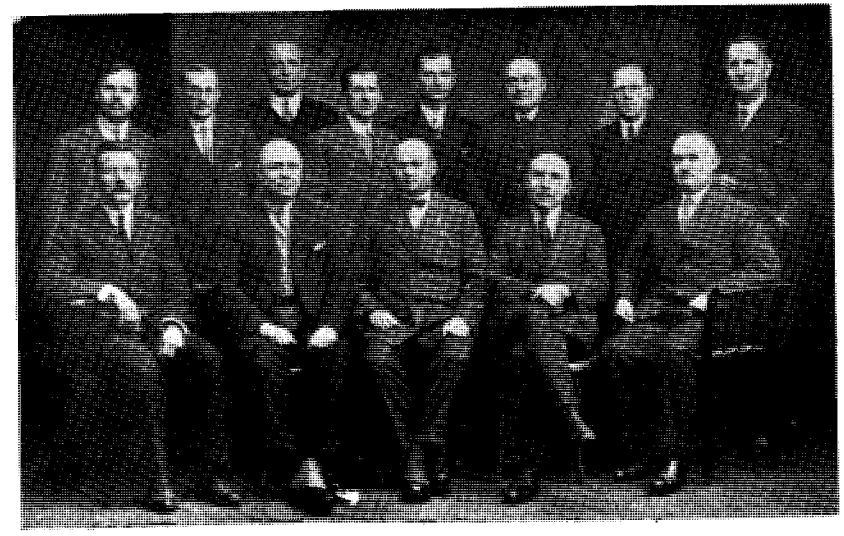

Сидять (зліва направо): І. Мазепа, Корній Ніщеменко, Василь Шкляр, Григорій Довженко, Микола Ковальський (загинув за II Світ. Війни в нім. конц. таборі Дахау). Стоять: П. Феденко, Б.Б., І. Романченко, І. Яніщевський, Микола Малашко, О. Безпалко, М. Добриловський, Л. Чикаленко.

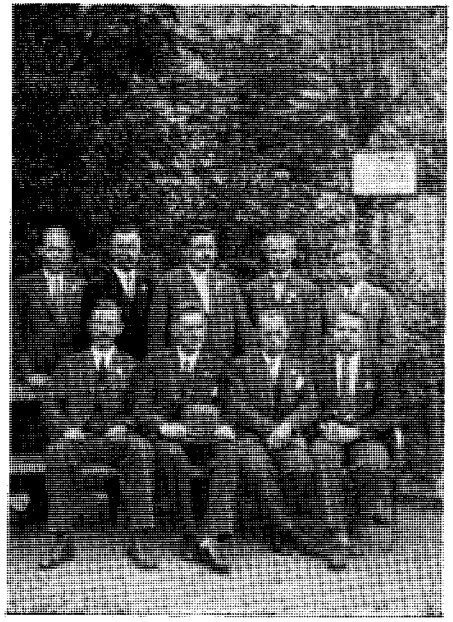

Українська Делеґація на Конґресі Соціялістичного Інтернаціоналу (Відень 1931 р.)

Сидять (зліва направо): І. Мазепа, Володимир Старосольський, Михайло Матчак, П. Феденко. Стоять: Микола Добриловський, Мих. Вахнюк, Матвій Стахів, Олекса Козловський, Ю. Добриловський.

Члени Конференції УСДРП в Подєбрадах 1928 р.

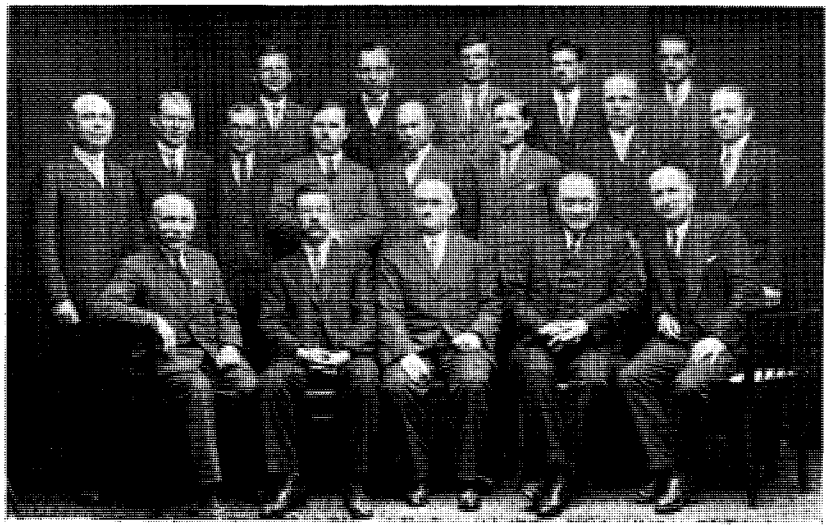

Сидять (зліна направо): Г. Довженко, І. Мазепа, М. Ковальський, О. Безпалко, Л. Чикаленко. Стоять (у першім ряді зправа наліво): М. Добриловський, Г. Нянчур, І. Янішевський, В. Шкляр, П. Феденко, Б.Б., І. Островершенко, К. Ніщеменко. Стоять у II ряді: (зправа наліво): Микола Чубенко, Олександер Питель, Родіон Афанасенко, О. Г. Бочковський, О. Козловський.

в СССР не можна називати навіть капіталізмом. Сталінізм гірший панщини, це справжнє рабство...

Мазепа високо цінив журналістичну діяльність, як політичну школу для талановитих одиниць і як засіб впливу на громадську думку. Бачив недостачі української преси, яка мало інформує, а більше аґітує, полемізує і часто просто „фантазує". Підчеркував вагу правдивої інформації: „**Без правдивої преси неможлива добра політика. Фантастичними вістками і вигадками далеко не заїдеш**".

Мазепа був противником вузького засліпленого партійництва, яке за межами своєї ґрупи не бачить світа і нездібне оцінити талановитих людей в інших партіях.

Бувши членом партії, Мазепа був у політиці безсторонній, ставив вище всього загально-національну справу, а не інтерес партії. Він часто згадував, що УСДРП, в інтересі державному, добровільно залишила уряд УНРеспубліки в Винниці в лютім 1919 р. Натомісць так звані консервативні ґрупи, коли прийшла зміна в уряді УНР, все підготовляли різні „державні перевороти", щоб захопити владу в свої руки. (Їх знаряддям були Оскілко, Болбочан та подібні отамани). Цю безсторонність Мазепи показує один приклад: в Міністерстві Внутрішніх справ в уряді УНР був у 1919 році директор департаменту Матвієвський, людина культурна і високо патріотична. Він не належав ні до якої партії. Коли Мазепа вийшов із уряду УНР в червні 1920 р., то тоді Матвієвський подав заяву до Комітету УСДРП, про своє бажання стати членом Партії. „Я вже давно мав цей намір, але мені здавалося, коли б я раніше подав таку заяву, то Ісаак Прохорович міг би подумати, що я тому хочу належати до партії, що він був моїм міністром, і це могло б порушити гармонію в нашій праці", — казав Матвієвський: „Тепер для мого вступу в партію нема ніяких перешкод".

Мазепа осуджував фанатизм деяких українських політичних ґруп закордоном:

„Наші внутрішні спори будемо вирішати у себе в Україні. Тепер, коли саме життя нашого народу є в небезпеці, що нам поможе спір, кому має належати влада в Україні і скільки відсотків голосів яка партія може мати в Україні? Пусті, нікому непотрібні розмови".

Мавши діяльний характер і велику здібність до праці, Мазепа з погордою ставився до лінощів і неробства, до неточности і байдужости в громадській роботі. Проблема, яка його непокоїла найбільше — це недостача наших політичних кадрів, „еліти". — Маємо у себе так звану „**неґативну селекцію**", — висловлювався Мазепа про стан наших полі-

тичних кадрів. — Росія та Польща протягом віків поглинули українські освічені верстви, ці люди пропали для України. У нас лишилися „вишкребки". Навіть традиція державности у нас втратилася. Тому у нас кожна майже партія починає „історію України" від себе... Мазепа турбувався долею української молоді на еміґрації, що не має змоги здобувати освіту, щоб стати нарівні з молоддю інших народів. Журився недолею старших освічених українців, що на тяжкій фізичній роботі на чужині втрачають свої кваліфікації. Дуже часто в розмовах Мазепа заторкував потребу розвитку демократичної політичної культури між українцями, і культури взагалі: „Неосвіченість і політична темнота завжди йдуть у парі з диктаторськими режимами. Тиранам вільне знання, наукова правда, непотрібні".

Доля поставила І.П. Мазепу на відповідальне місце в рішальні моменти боротьби українського народу за волю. „**Історію роблять люди**", — сказав голова ВОУНРади в першій своїй промові на сесії Української Національної Ради в липні 1948 р. Тяжко собі уявити розвиток подій в Україні в 20 віці без Мазепи. Він був активним учасником рішальних подій в нашій недавній історії. Його роля на Трудовому Конґресі в Києві, коли треба було розвіяти ілюзії „радянства" і вдержати український державний корабель при демократичній ідеї, була **історична;** його віра в перемогу Української Народної Республіки і тверда воля дали йому силу, як голові уряду УНРеспубліки, стояти **до кінця** при державній справі в Зимовому Поході, що був задуманий, як остання спроба рятувати незалежність УНРеспубліки; його невпинна, повна жертв праця протягом довгих років на чужині для культурного і політичного піднесення українського народу і для організації сил української демократії не забудеться в історії України.

* * *

Ті риси, що творять постать визначного політичного провідника, щасливо об'єдналися в особі Мазепи: освіта, пильність і працьовитість, точна пам'ять, уміння оцінювати людей, велика витревалість і терпеливість, організаційний хист, здібність передбачити хід подій — все це мав у собі Мазепа щедрою мірою. Але одна найцінніша риса, без якої не може розвинутися індивідуальність політичної людини, була помітна в характері І.П. Мазепи: глибока відданість ідеї, віра в справедливість української визвольної боротьби, готовість принести найбільші жертви для досягнення поставленого завдання. Ця „пристрасть", захоплення ідеєю, робили Мазепу дійсно „невсипущим", наповняли його творчим духом, який поривав і інших до виконання повинности. Був він критичний до інших і в першу чергу до самого себе. В довголітній моїй співпраці з Мазепою я переконався, що він приймав зміни, поправки і додатки до своїх писань охоче; навпаки, був невдоволений, коли проєкти його приймалися без змін: боявся, що читач не досить вдумався в зміст написаного і не потрудився інакше, ліпше зформулувати висловлені автором думки. — Saepe vertere stylum (часто обертай стильпаличка, якою писали на воскованих таблицях давні римляни), казав Мазепа: значить, — переписуй, переробляй, справляй раз написане, щоб форма досконало висловлювала думку. Деколи я, перечитуючи писання Мазепи, „не лишав каменя на камені" в його стилі. Він писав довгими реченнями, я ж старався періоди розділити на короткі речення, щоб улегшити працю для читача. Мазепа, прийнявши поправки і зміни, переписував текст ще раз (писав звичайно олівцем) і вже потім давав писати на машині. Але на тому не був кінець праці. Також коректуру його книжок, які йому присилали з друкарні, я з ним разом перечитував, і бувало, в останній момент ми робили зміни в тексті.

Цю мою співпрацю згадує І.П. Мазепа в передмові до І тому „**Україна в Огні й Бурі Революці**" (Прага, 1941 р.):

„Окрему щиру подяку висловлюю проф. П. Феденкові за перегляд цілої моєї праці і за допомогу мені своїми цінними вказівками і зауваженнями".

У передмові до І частини своєї праці — „**Підстави нашого відродження**", р. 1946, Мазепа написав:

„Вважаю за свою приємну повинність на цім місці подякувати проф. П. Феденкові за перегляд цієї праці і різні цінні зауваження, особливо в історичній частині книги".

Мазепа не був „легкий" у співпраці: з ним доводилося деколи довгі години дискутувати, щоб дійти до згідного рішення. Опозиції розумної і чесної не боявся, навпаки, вітав дискусію, як шлях до вияснення правди. Був демократом не тільки на словах, але й на ділі.

В своїм приватнім житті І.П. Мазепа був **праведником.** Він не шукав ні слави, ні багацтва, уникав, щоб про нього писала преса в день його народження, не хотів навіть давати своїх фотознимок до преси. Його моральна чистота і скромність, його аскетизм у приватнім житті лишаться в пам'яті всіх людей, що знали І.П. Мазепу. Ніколи не нарікав він на тяжкі обставини, гордо і незалежно переносив усі труднощі і удари, що йому не ощадила сувора доля.

За наших часів політична пропаґанда різних ґруп в українському суспільстві частим і безпідставним уживанням слів — ,,герой'', ,,героїчний'' — так би мовити звульґаризувала ці високі поняття. Героєм в стародавній Греції називали чоловіка, обдарованого надзвичайними силами, яких він уживає для добра народу і людства (Геракл, Прометей і ін.). У нас, на місце правильного розуміння геройства, що не тільки терпить, але й перемагає, поширився культ смерти, ідеалізація ,,смерти за Україну'', навіть і в таких обставинах, коли та смерть не приносить ніякої користи для визволення народу. Ця пропаґанда безцільного ,,геройського'' умирання дуже небезпечна, згубна для народу. Бо, відомо, кожний може собі дуже легко знайти смерть: значно тяжче **героїчно жити і працювати для визволення народу,** розумним уживанням своїх сил підготувати перемогу і забезпечити вільне життя для нації. Коли зважити жертвенну працю і боротьбу І.П. Мазепи, то слова — **героїчне життя** — будуть правильною оцінкою його заслуг і характеру.

Давній приятель Мазепи, бувший посол Української Народної Республіки в Лондоні, Арнольд Д. Марґолін писав до автора цієї книжки в листі з 5 квітня 1952 року:

,,Смерть І.П. Мазепи є, дійсно, **велика** втрата. Як ви правильно констатували, українська маса культурно вища ніж російська й польська, але ,,еліти'' бракує українському народові. Ісаак Прохорович був **найкращим представником української еліти,** і тяжко думати, що його вже нема між нами''...

18 березня 1952 р. кінчив свою земну путь Ісаак Мазепа. Вже не почуємо його розважного, переконливого слова і доброї, розумної ради в трудних годинах життя і боротьби українського народу; вже не побачимо його виснаженої працею і недугами постаті, що мала в собі високі дари його духа; на похороні Мазепи не залунали голосним громом гармати Армії Української Народної Республіки, з якою він стояв непохитно в боротьбі за волю України, в найтяжчих хвилинах нашої національної революції.

Не стало Мазепи. Але ідеї вільної нації в незалежній Українській Народній Республіці, ідеї політичної свободи і соціяльного визволення трудового народу України, високі ідеї людяности і правди, за які він боровся і які записав у своїх працях для живих і ненароджених українців, ці ідеї **живуть**: вони лишаться певним дороговказом і цілющою водою в столітніх мандрівках українського народу. Приклад справді **героїчного життя** Ісаака Мазепи світитиме невгасимо, поки живе український народ.

У римського поета Горація описаний характер державника, непохитного в своїй праці для загального добра:

Iustum et tenacem propositi virum
non civium ardor prava iubentium,
non vultus instantis tyranni
mente quatit solida neque Auster,
dux inquieti turbidus Hadriae,
nec fulminantis magna manus Iovis;
si fractus inlabatur orbis,
impavidum ferient ruinae.

(Чоловіка справедливого і витревалого в здійсненні поставленого завдання не відхилять від його твердого наміру — ні запал громадян, що бажають недоброго рішення, ні погляд грізного тирана, ні бурхливий вітер Австер, володар невгомонної Адріятики, ані могутня рука блискавичного Юпитера: і коли б розбитий світ завалився, то й тоді він без страху загине під руїнами.)

На цім закінчую огляд життя і діяльности Ісаака Мазепи. Свою участь у боротьбі за Українську Народну Республіку Мазепа широко описав у праці — ,,Україна в Огні і Бурі Революції''. Я хотів подати тут деякі невідомі або мало знані факти із життя Мазепи, показати його не тільки в політичній роботі, але і в ,,буденній'' атмосфері. Зокрема я мав намір вияснити **ідейний зміст і моральну основу** життя й праці Мазепи, який мав повне право сказати про себе словами поета:

,,Ми просто йшли, у нас нема
зерна неправди за собою''...

ДОДАТКИ

Додатки, які містяться в цій книзі, мають завданя зберегти для історії частину ідейно-політичної спадщини І.П. Мазепи. Багато його статтей вміщено в різних часописах. Вибираємо з них те, що вдалося дістати в різних бібліотеках і архівах на чужині. Сподіваємося, що прийде час, коли пощастить зібрати і видати все, що протягом свого трудящого життя написав Ісаак Мазепа.

I

РЕЗОЛЮЦІЇ 6 КОНҐРЕСУ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ (Київ, січень 1919 року.). ПРОБЛЕМА ВЛАДИ

Конґрес висловлюється за скликання в найближчому часі органу всенародного представництва, парляменту, обраного на основі загального і т.д. виборчого права. Приймаючи ж на увагу тяжкий переходовий момент, який переживає зараз Україна, а також зважаючи на негайну потребу для уряду опиратися в своїй діяльности на організовану базу з представників революційної демократії, — Конґрес висловлюється за негайне скликання Всеукраїнського Трудового Конґресу з представників робітництва і селянства, як тимчасового законодавчого органу.

До скликання Трудового Конґресу вся влада належить Директорії, робота якої повинна бути направлена на закріплення здобутків революції і на негайне переведення ряду реформ в напрямку початкової стадії соціялістичної перебудови.

Конґрес висловлюється за негайне переведення нових виборів до органів земського і городського самоврядування.

Власть на місцях до перевиборів місцевих самоврядувань повинна належати комісарам, котрі працюють в контакті і під контролем з місцевими трудовими Радами, як органами об'єднання революційної демократії, організованими із пропорціонального представництва від робітників і селян. Комісари обираються місцевими трудовими радами і затверджуються центральним урядом.

Влада повинна бути централізована, при чому влада військова повинна бути підпорядкована владі горожансько-політичній.

ПРОГРАМА ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Конґрес вважає, що в теперішній переходовий момент більше ніж коли потрібна міцна організованість робітництва для переведення таких великих завдань які стоять перед пролетаріятом України в напрямі підготовки соціялістичних реформ.

1. Знищення всіх остатків поміщицько-самодержавного ладу в усіх його виявах і в першу чергу негайне і рішуче чищення урядового апарату, як в центрі, так і на місцях в усіх галузях порядкування від контр-революційних і антидержавних елементів.

2. Негайне здійснення всіх реформ щодо робітництва і селянства в напрямі програми партії і в першу чергу негайне переведення земельної реформи в напрямі програми партії, принятої VI Конґресом УСДРП.

3. Негайна націоналізація найбільше дозрілих і підготовлених до цього паростей промисловости, як залізниць, цукроварень і інше.

4. Негайне переведення широких фінансових реформ у напрямі перенесення тягару на маючі кляси і в першу чергу утворення власної валюти.

5. Негайна організація сильної народної армії на основах твердої дісципліни для оборони об'єднаної Української Народної Республіки від нападу ворогів зовні.

ПРОГРАМА МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

Стоючи на основі суверенности Української Нації, VI Конґрес У.С.Д.Р.П. обстоює повну незалежність Української Народної Республіки.

Виходячи із цього, Конґрес ухвалює піддержувати стремління українського народу до повного самоозначення і боротись з усякими замахами на незалежність України як з боку держав Антати, так і з совєтської Російської Республіки, чи якої іншої держави.

VI Конґрес У.С.Д.Р.П. визнає, що держави Антати переслідують на Україні тільки імперіялістичні цілі і що окупація України Антатою була б початком відновлення монархії і реакції на Україні.

Совєтська влада, не маючи змоги засипати вириту нею прірву між селянством і робітництвом Росії, аби продовжити час свого панування, хоче явним грабуванням українського селянства задовольнити потреби безробітного російського робітництва, чим і пояснюється наступ совєтської армії на Україну.

Протестуючи проти нападу совєтської армії, Конґрес допускає миролюбні відносини і торговий обмін із Совєтською Республікою тільки в тім разі, коли наступ російської армії на Україну буде припинено і коли чужоземне совєтське військо буде виведене за межі України.

Українське робітництво вже раз пережило найлютішу монархічну реакцію через завойовницку політику совєтської власти (гетьманство) і тепер, в годину грізної небезпеки для існування витвору українського пролєтаріяту і революційної демократії — Української Народної Республіки — VI Конґрес У.С.Д.Р.П. заявляє, що українське організоване робітництво буде всіми силами боротись з ворожими реакційними нападами, як з боку держав Антати так і з боку Російської Совєтської Республіки. Українське робітництво всі сили свої покладає, щоб урятувати основу свого нормального розвитку — Українську Народну Республіку — від усяких імперіялістів, якими б гарними словами вони не прикривали свої зажерливі замахи на самостійність українського народу і українського пролетаріяту.

II

ЗАКОН ПРО ВЛАДУ

(Проєкт цього Закону був вироблений фракцією УСДРП Конґресу Трудового Народу України, з участю І. Мазепи, і затверджений Конґресом 28 січня 1919 р. в Києві. Після того не було сходин парляменту України, вільно вибраного українським народом на його землі. Тому цей закон, в його основній частині про демократичний лад в Україні, зобов'язує і тепер всіх українців, що шанують правопорядок і волю народу, висловлену його виборними законодатними установами. Цей текст подається тут у його повній формі, бо в праці пок. І. Мазепи — „Україна в Огні і Бурі Революції" — цензура поробила скорочення в Законі про Владу. П.Ф.).

„Конґрес Трудового Народу, вислухавши справоздання Директорії та її Міністерства, і беручи на увагу заяву Директорії про її готовість скласти свої уповноваження, постановив:

1. Висловити своє повне довіря і подяку Директорії за її велику роботу для визволення від пансько-гетьманської влади українського народу.

2. Зважаючи на загрожуюче внутрішнє і зовнішнє положення нашої Республіки, засідання свої припинити, виділивши із свого складу Комісії з законопідготовчими і контрольними функціями, які мають розробити законопроєкти для слідуючої сесії Трудового Конґресу, а також допомагати Правительству в оздоровленні адміністративного апарату всієї Республіки від контрреволюційних і анти-державних елементів. Повинні бути утворені Комісії: 1) По обороні Держави, 2) Земельна, 3) Бюджетна, 4) Закордонних Справ, 5) Харчових Справ і 6) Культурно-Освітна. Загальний склад Комісій укладається шляхом виборів на підставі пропорціонального представництва від усіх фракцій Конґресу, по рахунку — 1 представник від 15 членів Конґресу. Поділ по окремих Комісіях і вироблення порядку робіт встановляється на спільних зборах всіх обраних до Комісії депутатів.

3. З огляду на небезпечний воєнний час доручити власть і оборону Краю Директорії Української Народної Республіки, яка, доповнена представником від Наддністрянської України, до слідуючої сесії Трудового Конґресу, має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республіки, при чім ці закони передаються на затвердження найближчій сесії Трудового Конґресу. Виконавча влада Української Народної Республіки належить Раді Народних Міністрів котра складається Директорією і в час перерви сесії Конґресу відповідає перед Директорією.

4. Доручити Президії Трудового Конґресу в порозумінні з Директорією в найближчий час, коли явиться змога нормальної роботи, скликати слідуючу сесію Трудового Конґресу України.

5. Конґрес Трудового Народу України стоїть проти організації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях закріплення демократичного ладу, Правительство Української Народної Республіки разом з Комісіями має підготовити закони для виборів всенародного Парляменту Великої Соборної Української Республіки.

6. На основі всенародного голосування мають бути скликані нові органи влади на місцях, а до того місцева власть в інтересах національної оборони повинна належати довіреним Правительства Української Народної Республіки комісарам, які повинні працювати в контакті і під контролем місцевих Трудових Рад, обраних пропорціонально від селян і робітників.

7. В відношенні до захватів української території військами держав Антати, арміями совєтськими, польськими, донськими, добровольчеськими та румунськими — Конґрес Трудового Народу України заявляє свій рішучий протест проти замахів на цілість, самостійність і незалежність Української Народної Республіки. Український народ хоче бути нейтральним і в дружніх відносинах з усіми іншими народами, але він не потерпить, щоб яка б не було держава накидала збройною силою свою волю Українському Народові.

8. З приводу своїх постанов Конґрес Трудового Народу України видає свій Універсал до Українського Народу і Ноту до народів світу.

Президія Конґресу Трудового Народу України:
Голова: — Семен Вітик
Секретар — Сергій Бачинський

III

(Уряд Української Народної Республіки, під проводом Б. Мартоса, а потім І. Мазепи, перебуваючи на Волині, в Галичині і на Поділлі квітень, травень і дальші місяці 1919 року), старався способом устної і пресової пропаґанди впливати на населення України. Большевикам удалося в великій мірі захопити Україну через їх „соціяльну" демагогію. Уряд УНР, під проводом соціялістів,

старався показати народові наслідки московського большевицького панування і заохотити український народ до спротиву російській окупації. Приклад інших народів (Франція, Італія та ін.), які мають давно свої незалежні держави, і однак велика частина населення цих країн готова помагати большевицькій Москві, коли б почалася війна з СССР, показує силу большевицької ідеї — „всесвітньої революції" і зручність московської комуністичної пропаґанди. Не інакше було і у нас в Україні в 1919 р. Адже ж і Українська Галицька Армія перетворилася була в січні 1920 р. на „Червону УГА" в тій надії, що Москва поможе визволити Галичину з польського панування. Деякі з наведених нижче відозв Уряду УНР були опубліковані Українським Інформаційним Бюром у похідній друкарні, що була в ваґонах при уряді УНР. Мені не довелося зустрічати передруку цих відозв на чужині. Щоб зберегти їх для історії, подаю їх із тих копій, що збереглися в моєму архіві. Автором цих відозв був П. Феденко. Мазепа брав участь у редаґуванні цих відозв).

19 травня 1919 року (без зазначення місця видання відозви).

ВІД СОЦІЯЛІСТИЧНОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Селяни й робітники!

Сталося велике лихо. Вас одурили всякі безсовісні прйдисвіти, які називають себе большевиками-комуністами. Ви їм повірили і тепер опинились у неволі, під властю дармоїдів, — призначених на вашу голову комісарів. Наша Українська Земля зазнала від них багато біди. Її з усіх боків шарпають люті вороги. То німці з гетьманом, а тепер прийшли москалі з Росії з своєю червоною армією і, поєднавшись з усякими босяками, п'ють вашу кров.

Годі вже терпіти знущання комісарів, пора взятися за розум! Всі до зброї! Наші предки-козаки скидали колись своїми руками панщину, станемо й ми всі знову козаками, щоб скасувати нову комуністичну панщину. З двох боків нам загрожують вороги: польські пани вдерлися на Волинь, а комуністи-большевики з другого боку б'ються проти козаків Української Народної Республіки.

Геть ворогів-чужинців з нашої Землі!

Селяни й робітники!

Українські козаки, ваші сини і брати, йдуть вам на допомогу. Вони визволять вас із лихої години. Але не спіть! Всякий нехай знає, що тепер якраз рішається доля наша, судьба всіх трудящих людей України. Помагайте своїм козакам усім, чим можете, давайте в наше військо людей, шліть їх озброєними, з набоями і кулеметами! Всі повинні йти, щоб оборонити нашу Матір-Україну від неситих ворогів!

Геть завойовників-чужинців з нашої Землі!

Ваше народне Правительство хоче, щоб власть була народною. Поряд із органами місцевого самоврядування, для контролю

скликаються Повітові і Ґуберніяльні Трудові Ради, які мають право вибирати свого представника — свого комісара.

Коли ваше народне військо вижене зовсім з України комуністів та поляків, то в Києві Народне Правительство скличе Трудовий Конґрес, щоб завести добрий лад і спокій на всій Україні.

Хай живе Народна Власть!

Нехай живе самостійна, ні від кого незалежна Українська Народна Республіка!

Хай живе Народне Військо!

Геть чужинців, комуністів-большевиків і панів поляків! Геть грабіжників! Нехай живе Український Трудовий Народ!

Народне Правительство Української Республіки:

Голова Ради Міністрів і Міністер Фінансів Борис МАРТОС.
Заступник Голови і Народний Міністер Юстиції Андрій ЛІВИЦЬКИЙ.
Народний Міністер Внутрішніх Справ Ісаак МАЗЕПА.
Народний Міністер Земельних Справ Микола КОВАЛЕВСЬКИЙ.
В. О. Народного Міністра Військових Справ Григорій СИРОТЕНКО.
Народний Міністер Заграничних Справ Володимир ТЕМНИЦЬКИЙ.
Міністер Народного Господарства Левко ШРАМЧЕНКО.
Народний Міністер Освіти Антін КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ.
Народний Міністер Праці Осип БЕЗПАЛКО.
Керуючий Управлінням Преси та Інформації Іван ЛИЗАНІВСЬКИЙ.

IV

ВІД НАРОДНОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА Української Республіки ДО НАРОДУ УКРАЇНСЬКОГО

(31 травня 1919 року)

Вже два роки минає, як український народ, знесилений довголітньою всесвітньою війною, терпить великі муки від війни межиусобної, братовбивчої.

Коли над широкими просторами бувшої Росії засяло ясне сонце волі, російське правительство з Керенським на чолі не захотіло поширити волю на українську землю. Як і царський уряд, правительство Керенського не допускало і думки про право укра-

їнського народу на самоозначення. І довелось Центральній Українській Раді тяжкою боротьбою обороняти права українського трудового люду на вільне самостійне життя.

Коли після довгої невтомної праці Центральна Рада зорганізувала правительство і проголосила Українську Народну Республіку вільною і самостійною, російський комуністичний уряд пішов війною на Україну, бо не хотів випускати із своїх рук багатої хлібом, цукром та іншим добром землі.

Не боялись цієї війни українські козаки, але несвідоме українське селянство не зазнало ще большевицького „раю" і задурене аґітаторами з Росії пішло за комуністами проти Центральної Ради і проти своєї батьківщини.

Коли на Україні не стало згоди, прийшли німці, поневолили український народ, посадили гетьмана і повернули селян в таке рабство, якого не було і при царському режимі. Ви пам'ятаєте, як гетьманські прислужники катували селян і робітників України, здирали з бідного люду контрибуції, а кращих синів трудового люду карали на смерть і гноїли в острогах.

Але не довго тішились гетьманці. Чаша гніву народного сповнилась до краю, і трудове населення під проводом сина України, Симона Петлюри, одностайно повстало проти злочинців і скинуло ненависне гетьманське ярмо. Коли настало велике свято звільнення України зпід гетьманської неволі, з якою радістю ввесь український народ стрічав республіканське військо і свого вірного вождя Петлюру!

Здавалося, що наступила повна згода, що український народ здобув і землю і волю і спокійно буде працювати над відродженням батьківщини.

Але не так сталося, як ждалося. Московський уряд Леніна і Троцького не міг спокійно дивитись на багаті українські ниви і послав на Україну своє військо з латишів, китайців та москалів і своїх комісарів, ворожих до української національної справи.

І знову несвідомий український народ не піддержав свого Національного Правительства, не повірив свойому отаманові Петлюрі, який все життя своє поклав на боротьбу за волю народу. Без співчуття народного не могло боротись республіканське військо і разом з правительством народним відступило далеко, щоб повернутися тоді, коли його покличе зневірений український народ.

Не гірше гетьманців натішились з українського народу російські большевики-комуністи. Замісць волі народної вони дали Україні чужинців комісарів, які знущаються з святощів народних і карають селян так, як не катували і гетьманські прислужники. Замісць землі вони дали селянам комуну для того, щоб українські селяни працювали на землі, а російські комуністи вивозили готовий хліб на Московщину годувати своїх красноармейців, китайців та ненажерливих комісарів. Вони не посоромились вивезти з України хліб, цукор, плуги, коси, фабричні станки і все майно, що придбав український робочий люд довголітньою невсипущою працею. Вони ограбували, осиротили Україну і своїм здирством, своїми жорстокостями нагадали давно минулі часи турецького і польського лихоліття. Вони закатували до смерти кращих синів українського народу, винних тільки в тому, що вони все життя своє боролись за щастя робочого люду, за волю і землю, за самостійну Українську Народну Республіку.

Катуючи борців за волю народа, большевики-комуністи хвалились, що прийшли на Україну для боротьби з контреволюцією, для того, щоб насадити совєтську власть, допомогти селянам скинути панів-капіталістів і завести комуністичний рай.

ДЕ Ж БУЛИ ВОНИ, КОЛИ УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН І РОБІТНИК СТОГНАВ І МУЧИВСЯ ПІД НЕВОЛЕЮ ПАНСЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЮ, КОЛИ ЧОБОТИ НІМЕЦЬКОГО СОЛДАТА ПО ЗНАКУ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ВАРТИ ТОПТАЛИ УКРАЇНСЬКУ ЗЕМЛЮ, ЗАГАНЯЮЧИ В ДОМОВИНУ І ПРАВДУ, І ВОЛЮ, І ЧЕСТЬ ВІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ?

Коли ви, комуністи, хотіли добра українському народові, чому ви тоді не прийшли боронити Україну від гетьмана-ката, чому не простягнули братньої руки пригнобленим селянам і робітникам?

ПРИЙШЛИ РЯТУВАТИ УКРАЇНУ ВІД ГЕТЬМАНА НЕ ВИ, КОМУНІСТИ-БОЛЬШЕВИКИ, А ДАВНІ БОРЦІ ЗА ВОЛЮ НАРОДУ — ВИННИЧЕНКО, ПЕТЛЮРА ТА ІНШІ, ЯКІ НЕ ПОБОЯЛИСЬ НІМЕЦЬКОГО І ГЕТЬМАНСЬКОГО ВІЙСЬКА І СТАЛИ НА ЧОЛІ НАРОДНОЇ АРМІЇ ДЛЯ ОБОРОНИ РІДНОГО КРАЮ.

Ви ж, російські комуністи-большевики, прийшли на нас війною тоді, коли ми стали будувати нашу власну хату, нашу Народну Республіку, прийшли, щоб посварити між собою робочий люд України, щоб загарбати й ріками крови і сліз затопити безталанну українську землю.

Та не міг довго терпіти народ український такого злого знущання з національної чести і національної волі. Спала полуда з очей народних, проснувся великий український народ і повстав од краю до краю за волю святу проти чужинців-грабіжників, московських большевиків-комуністів. Запалала огнем народного гніву вся Україна і кинулась в бій проти злодіїв-комісарів, проти чужинецької неволі.

Ваше Народне Правительство і славне Республіканське Військо спішить з'єднатись з повставшими по всій Україні селянами і робітниками для останньої рішучої боротьби за щастя рідного краю, за долю працюючого люду.

Вставайте ж, селяни і робітники, для останнього рішучого бою! А ви, борці за вільну Україну, лицарі-козаки, знайте, що на Україні вас привітають, як спасителів і оборонців проти чужинців-комуністів, що українські селяни стрічатимуть вас, як рідних братів, і дадуть вам в рідній хаті почесний одпочинок, заслужений вашою тяжкою кривавою працею. Поспішайте на підмогу своїм братам, напружте ваші останні сили і збройними ря-

дами прямуйте на Поділля, Київщину, Полтавщину, визволяйте вашу батьківщину від повної руїни. Ви не одні, ви не самотні, з вами всі чесні громадяни української землі, з вами правда і совість.

Напружуючи всі сили народні для останнього бою, СОЦІЯЛІСТИЧНЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ вірить, що Україна не може загинути і не загине. Великий український народ, свідомий своїх прав, вийде могутнім побідником і переможцем в тяжкій боротьбі. І не буде на Україні деспота чужинця, не буде пана і не буде раба, буде єдина вільна самостійна Україна, і вільний український народ буде правити собою так, як сам того захоче.

ВПЕРЕД ЖЕ ДО БОЮ, ЗА ВОЛЮ І ЗЕМЛЮ! ЗА СОБОРНУ САМОСТІЙНУ УКРАЇНУ! ЗА НАРОДОПРАВСТВО! ЗА СОЦІЯЛІЗМ!

НАРОДНЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ:
Голова Ради Міністрів і Міністер Фінансів БОРИС МАРТОС.
Заступник Голови І Народний Міністер Юстиції АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ.
Народний Міністер Внутрішніх Справ ІСААК МАЗЕПА.
Народний Міністер Земельних Справ МИКОЛА КОВАЛЕВСЬКИЙ.
В.О. Народного Міністра Військових Справ ГРИГОРІЙ СИРОТЕНКО.
Міністер Народного Господарства ЛЕВКО ШРАМЧЕНКО.
Народний Міністер Праці ЙОСИП БЕЗПАЛКО.
Керуючий Управлінням Преси та Інформацій ІВАН ЛИЗАНІВСЬКИЙ.

31 травня (мая) 1919 р.

V

ВІДОЗВА

до населення місцевостей України, занятих большевиками-комуністами

Золочів (Галичина) 18 травня 1919 р.
(Автор Відозви П. Феденко, в редаґуванні Відозви брав участь І. Мазепа)

Золочів (Галичина), 18 травня 1919 року.

Товариші робітники і селяни!

Вже більше двох місяців минуло з того часу, як Директорія Української Народної Республіки під напором армій, присланих із Росії, мусіла відступити із Києва.

Селяни й робітники, що не знали, на чий бік стати, бо й та й друга сторона обіцяла народові тільки добре, ставилися байдуже до воюючих сторін. Були й такі між вами, які ждали, що може, як прийдуть большевики-комуністи з Росії, то буде лучче життя.

Надіялися, що комуністи-большевики привезуть матерії, щоб одягтись обідраній, голій й босій Україні... і ось ви діждалися.

Прийшли банди російських грабіжників із Москви вкупі з китайцями та латишами, і ви тепер бачите, яка це „народна" власть. Вам задурювали голови большевицькі аґітатори. Вам обіцяли все, і ви, повіривши всяким нечесним пройдисвітам, тепер опинились у найгіршій неволі.

Хто вами командує? Кому ви коритесь? Чого прийшли з своїми наймитами китайцями російські большевики-комуністи на Україну? Всі ви знаєте, чого. Бо Україна ще мала тоді хліб. Бо на Україні ще було хоч трохи товарів.

І, як саранча, пішла большевицька-комуністична армія на Україну, щоб завести у нас „совєтську власть". Тепер ви вже скуштували, яка та власть.

Пограбована й зруйнована до краю большевицькими посіпаками, Україна шукає виходу, жде визволення спід большевицької неволі.

Тепер українська народна армія йде вам на поміч, селяни й робітники! Українське правительство, що складається з тих людей, які перші підняли повстання проти гетьманщини, йде, щоб прогнати розбійників, большевиків-комуністів з України. Не вірте всім брехням, які роспускають большевицькі аґітатори про Директорію та народне Українське Правительство.

Вам кажуть, що Українське Правительство заключило договір з французами, щоб вони прислали своїх солдатів на Вкраїну. Це все зла направда! Українське народне Правительство, яке воює з большевиками-комуністами, ніколи ні в кого не просило собі військової допомоги. Народне правительство хоче заключити з англійцями, французами та американцями договори, щоби купити собі амуніції та всяких товарів для пограбованого большевиками українського народа.

Вам большевики розказують, що українське народне військо і правительство — все поміщики та вороги народні. І це така ж підла брехня большевицьких прихвостнів! Українська Народня Армія складається з тих самих селян та робітників, що повтікали спід большевицького панування. Ці люди ллють свою і ворожу кров за те, щоб Україна була самостійною республікою, бо поки ми не виженемо чужинців, які прийшли над нами панувати, то добра не буде.

Народне Правительство України складається з соціялістів, які поставили своєю ціллю вигнати ворогів як поляків так і большевиків із України.

Большевикам удалося через нашу недружність захопити більше як половину України. Вони вам кажуть, що Директорія не дає людям землі і т. ін.

Це така сама брехня, як і все, що кажуть большевики про тих, хто з ними бореться. Вся земля по закону Директорії стала народною, без викупу. Землею наділено селян тут краще як у

большевиків-комуністів, бо народнє правительство не грабує селянства.

Правительство й директорія твердо додержується тих постанов, які зробив Трудовий Конґрес у Київі.

Не вірте, товариші робітники й селяни, тому, що вам кажуть большевики-комуністи, ніби українське народнє правительство заведе контр-революцію та реакцію. То вони сіють своїми ділами реакцію і вганяють людей в одчай, так що люди готові шукати якої хоч власти, аби не совєтської большевицької.

Ціль народного правительства та ж сама, яка була під час повстання проти гетьмана: дати народові землю, мир і демократичний порядок.

Не на те скидали ми гетьмана та панів, щоб сажати нових п'явок на народну шию!

Селяни й робітники!

Настав час скинути з своєї спини чужих зайд і своїх пройдисвітів большевиків-комуністів. Ви бачите, до чого довели нашу українську землю ці вороги народні. Гуртуйтеся, добувайте зброю, держіть між собою зв'язок і піднімайтесь як один чоловік проти большевицьких комісарів і проти їхнього війська.

Всіх вірних синів народа, українців, які поступили в комуністичну армію, ми, українські робітники селяне й козаки кличемо скинути полуду з очей, покинути протинародну большевицьку армію та переходити на бік української народної Армії для спільної боротьби проти російських большевиків-комуністів. До Української Народної Армії переходять навіть не українці з совєтської армії; тим скоріше треба перейти на правдиво-народний бік синам українського народу в той час, коли скрізь по всій Україні запалав огонь повстаня проти большевицьких насильників.

Отже дружно, гуртом до зброї, щоб вигнати злого ворога з нашої землі!

За самостійну Українську Народну Республіку!

За волю і щастя селян і робітників України!

Хай живе Народне Правительство єдиної нероздільної вільної Республіки України!

Іменем Української Соціял-Демократичної Партії і Партії Соціял-Революціонерів-Центральні Комітети.

VI

ЛИСТ П. ФЕДЕНКА ІЗ РІВНОГО 15 КВІТНЯ 1919 РОКУ

(До Миколи Шадлуна, Сергія Вікула та Івана Романченка, членів ЦКУСДРП)

Шановні товариші, вертайтеся скоріше із благословеної Галилеї, а то засипе мене робота, — не можу справитись. Треба й ґазету і організацію, бо багато товаришів виїздять по повітах

та на фронт і за фронт. Кімнати для вас реквізовані і ждуть тільки нових хазяїнів. Передаю „Ґазету Робітничу" з декларацією нового правительства. Везіть Безпалка, Темницького та радикалів. На ст. Броди на нараді з „знатними іностранцями" був і Мазепа. Між іншим, американці предложили, що на їх погляд міністерство для України найкраще коаліційне. Коли запитали Петлюру та Мазепу, чи думає кабінет розривати з Антантою, то Мазепа сказав, що, навпаки, новий кабінет буде енергійно провадити переговори, щоб добитися якогонебудь результату. Американці заявили, що Антанта з Україною офіціяльно ще не говорила, а всі фокуси французького командування то було не інше що як тільки „щупання ґрунту". Потрібен тут Гармидер (це жартівливе прізвища Романченка, П. Ф.), бо збираються по повітах „високі конґреси", на яких треба „мазати" (аґітувати), а у нас малярів мало"...

VII

Подаю тут повний текст проголошення Уряду Української Народної Республіки до Війська і Народу, з 2 грудня 1919 р., яким дано почин до славного Зимового Походу Армії УНР. Пізніше, з різних причин, цей текст був публікований скорочено, також були внесені деякі стилістичні зміни. Подаю цей автентичний текст із мого архіву. П.Ф.

ВІД ПРАВИТЕЛЬСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

В будуванні Самостійної Української Народної Республіки в сей момент кінчається один період, — період нечуваної героїчної боротьби і великих страждань українського народу. Доля судила, що український народ на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу. Територія України вважалася і вважається як принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати оружною силою, а не як хата вільного українського народу і свобідних рівноправних меншостей цієї країни.

Російські комуністи бажають за допомогою матеріяльних багацтв України піддержати свою совєтську республіку. Російські контр-революціонери почали відновлення російської царської імперії походом на Україну.

Імперіялістичні держави Европи будують свою політику на сході через поновлення України. Тому не дивно, що український народ, полишений лише на свої сили, не міг досі твердо стати на ноги в будівництві своєї держави.

З моменту евакуації Києва після повалення гетьманського насильства, Українська Народна Республіка була вічно під страшною загрозою захоплення ворогами. І лише завдяки надзвичайному героїзмові народа і війська держалися ми проти наших противників.

За час цієї боротьби в боях полягло велике число нашого вояцтва, а ще більше вірних синів України загинуло від усяких заразних хвороб. Держави світа не тільки байдуже дивилися на те, що український народ гине без найменших санітарних засобів, а навіть забороняли привозити на Україну потрібні нашому війську лікарства.

Правительство Української Народної Республіки і Республіканське Військо, які заводили лад і порядок на Україні, спираючись на демократичні принципи, не були в силі виконати свої завдання, бо буржуазно-демократична Европа відрізала нашу територію від взаємовідносин зі світом, наслідком чого наш край знову кинутий в чорну страшну анархію.

Через все те і наше державне діло стояло многократно перед катастрофою: в січні 1919 р. — в Києві, в лютім — у Винниці, в травні в Волочиськах, в червні — в Кам'янці. Все це етапи українського народу на Голгофу.

Бичований і знеможений піднімався він у своїм завзятті до свого самостійного життя, до нових спроб стати вільним і самостійним громадянином світу. І напевно наше робітниче і селянське військо виконало б свої завдання, якби тяжкий іспит історії не знесилив матеріяльно і морально наших організованих сил.

5-го листопаду сталася зрада Начальної Команди Галицької Армії. З цією армією разом Республіканська Наддніпрянська Армія взяла була Київ і тільки зрадницька і короткозора політика п р о в і д н и к і в Галицької Армії знищила її боєву силу і наложила на неї п'ятно відступництва.

Перехід галицької Армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайно тяжке стратегічне і матеріяльне положення, бо одночасно з передачею ворогові сили військового майна для його наступу була відкрита головна комунікаційна лінія.

Ця зрада примусила державний апарат нашої Республіки залишити район Кам'янця, Проскурова та Старокостянтинова і перейти в місцевість, де б наша Армія могла відпочити, поправитись і знову як організована і дісциплінована сила піти в наступ проти ворога.

Відступ Армії в тяжких умовах розстроїв наш державний урядовий і фінансовий апарат і зруйнував постачання армії.

В цей критичний момент для української державности, коли наша Армія зосереджувалась в районі містечка Любара, купка авантюрників, прикриваючи свої пляни совєтськими лозунгами, задовольнила своїх хижацькі заміри тим, що зрадницько ограбувала нашу державну скарбницю.

Цим наша армія поставлена в ще більш скрутне матеріяльне становище.

В зв'язку з зазначеним станом річей Правительство Української Народної Республіки заявляє, що воно тимчасово переходить на і н ш і с п о с о б и б о р о т ь б и за нашу державність.

Військо одержить від вищого командування ті завдання, які воно повинно надалі виконувати.

Правительство разом з Верховною Владою Республіки для нашого державного діла перебуватиме в певному місці, щоб, маючи зв'язок з народом і військом, керувати справами України і заступати її перед другими державами і народами, як цього будуть вимагати інтереси нашої Республіки.

Правительство не п р и п и н я є своєї діяльности і доложить всіх сил, щоб боротьба українського народу за визволення була доведена до успішного кінця.

Панські поряди нового гетьмана — генерала Денікіна — підняли проти себе трудящий народ України, всю українську і неукраїнську демократію.

Понад Дніпром ідуть великі повстання українського народу проти російських чорносотенних завойовників.

Окрім повстань в тилу Добровольчеської Армії її силу підриває наступ червоної армії із Совєтської Росії.

Господарюванням чужеземців Україна доведена до крайньої руїни і безладдя. Український народ та наше республіканське військо знає, що в большевизмі порятунку немає. Большевицький комунізм на українському ґрунті не приймається. Він може посіяти тільки пову міжгромадянську війну, нове кровопролиття і втретє знищити Україну матеріяльно.

ВОЯКИ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ І ВВЕСЬ НАРОДЕ УКРАЇНИ!

Нехай ваша віра в нашу народну справу не захитається ні на мить. Тяжкий момент, який переживає наш Рідний Край, вимагає від нас великої самопожертви. Але н і щ о н а с в і т і н е д а є т ь с я б е з б о р о т ь б и. Двохрічною своєю боротьбою з ворогами України ви поважно поставили перед усім світом справу визволення нашого народу. Всесвітній Соціялістичний Конґрес в Люцерні 3-го серпня сього року одностайно признав Українську Самостійну Республіку.

Успіхи наших ворогів не довговічні, бо на чужі гроші і чужою допомогою, а не своєю внутрішньою силою держиться армія Денікіна. Українська Народна Республіка держиться своїми власними силами і наперекір нашим лютим ворогам вона буде жити вільно і самостійно.

Як раніше, так і тепер нашим кличем буде: С а м о с т і й н а Н а р о д н а Р е с п у б л і к а. Тільки в Самостійній Республіці може трудящий народ України без ріжниці національностей здобути собі землю, волю і громадянські та національні права.

НЕХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНИЙ НАРОД УКРАЇНИ І ЙОГО НЕЗАЛЕЖНА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА!

Глова Директорії, Головний Отаман С. ПЕТЛЮРА.
Голова Ради Народних Міністрів, Міністер Внутрішніх Справ І. МАЗЕПА.
Міністер Преси й Пропаґанди Т. ЧЕРКАСЬКИЙ.
В. о. Міністра Народного Господарства Г. СОЛОДАРЬ.
Міністер Праці ОСИП БЕЗПАЛКО
Міністер Єврейських Справ П. КРАСНИЙ.

Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів І. ПАЛИВОДА
Державний Секретар Л. ШРАМЧЕНКО.
М. Любар на Волині 2-го грудня 1919 р.

VIII

ЛИСТ ВАСИЛЯ СКЛЯРА ДО П. ФЕДЕНКА

(В моєму архіві зберігся лист кол. політичного референта в Армії УНР в час Зимового Походу 1919-20 Василя Скляра. Скляр пішов на повстанську роботу в літі 1921 р. із Польщі через Румунію на Україну і там загинув).

„Яси, 9 липня 1921 р... Листа від Вас у свій час одержав, якого Ви переслали з Совенком. З Вашої крапки погляду Ви цілком праві, що ми свинство робили, що мовчали, а з нашої крапки погляду ми не повинні в нашій бездіяльності. Так зле для нас складались умови, що ми не тільки не могли робити, а навіть і не могли впливати на наше начальство, бо фактично ми його майже і не бачили. Не говорячи про головне начальство, скажу тільки про пряме, що це просто „кооператор" фірми Мицюка і повна бездарність... Гадаю, що саме діло про себе скаже, чи що робилось чи ні. Сьогодня вже нарешті виїзджаємо, но з такими злими засобами, що перевести справу або тримати зв'язок, то буде нізащо, а прийдеться це робити на „якісь місцеві засоби". Д.Х. (теж член УСДРП. П.Ф.) іде самостійно працювати, зі мною їде софіянин (із містечка Софіївки, в районі Кривого Рогу. П.Ф.), який був у ватажка Федорченка... Він пробрався сюди з Туреччини, а туди попав з Федорченком. Останній час перебував у таборі Кикергіолі в Констанці, разом з Федорченком Родіоном і Д.Р. (із Тернів). Так що я відправляюсь з С., гарним типом, судя по наружному вигляду і по його оповіданням. Про Федорченка Р., Д.Р. і ін. я прохав, щоб їх скорше виручили з таборів і в слід за нами туди кинули. Плян розробив, добрий зв'язок по всьому району маю, так що їду з певністю, що робота буде зроблена. Тут був маленький конфлікт, під час якого з'ясувалось, що на мене дивились як на „цареве око". Вони тому дивились так, що я був згори призначений, а то й тому, що я інакше дивлюся на працю як вони (начальство). Між підлеглими повна солідарність. Постараюсь як найскорше прислати інформації сюда і до Вас. Привіт Ісааку Прохоровичу, Юрію Йосиповичу (Тютюник. П.Ф.) і всім товаришам. Бувайте здорові... В. Скляр".

IX

РЕЗОЛЮЦІЯ

Центрального Комітету Української Соціялдемократичної Робітничої Партії 22 червня 1926 року про паризький замах 25 травня 1926 року.

I

Центральний Комітет Української Соціялдемократичної Робітничої Партії поділяє той глибокий смуток, який охопив усю українську революційну демократію та українське громадянство при звістці про трагічну смерть Симона Петлюри, Голови Директорії Української Народної Республіки і Головного Отамана Української Армії.

II

Центральний Комітет У.С.Д.Р.П. протестує перед цілим світом проти тяжкої кривди, учиненої цілому українському революційному рухові, якої допустилася частина преси, прийнявши закид Шварцбарда, убивника, супроти убитого Симона Петлюри, одного з найвідважніших передових борців визвольного руху українського народу, щоб свідомо або несвідомо завдати удару тому рухові. Центральний Комітет пригадує про позицію української революційної демократії, в рядах якої боролися соціялдемократи, соціялісти-революціонери та радикально-демократичні партії, до жидівської справи і до страшних виявів погромів.

Доля жидівського народу в добі царату.

1. Доля національно і соціяльно поневоленого українського народу була в добі царату зв'язана як найтісніше з судьбою також пригноблених жидівських мас. Ці останні заселяють Україну в міліонах і їх перебування на українській території було обмежене особливим законом царського уряду, („черта оседлості"). Кожний революційний рух українського чи жидівського робітництва в місті і на селі царська влада і реакція пробували завжди задушити кривавими погромами. Як жидівські так і українські революціонери були свідомі того, що погроми мали служити ослабленню революційної сили. В цій свідомості об'єднувала їх спільна боротьба проти спільного ворога-царату.

Відносини в Галичині.

Подібні відносини на українській території бувшої Австрії, Східній Галичині, яка була під польською шляхетською владою, вели до зближення і приязні між жидівською і українською демократією, що виявилося в дружній невтральності жидів у польсько-українській війні 1918-1919 року. Наслідком цієї невтральности жиди мусіли зазнати жахів з боку польських реакційних елементів при завоюванні Львова польським військом.

Українська революційна демократія і жидівство.

2. Відповідно до вимог революційної ситуації українська революційна демократія в рр. 1918-1920 мала завдання створити в Україні вільне демократичне життя. Вона старалася в першу чергу між іншим також задоволення особливих потреб жидівських мас:

а) Був виданий закон про національно-персональну автономію жидівського народу та про найширше самоврядування жидівських громад;

б) Жидам було дане відповідне представництво в обох українських тимчасових парляментах, Центральній Раді і в Трудовому Конґресі;

в) Було створене особливе міністерство для жидівських справ, щоб уможливити жидівському народові також участь у державних справах. Окрім того представники жидівських партій мали провідні місця в інших міністерствах Української Народної Республіки.

Прямування української революції були з другого боку піддержані соціялістичними і поступовими жидівськими партіями в Україні, Бундом, Партією Об'єднаних Жидівських Соціялістів, Поале-Ціоном, Жидівською Народною Партією, і вони взяли діяльну участь в будуванні демократичного республіканського ладу України. Всі ці стремління української демократії активно підтримував, перебуваючи завжди в контакті з жидівськими представниками, Симон Петлюра, який до 11 лютого 1919 року був діяльним членом соціял-демократичної партії (він вийшов із партії з причин тактично-політичних) і який займав у державі найвищі місця як Секретар Військових Справ при Центральній Раді і потім як Голова Директорії..

Україна в першій переможній фазі революції.

3. В першій фазі української революції 1917-18 року, в фазі повної сили революції, коли реакція була на голову розбита, коли революційна демократія України, включно з жидами і росіянами працювала для ліпшої будуччини своєї країни, нічого не було чути про переслідування жидів або про іншу національну ненависть. Але скоро почалася друга фаза революції, фаза відновлення і підсилення контрреволюції.

Панування контрреволюції в Україні.

4. Реакція підносить свою голову в час окупації України німецьким військом.

З допомогою реакційних німецьких ґенералів перемагає контрреволюція на чолі з гетьманом Скоропадським. Він збирає розбиті реакційні сили коло себе, які вступають в зв'язок з білими ґенералами і які ведуть похід помсти проти революціонерів, в першу чергу проти селян, які розділили панську землю.

Відновлення Української Народної Республіки.

5. Українська революційна демократія знову повела восени 1918 року українські народні маси, що повстали проти реакційного терористичного панування, під прапором Української Народної Республіки. Українська революція положила кінець пануванню Скоропадського і відновила всі політичні, соціяльні і національні свободи. Жидівському народові були повернені права, здобуті в революції, які були скасовані реакцією, і ці права були далі розширені. З упадком Скоропадського почалася третя фаза революції, страшна фаза загостреної громадянської і національної боротьби, яку розпалили большевизм і чорна реакція проти демократичних вільностей українського народу.

Цілі і наміри контрреволюції.

6. За влади Скоропадського темні елементи старого царату мали можливість відпочити від першого страху, якого їм нагнала революція. Вони створили всюди центри, мали точні відомості про наміри білих ґенералів і, коли вони знову опинилися в ролі гнобителів робітництва, вони жили в надії на скору допомогу з боку Антати і на остаточну перемогу контрреволюції. Після упадку Сокропадського вони не зреклися своїх надій, вони шукали всяким способом діждатися кінця нової революційної бурі в Україні, проти якої рушив Денікін із своєю армією. Полишаючи місця своєї ворожої до народу діяльности, вони появилися

під фальшивою маскою як прихильники Української Народної Республіки і уміли втиснутися на військові і адміністративні посади. Їх завдання було — ждати і тимчасом шкодити всіми засобами стремлінням української демократії та саботувати революційний порядок і закон. Вони використовували загострену большевиками громадянську війну, в першу чергу для провокування несвідомих елементів проти жидів, щоб цим способом підривати революційну силу мас, відвести їх від революційних завдань і перешкодити повній єдності революційних сил окремих націй, словом вони відновили традиції царського режиму.

Загострена громадянська війна і національна боротьба в Україні.

7. Для своїх цілей реакція знайшла сприятливий грунт, який підготували большевики своїми страшними методами, що загострили громадянську війну і національну ненависть. Большевики не хотіли знати полонених у війні. Всі, що їм попадалися в руки, знаходили смерть через розстріл або просто були забиті. Закладники, яких вони брали в деяких громадах, уже не верталися до своїх родин. Большевики криваво мстилися родичам своїх противників. Вони випалювали цілі села. Їх неславна **Чека** вимагала тисячі жертв. Ці методи досягли рідкого в світовій історії ступня звірськости саме в Україні, якої області переходили підчас революції дуже часто з одних рук у другі. Строгий централізм російських большевиків, яким стояв на перешкоді український самостійницький рух, виявлявся теж і в націоналістичнім терорі проти українства взагалі. Навіть українські прихильники совєтської форми влади виступили в літі 1919 р. збройно проти московських большевиків в обороні відомої большевицької тези — „національне самоозначення до повного відділення". Большевизм не міг знайти між селянством ніякої певної піддержки з причини своєї анархічної господарської політики, яку він вніс в сільське господарство. Українське робітництво, яке боролося проти реакції під прапором Української Народної Республіки, в своїй більшості було настроєне вороже до большевизму. Московським комуністам, які шукали піддержки в населенні, лишалася без сумніву піддержка збольшевизованих, переважно російських робітників і тих елементів жидівської молоді, яка з дійсним ідеалізмом збиралася під большевицьким прапором. Вони були готові на всі жертви. Вони організували повстання проти республіканської влади в містечках, заселених якраз жидівськими масами, часто перед тим як червона армія могла їм дати допомогу. При окупації червоною армією їх комуністи призначали на службу зненавидженої в народі Чека. Це були ті безпосередні причини, які використали реакційні елементи, щоб збудити жажду крови між тими, які терпіли від большевиків і тепер, зі свого боку, мстилися на другій частині невинного населення. З другого боку большевики використовували ці явища для загострення відносин між жидами і українцями.

Боротьба української демократії проти погромів.

8. Ця злочинна діяльність обох в основі реакційних сил — контрреволюції та большевиків, поставила українську революційну демократію майже перед напереможні труднощі. Український революційний уряд веде постійну боротьбу проти большевицьких метод як теж проти

замаскованої контрреволюції. Відбувається очищення військових установ від контрреволюційних елементів при допомозі державних інспекторів, із рядів соціялдемократів і соціялістів-революціонерів. Така сама чистка відбувається в адміністрації. Особлива Комісія веде слідство в справах погромів. Зокрема оголошено **кару смерти за погроми.** Погромники йдуть перед суд і розстрілюються. Пошкодовані від погромів дістають надзвичайну допомогу, між іншим суму 11 міліонів гривень, яка була призначена Радою Міністрів Української Народної Республіки 19 липня 1919 року. Про це видає уряд та Голова Директорії універсали до населення, Симон Петлюра як Головний Отаман видає накази по армії і відозви до війська. Де український демократичний уряд мав територію деякий час у своїх руках, там зникали непорядки, відновлялося нормальне життя, торговля, комунікація, ремесло, школи, політичні вільності, все населення, також жидівське, почувало себе зовсім певно. Жидівські партії ставилися з довірям до уряду. Українська революційна демократія своїми стараннями знищила стару тактику слуг царату, розірвала погромницький ланцюг. Тільки той, хто дозволяє себе вести незнанням обставин і ворожими намірами проти українських революційних змагань, може клеветати на тяжку боротьбу поневоленого українського народу та на його революційних провідників, — поминувши злонаміреність, яка приписує українській революції також ганебні погроми Денікінської армії, окремих розбійницьких ватаг та відділів червоної армії.

III

Замах у Парижі є по своїй методі та ідеології продовження діяльности тих сил, які від самого початку боролися проти демократичної революції в Україні, розпалюючи національну ненависть і громадянську війну. Тут знову торжествують вороги вільного життя як українського так і жидівського народів-большевизм і контрреволюція, ті самі, що хотіли мати користь від погромів. Контрреволюція буде пробувати використати кожне ослаблення демократії для своїх темних цілей і для нових авантюр. Тим більше необхідна консолідація революційних і демократичних сил України, бо тільки цим шляхом можна в будучності активно виступити проти подвійної небезпеки для українського визвольного руху, — реакційних стремлінь в середині та імперіялістичних зовні. Вистріли в Парижі, які були направлені свідомо чи несвідомо проти революційної демократії, кличуть українські маси до дальшої боротьби за демократичні вільності, проти большевизму, проти реакції.

Центральний Комітет Української Соціялдемократичної Партії наприкінці висловлює своє переконання, що соціялістичні партії, безпосередньо заінтересовані в демократичному розвитку Східної Европи, і особливо на територіях бувшої Росії, вповні піддержать українську соціялдемократію в її прямуванні — відсунути всі причини, що загострюють боротьбу між національностями, яку може використати для своїх цілей реакція. Українська соціялдемократія буде робити все можливе, щоб між революційними силами України як і між українськими та жидівськими трудими масами зміцнилися відносини, які вже часто вели їх до революційної перемоги. Нехай живе міжнародна солідарність!

X

ПРОМОВА І. МАЗЕПИ В КОМІСІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ СОЦ. ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

(23 лютого 1928 р., Цюрих)

В Комісії під головуванням Л. Дебрукера (Бельгія) брали участь: О. Бауер (Австрія), Ф. Адлер (Секретар Інтернаціоналу), Р. Абрамович (рос. с.-д. партія), І. Мазепа та П. Феденко (укр. с.-д. партія).

Насамперед мав слово **Мазепа**, який у своїй промові дав пояснення з приводу заяви Абрамовича.

„Ми, представники УСДРП, уповноважені звернути увагу комісії на такі головні моменти, без яких на нашу думку є неможливе обєктивне й справедливе вирішення цеї справи:

1. Між УСДРП і партією Рос. с.-д. ввесь час існували ненормальні відносини. Причина цього та, що з давніх часів серед вождів рос. с.-д. встановився погляд на український рух взагалі й на факт існування незалежної української с.д. партії зокрема, як на щось штучне й навіть шкідливе для інтересів робітничої класи на Сході Европи.

2. Погромна хвиля на українській території, занятій українською владою, мала місце лише в певний період української революції, коли панувала найбільша анархія, як в тилу так і на фронті.

3. В своїх меморіялах наша партія оперує лише провіреними даними, і ми певні, що кожний жидівський громадський діяч, близько знайомий з обставинами тих часів, може посвідчити, що українська соціялдемократія приклала всіх зусиль для боротьби з погромами на Україні.

Одиноко, над чим ми, як представники партії, що не раз брала участь в українському правительстві, мусимо зупинитися докладніше, — це над твердженням Абрамовича, якому він найбільше присвячує уваги, а саме: що українське правительство і особливо Петлюра не вели належної боротьби з прогромами. Ми обидва були свідками того загального положення, яке панувало на Україні в той період. Ми можемо дати вичерпуючі пояснення, бо писаних матеріялів мало для зрозуміння подій тих надзвичайно бурливих революційних часів. Навіть деякі члени нашої партії, що не були в той період на Україні, не зовсім розбираються в обставинах, в яких тоді перебувала Україна. Не дивно, що їх не розуміє і Абрамович.

Так, бувши в кінці березня 1919 року членом „Комітету Охорони Республіки", який утворився в Кам'янці в наслідок повної анархії для тимчасового виконання функцій вищої державної влади, я бачив на власні очі ту дезорганізацію центральних державних установ, яка в той час панувала, як в тилу армії, так і на фронті. Ще раніш, в середині лютого 1919 року, я був участником делеґації із представників укр. с.-д. і укр. с.-р., що їздила до Козятина для переговорів з командою корпусу Українських Січових Стрільців. Під час цих переговорів вияснилося, що командування цієї найдисціплінованішої частини старалося **власними силами**, минувши вище командування армії, знайти шляхи для продовження боротьби за Українську Республіку.

Як член соціялістичного правительства Мартоса, а потім голова українського правительства я можу ствердити, що в наслідок змінених обставин в період, починаючи від середини квітня 1919 року, з погромами безумовно було покінчено. Правительство і військове командування робили все можливе для боротьби з усякими проявами антисемитизму як в армії, так і серед населення. Петлюра твердо піддержував всі змагання нас, соціялістів, в боротьбі з погромами. Як один із доказів цього може служити декларація правительства Мартоса з 12.III.1919., в якій оголошувалася рішуча боротьба з погромами і на якій, прошу вас звернути увагу, вгорі стоїть підпис Петлюри і члена Директорії Макаренка з написом: „Іменем Української Народньої Республіки затверджуємо".

Абрамович твердить, що до кінця 1919 року ні один із винуватців погромів не був покараний. Це не вірно. Факти покарання винних наведені в меморіялі. Але цілий ряд винних у погромах з причин, на які указано в меморіялі, дійсно до осени 1919 року не покарано, бо вони находилися під слідством. Абрамович приписує це нерішучості правительства в боротьбі з прогромами, але він помиляється. Він не знає того, що українське правительство в тих обставинах примушене було місяцями тримати в в'язницях або разом з собою возити в ваґонах не тільки перебуваючих під слідством винуватців погромів, але й таких своїх противників, як, напр., бувших міністрів гетьмана Скоропадського: Ґербеля, Вороновича, Ржепецького або відомого чорносотенця Київського митрополита Антонія та єпископа Євлогія. Провадячи боротьбу з окупаційно-терористичною владою російських большевиків, які розправлялися з своїми противниками без суда і слідства, українська влада подвійно мусіла стежити за тим, щоб винні в тих чи інших злочинах каралися не методами большевиків, а методами демократичної влади, тобто шляхом попереднього слідства і відповідної кари.

Незнанням дійсних відносин тих часів на Україні пояснюється також стремління Абрамовича перенести відповідальність на українську владу за погромну діяльність різних повстанських організацій. Абрамович, очевидно, не знає, хто були ці повстанці й яке вони мали відношення до української влади. Для характеристики цих відносин я дозволю собі прочитати в ориґіналі лист повстанських отаманів Григорієва і Махна до українських соціялістичних партій з 16.VII.1919 р. В цьому листі зазначені отамани між іншим писали:

„Ми, повстанці Херсонщини, Катеринославщини та Таврії з революційним совітом во главі **стоїмо на ґрунті Самостійної України,** бо фактично за неї боремося. Прінціп народоправства визнаємо. Трудового Конґресу не визнаємо, а визнаємо Всеукраїнський Зїзд Рад. Вся влада належить радам робітничих, селянських та козацьких депутатів. **Директорії не визнаємо і стоїмо за негайну ліквідацію її,** а замісць неї мусить бути утворена тимчасова головна рада Республіки із соціялістичних елементів, які стоять на ґрунті радянської влади в незалежній Українській Республіці".

Мушу ствердити, що цей лист характеризує собою ідеологію дуже

багатьох повстанських організацій тих часів. Здебільшого це були так зв. радянці, які вели боротьбу з большевицькою владою, але ідеологічно не солідаризувалися з українським демократичним правительством. Єдине, що їх об'єднувало між собою і з українських правительством, це — гасло **незалежної** Української Республіки.

Все це примушувало українське правительство вживати всіх заходів для того, щоб ввести стихійний повстанський рух в організовану течію з певною демократичною ідеологією. Особливо питання організованого впливу на повстанців стало актуальним для українсткого правительства літом 1919 року, коли з півдня почала насуватися на Україну російська добровольча армія Денікіна. Треба було використати повстанський рух для боротьби з цією реакційною силою. В зв'язку з цим в Кам'янці на Поділлі, з відома і за допомогою правительства, був утворений Центральний Український Повстанський Комитет з представників українських соціялістичних партій: українських с.-д. і українських с.-р. В результаті діяльности комітету цілий ряд повстанських організацій заявив, що, залишаючись незалежними щодо своєї ідеології, вони зобов'язуються не робити ніяких насильств над жидівським населенням і строго виконувати всі накази українського військового командування в боротьбі з Денікіном. Одним із таких повстанців був відомий отаман Зелений. Він у вересні 1919 року розбив значні відділи Денікіна, при чім сам загинув у цих боях. Всяка інша демократична влада в подібних умовах зробила б теж саме, що зробила українська влада, стараючися використати масовий повстанський рух для боротьби за свободу і незалежність свого народу.

Абрамович нарешті робить закид нашій партії за те, що окремі члени її брали участь в різних комітетах оборони Петлюри від обвинувачень у погромництві. Ми не заперечуємо цього факту. Члени нашої партії дійсно брали участь і в цих комітетах, і на Паризькому процесі Шварцбарда, як свідки. Проти Петлюри й цілого українського руху російсько-жидівський націоналізм виступив з такими явно неправдивими й тенденційними обвинуваченнями, що наша партія вважала своїм обов'язком, в інтересах демократії на Україні, виступити ще раз з фактами, щоб спростувати клевету на українську визвольну боротьбу. Правда, Паризький процес закінчився сприятливо для Шварцбарда. Торрес зручно збудував оборону Шварцбарда на так зв. „опінії жидівського народу". Все жидівське населення на Україні, — заявив він устами своїх свідків, — є тої думки, що іменно Петлюра винний за погроми. Звідси оборона Шварцбарда зробила належні висновки для впливу на присяжних: Шварцбард, мовляв, зробив свій вчинок під впливом загальної опінії свого народу, впав в стан певного душевного афекту. Шварцбард неначе був знаряддям колективної волі жидівського народу. Вбиваючи Петлюру, він буцім-то хотів служити своєму народові.

Коли пригадати, що Торрес не допустив до переслухання головних українських свідків передчасним припиненням допиту свідків взагалі, то зрозуміємо, що при такій постановці справи, присяжні могли, а можливо й мусіли виправдати Шварцбарда. Я сам на місці французьких присяжних при такому освітленні справи напевне оправдав би Шварц-

барда, бо хто може не осуджувати таких фактів як погроми? Але „опінія жидівського народу" в кваліфікації жидівських свідків на процесі не може вважатися за дійсну опінію жидівського народу, яка можлива лише в умовах вільного демократичного життя, а не в умовах большевицького режиму, який вже 8-ий рік панує на Україні. Большевики ввесь час боролися й борються з усякими проявами симпатії або прихильности до української влади взагалі й особливо — до Петлюри. Вони всіми способами стараються очернити й дискредитувати представників українського визвольного руху. Тому всякий свобідний голос на Україні, що йде не по лінії большевицької політики, в сьогоднішніх умовах є виключений. Зникне большевицька влада, тоді лише почуємо справжню, незфальшовану опінію жидівського народу.

Як в дійсності жидівське населення ставилося до української влади? Приклади цього ми бачили не один раз. Досить пригадати, що в 1920 році десятки тисяч жидівського населення еміґрувало з України до Польщі та до Румунії разом з українською армією. В тому ж 1920 році, ще до переходу українського уряду на еміґрацію, в Кам'янці, Проскурові, Винниці і ін. містах на дуже многолюдних святах, улаштованих з приводу проголошення автономії Палестини, жидівське населення з особливою прихильністю вітало українських міністрів-соціялістів і Петлюру.

Подібних фактів для доказу необоснованости тверджень Абрамовича можна б навести значно більше. Але вже на підставі сказаного ми маємо право заявити, що ми відкидаємо обвинувачення Абрамовича проти нашої партії, як цілком безпідставні. Ми вважаємо, що Абрамович взявся судити про тактику нашої партії занадто поспішно, бо бувши в той час, коли на Україні сталися погроми, у Москві, за 1000 кілометрів, він не може мати правильного погляду на дійсні відносини тих часів на Україні. Ми вважаємо,що такі ненормальні відносини, які вже давно існують між нашою партією і партією російських соціялдемократів є недопустимі. В основі цих відношень лежить особливий погляд російських с.-д. на українську проблему, яку вони засвігдн стараються іґнорувати. До революції наша партія була „неблагонадійною" в очах російських с.-д. лише за те, що на своєму прапорі мала гасло національно-територіяльної автономії України. Таке відношення до нашої партії з боку російських с.-д. не змінилося й досі, бо з вибухом революції наша партія замісць автономії виставила на своєму прапорі гасло незалежної України. Це гасло висунуте українською революцією. Воно відповідає **об'єктивним тенденціям в розвитку українського суспільства.** Соціялдемократична партія повинна придивлятися до дійсних тенденцій суспільного розвитку. Отто Бауер, що сказав свою відому промову про проблеми Сходу Європи на Марсейському конґресі Інтернаціоналу, безумовно нас в цьому відношенні розуміє. На жаль, т. Абрамович і його товариші нас не розуміють. Вони не інтересуються українським рухом, ні діяльністю української с.-д. партії. Тому вони пишуть до Соціялістичного Інтернаціоналу скарги, основані на тенденційному, непровіреному матеріялі й цим спричиняються не до зміцнення, а навпаки до ослаблення й дезорганізації демократичних сил на Україні". (Скорочено)

XI

І. МАЗЕПА

ШЛЯХ НАШОГО ВИЗВОЛЕННЯ

(„Соціял-Демократ" ч. 5, 1930 р., Подєбради)

Політична й організаційна кволість українського національно-визвольного проводу в перші роки цієї революції була, без сумніву, одною з поважних причин багатьох невдач в нашій визвольній боротьбі. Ця кволість, розуміється, мала свої історичні причини й навіть оправдання.

Приспана протягом попередніх століть політична свідомість українських мас не могла сприяти утворенню достатніх кадрів політично вироблених і вишколених провідників. Треба зазначити, що український нарід на Наддніпрянській Україні майже не мав своїх „професійних політиків", тоб-то людей, які б займалися політикою і практично і теоретично, як своєю професією. Коли не рахувати ґрупи революційно настроєної молоді, що створила РУП, то „свідомі' українці займалися до революції здебільшого не політичними питаннями, не організацією мас, а складанням словників, археологією, етнографією і взагалі поринали в тих спеціяльностях, які дуже далеко стоять від політичних проблем.

Тому то з моменту революції 1917 р. всі відчули брак **відповідних людей на відповіднім місці.** Масові організації утворилися, але ще багато було невиразности, неясности в поглядах як мас, так і самих провідників.

Звичайно, легко так, як це робить напр. Донцов, всіх трактувати як нікчемність і недотепність, а самому показувати непомильність. П. Донцову була добра нагода 1918 р. показати, як воно власне робиться політика, але він вважав за краще від того ухилитися і, опинившись за кордоном, чекати, що вийде з тої боротьби на Україні.

Але поза тим, поза однобічною критикою, фактом лишається недозрілість нації і разом з тим проводу в рішаючі моменти революції 1917-1919 року. Напр. в 1919 р. після протигетьманського повстання Директорія перенесла головну і майже виключну увагу на переговори з Антантою та шукання допомоги з боку зовнішніх сил замісць організації внутрішніх сил народа. Це відограло в той час дуже деструктивну ролю в нашій боротьбі.

Приклад таких держав, як Латвія, Естонія, Грузія і ін., що створилися на наших очах, мусить бути для нас глибоко повчаючим. Рятунок від російського насильства всі вони знайшли насамперед в своїх власних організованих силах. Ту чи іншу допомогу від інших держав вони уміло використали для переведення свого головного завдання — **організації власних сил.**

Хіба Чехословаччина або Польща, не вважаючи на досить сприятливу для них міжнародню ситуацію, здобули б свою незалежність без реального опертя на свої власні сили? Навіть невеличка Ірляндія після довгої і дуже тяжкої боротьби в нерівних умовах нарешті здобула собі національну свободу, дякуючи невпинній праці над піднесенням загального і особливо політичного рівня своїх внутрішніх сил.

Ніскільки не зменшуючи великого значіння тої чи іншої допомоги збоку чужих держав для нашої визвольної боротьби, ми мусимо в своїй політичній діяльності брати на увагу все сказане. Готуючись до нового етапу боротьби, мусимо учитися з фактів минулого.

Єдино реальний шлях визволення українського народа — це шлях активности та самодіяльности широких народних мас під прапором Української Незалежної Демократичної Республіки. Такими кличами, мовляв, „українські робітники і селяне, терпіть, чекайте, а ми прийдемо й вас визволимо" — можна тільки приспати енергію й самодіяльність мас і цим пошкодити тій ідеї, за яку йде боротьба. Ми ніколи не визволимо, бо для цього наших сил тут, за кордоном, замало. Ми можемо лише — й це наш обов'язок — **допомогти** справі нашої визвольної боротьби, справі самоорганізації народних мас на Україні.

Неправда, що всі еміґрації вигибали, і що, мовляв, і наша українська еміґрація вже політично мертва, як це пишуть деякі наші дезорієнтовані політикани на еміґрації. Політична еміґрація у багатьох народів відограла велику ролю. Також значну ролю відограє й українська еміґрація в житті нашого народа.

Чим же ми можемо допомогти нашому народові в цій підготовчій праці до ближчої боротьби?

Маючи повну свободу слова, треба намітити і кинути в маси **кличі,** під якими українські маси повинні гуртувати свої сили.

Маючи повну свободу руху, ми мусимо далі зробити все потрібне для **фактичної організації** наших сил тут, за кордоном. Ми не сміємо забувати, що, крім кількох тисяч українських еміґрантів поза межами большевицької України, ми маємо ще в Галичині, на Волині, Буковині і т.д. міліони українського населення. До організації цих мас, до втягнення їх в ближчу нашу спільну боротьбу ми можемо й мусимо прикласти свою енергію і сили. В тих страшних умовах, які панують на Україні під большевиками, де організація протибольшевицьких сил дуже тяжка, праця організаційна серед українського населення тут, за кордоном, матиме велике значіння.

До боротьби мусимо готуватися всебічно. Військо без політики справи не зробить, але й політика без фізичної сили повисне в повітрі. Всі організовані сили, що йдуть або підуть під прапором демократичної незалежности України, повинні бути підготовані до спільного консолідованого виступу в певний час. Потребу такої консолідації не треба доказувати. Ніхто на стане заперечувати, що без переведення відповідного об'єднання наших сил історія нашої минулої боротьби може повторитися: одна частина наших сил піде в один бік, а друга — в другий, цілком протилежний. В результаті вороги України запанують знов над нашим народом.

Всяке об'єднання політичних сил завжди має своєю метою **конкретні, практичні** завдання в певних конкретних умовах. Об'єднання, яке таких цілей не ставить, або поставити не може, засуджене на неуспіх. Такі об'єднання залишаються на словах, на папері.

Тому українська соц.-демократія на протязі всіх цих останніх років на еміґрації ставилася скептично до всяких спроб об'єднання наших політичних сил. В умовах певного **затишшя** політичного життя об'єднання таких сил було справою нереальною. Але ми ніколи не сумнівалися і не сумніваємося, що з піднесенням „температури" політичної, тоб-то в слушний час, до такого об'єднання, коаліції українських сил прийде і мусить прийти.

Чи такий слушний час вже настав, цього ще сказати не можна. Але багато даних за те, що ми наближуємося до обставин, які неминуче поставлять перед нами вимогу коаліції певних українських політичних сил для спільної національно-визвольної боротьби.

В інтересах загальної справи в слушний момент повинен бути створений авторитетний керуючий центр нашої боротьби зусиллями всіх активно-творчих політичних чинників нашого організованого громадянства. Це не значить, що, готуючись до такого створення керуючого центра, ми мусимо наші окремі політичні сили нищити або позбавляти внутрішньої свободи в їх діяльности. Як всяка **коаліція** політичних сил, так і цей керуючий центр мусить бути збудований шляхом добровільного порозуміння політичних чинників між собою шляхом встановлення спільних і обов'язкових для всіх засадничих ліній боротьби, шляхом підпорядкування загальним, вищим цілям і завданням цілей і завдань менших і вужчих.

Ми повинні енергійно взятися за оформлення та кристалізацію своїх поглядів програмових та практичних, які відповідали б вимогам сучасного життя в Україні. Бо не можна звести для спільної праці такі уґруповання, які самі добре не знають, чого вони врешті хотять, з ким будуть йти і за що саме боротися.

У нас іноді люблять говорити: нам не бракує програми, нам бракувало і бракує **людей і волі** для переведення програми в життя. Це правда, але правда не вся. Бракувало людей і волі? Так, але чому? Насамперед тому, що панував хаос і політична безпомічність в головах багатьох тих, що повинні були б штовхати людей, особливо з волею, до боротьби за певні, ясні і високі ідеї та гасла. Хіба навіть такі головорізи, як усякі Семесенки, Божки, Палієнки і т.д. не мали волі? В тому й біда, що воля у них була, але вона була спрямована зовсім не туди, куди треба. Їм бракувало розуму, школи політичної і тому їх воля пішла по неправильному шляху авантюрництва, різунства, від чого наша визвольна боротьба потерпіла незмірну шкоду.

Тому ми мусимо якнайрішучіше боротися в своїх рядах з політичним примітивізмом, неоформленістю та невиразністю. Бо цей примітивізм — це найголовніше джерело всього неґативного й деструктивного в нашій боротьбі, джерело всяких пошестей, отаманщини, свавілля, безвідповідальности.

Пора нам також навчитися реально оцінювати події минулого періоду нашої боротьби протягом революції. Мусимо викинути в своїй політичній пропаґанді та аґітації ввесь той туман, який нашій загальній справі не допомагає а лише шкодить.

Цей туман в тому, що, мовляв, всі українські політичні уґрупування і сили взагалі, які діяли в попередні роки нашої революції, — це банкроти, над якими треба поставити хреста, бо вони, мовляв, „програли" нашу справу і т.д. Треба, мовляв, покінчити з існуванням окремих

політичних партій і т.д., а замісць цього стати на шлях творення єдиної диктаторської організації своїх сил на зразок організації Леніна, Мусоліні і т.д.

Цим туманом і чадом стараються різні люди наповнити голови української молоді, що мало або й зовсім нічого не знає про попередню історію нашої боротьби. Це свого роду школа політичного примітивізму.

В Фінляндії, в Латвії, Естонії, Чехії і т.д. політичні партії були рішаючими чинниками при творенні держав і визволенні нації. На Україні біда була не в тому, що ми мали партії, а в тому, що вони **не були досить розвинені.** Але й так політичні партії відограли велику творчу ролю. Без існування окремих політичних уґрупувань на Україні існувала б політична пустиня, дикий неорганізований рух політично і національно несвідомих мас. Все це не посунуло б нашої справи вперед, а тільки затримало б розвиток нашої визвольної боротьби на довгі роки.

Отже не партії причина того, що ми сьогодні ще не маємо вільного незалежного існування нашого народа. Головна причина цього — фактичний, ще не високий порівнюючи стан наших організованих політичних сил.

Який з цього висновок? Висновок лише той, що мусимо тим енергійніше продовжувати свою працю над поліпшенням організації наших політичних сил, використовуючи все те, що було й є у нас позитивного й творчого.

Далі. Справа українська в наслідок минулих років боротьби „програна". Це також не відповідає дійсности. Бо, навпаки, лише дякуючи цій минулій боротьбі, українська справа виведена нарешті на широкий шлях свого розвитку. В наслідок минулих років революційної боротьби українська справа набрала великої сили, зробила велетенський поступ, якого вже не скасують ніякі декрети й укази диктаторів. В минулі роки революції український народ пройшов свій молодий період розвитку не для того, щоб програти свою визвольну боротьбу, а для того, щоб пройти початкову політичну школу, потім середню і тоді вже вступити в вищу.

І ми можемо лише дякувати тим нашим численним борцям, як тим, що загинули в минулій боротьбі, так і тим, що ще живуть, — за те, що вони все, що було в їх силах, зробили для цього первісного, найтяжчого й найважнішого в житті нашого народа виховання політичного й національного.

Хоч і примітивними й неудосконаленими силами та засобами, але всеж активним українським громадянам минулої революційної доби вдалося довести пробуджений український народ до такого стану, коли він не сьогодня — завтра, але, без сумніву, стане на свої власні ноги, як рівноправний член в сімї інших вільних народів світа.

Тільки таке політичне виховання мас, основане **на правді, на правдивому освітленні минулої боротьби,** виведе наш народ на шлях остаточного визволення, допоможе нам виступити з дійсно підготованими та належно організованими політичними силами.

(Скорочено)

XII

І. МАЗЕПА

„ПІДГОТОВКА ДО РЕВОЛЮЦІЇ", ЧИ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СИЛ?

(Стаття, видрукована в ч. 8 „Соціял-Демократа", Подєбради, 1931)

В політичній діяльності тактика має рішаюче значіння. Можна мати добру програму, але при неправильній тактиці ця програма залишається на папері, без позитивного впливу на поступовий розвиток даної кляси, даного народа. Не може бути сумніву, що напр. успіхи большевиків в рр. 1917-1918 на територіях б. Росії в значній мірі були наслідком надзвичайно зручної тактики Леніна, як політика. Політична діяльність різних видатних державних мужів, як Кавур, Бісмарк, Ґледстон, Парнелл і багато інших — все це теж в першу чергу уміле й зручне використання обставин, уміла й талановита політична тактика.

Політична тактика це душа політики, її головний нерв, без якого всяка програма лишається мертвою. Політична тактика — це творчість, яка врешті не залежить тільки від знання або учености людини, а головно від її здібности безпосередньо, шляхом інтуїції, охоплювати, синтезувати і на підставі цього швидко й правильно намічати конкретні завдання моменту в широкій перспективі цілої боротьби за певну мету на користь свого народа чи своєї кляси.

Не треба доводити, що такими якостями **творчого політичного аналізу** визначаються далеко не всі ті, що займаються політикою. Тому так мало, порівнюючи, зустрічається в житті поодиноких народів політиків широкого масштабу.

З огляду на сказане, питанням політичної тактики ми мусимо уділяти як найсерйознішу увагу. В кожному разі, тактичні питання повинні бути предметом наших дискусій і нашої загальної критики не в меншій мірі, ніж питання програмові.

Останні події на українських землях під польською владою поставили на порядок денний питання про тактику українських революційних сил в нашій боротьбі за визволення. Як відомо, всі українські політичні партії в Галичині зайняли виразно **неґативну позицію** щодо методи боротьби шляхом індивідуального терору та так званих саботажів. Лише гурт людей, що зв'язані з т. зв. УВО (Українська Військова Організація) вважала і вважає цю методу не тільки правильною, але й одиноко доцільною для „остаточного вирішення цілого комплексу східноевропейських справ" („Сурма", жовтень 1930). Провідники цієї ґрупи починають прилюдно мріяти про те, що ось за ними стане міліонове населення з одного боку Збруча, а до нього приєднається 30 міліонів з другого боку Збруча...

Оскільки керівники УВО змагають прищепити свою тактику активним українським елементам й зробити її універсальною для боротьби на всіх українських землях, є не тільки право, але й обов'язок кожної української партії дати собі ясну відповідь, чи справді тактика УВО корисна для нашої визвольної боротьби.

Подивімося, чого хотять керівники УВО і якими способами вони намагаються досягнути своєї мети.

Коли взяти їх офіційні заяви протягом останього півроку, то програма і тактика УВО зводиться до слідуючого:

Мета:

1. „Зберегти активні традиції української армії".

2. „Підготовити молоді кадри, які були б спроможні виконати свою історичну місію в майбутній боротьбі за нашу волю".

3. „Активізувати й мілітаризувати народні маси, щоб тим способом готувати їх до майбутньої національної революції".

4. „Утворити революційно-конспиративну силу, яка б стояла на сторожі інтересів українських мас та була б їх местником за насильства і гноблення польської окупаційної влади" („Сурма", листопад-грудень 1930).

Ще раніше, в жовтневому числі за 1930 р., в тій же „Сурмі", офіційному органі УВО, писалося: Остатки української армії — „зійшли в підпілля й утворили одні революційні організації на Великій Україні. другі — „Українську Військову Організацію" на Західній Україні. Зробили це з тою метою щоб викликати проти окупантів революцію на всіх українських землях".

Отже основна ціль УВО зводиться до підготовки та **викликання** національної революції на всіх українських землях.

Засоби:

В згаданому жовтневому числі „Сурми" за минулий рік в директивній статті під назвою „перманентна революція", а також в „заяві УВО до всього культурного світу", вміщеній там же, засоби боротьби формульовані так:

„Народне повстання революційного народу треба підготовляти в широких масах **революційними способами, а не „лояльністю"**, „реальною політикою", „угодовщиною", „леґальщиною" — взагалі **миром.** Все це з революцією не має нічого спільного; це так неначе б ми до ставлення дому вжили не цегли, каміння, піску, але зерна пшеничного, або ріллю засівали цеглою замісць зерна".

І далі: „УВО зміряє до національної революції не через згоду, лояльність і співжиття з ворогом, а через постійне революційне кипіння в краю. Органічну працю поставимо на першім місці по осягненні волі. Інакше ворог нам знищить все те, що маємо".

І нарешті: „Народ не сміє звикнути до кайданів, не сміє почуватися в ворожій державі добре... Ми не дамо на поневолених українських землях запанувати мирові... УВО вважала за конечне й доцільне для остаточного й правильного вирішення української справи розпочати чинну боротьбу проти Польщі. Стан війни, який з того часу повстав і триває безнастанно на українських землях..., безумовно приведе до вибуху, пошириться на цілу Східну Европу" і т.д.

Отже засобом для підготовки й викликання національної революції є — **перманентний стан війни та неспокою в краю.**

На мові керівників УВО це є тактика боротьби „революційними способами", тактика „постійного революційного кипіння в краю".

Розглянемо головну мету УВО — стремління „викликати національну революцію на всіх українських землях", привести „до **вибуху**, що пошириться на цілу Східну Европу".

Проти самого виразу „національна революція" ми нічого не можемо сказати, тим більше, що цей вираз в приложенні до найближчого етапу нашої визвольної боротьби ми самі вживаємо на сторінках нашого „Соц.-Демократа". Але з тим, щоб можна було ставити своїм завданням **викликання** української національної революції, ми ні в якому разі погодитись не можемо. Ставити собі таке завдання — це значить не розуміти конкретних обставин сучасного моменту і взагалі на шкоду нашій боротьбі копіювати старі анархічні теорії блянкізму та бакунізму. Блянкісти та бакуністи були переконані, що революцію можна **викликати,** що народне повстання можна призначити і провести його шляхом змови. Тому підготовка збройного повстання стояла у них завжди на першому пляні.

В дійсності історія всіх революцій учить нас, що такий погляд неправильний: революцію не можна призначити заздалегідь, революцію не можна викликати. Реальна, далека від фантазій політика ставить собі насамперед завдання — розвиток свідомости та організованости народних мас з метою підготовки їх до революційної боротьби.

Наші „революціонери" із УВО є не більш, як політичні мрійники, утопісти, що по своїй наївності чи нерозумінню хотять повернути нас назад, до теорій блянкістів. Блянкісти дивилися на всяку революцію, як на затію невеликої революційної меншости. Цей погляд відкинутий теорією і практикою дійсних масових рухів. Блянкізм і бакунізм втратили свій вплив на Заході, а поволі й на Сході Европи. Але для окремих осіб та ґруп закони суспільного розвитку не писані. Під впливом большевизму, в основі якого лежить бакуністська тактика („викликання революції"), в українських, головно-міщанських кругах ми вже не раз бачили спроби відродити утопійні традиції старих теорій анархізму. Лише як на одну із таких спроб треба дивитися й на ту мету, яку поставила собі УВО. Від неї також нічого доброго для нашої визвольної боротьби ми сподіватись не можемо. Як в минулому, так і в сучасному анархо-большевизм, однаково чи як теоретичний напрямок, чи як пристосування його принципів на практиці, мав і буде мати для нашої визвольної боротьби лише один наслідок: **затемнення свідомости мас, гальмування розвитку політичних сил нації.**

Розуміється, для „революціонерів" із УВО не МАЄ ЗНАЧІННЯ ввесь як теоретичний доробок, так і практичний досвід політичних рухів Зах. Европи й Америки 19-20 століть. Ці „революціонери", виховані на глибоко примитивних ідеях т. зв. українського націоналізму (точніше сказати фашизму), захоплюються лише диктаторами всякої масти, тими політиками, що працюють методами „заліза й крови". Та „революціонери" із УВО забувають, що між дійсними диктаторами й тими, що бавляться в диктатуру, є ціла безодня. Цікаво саме тепер нагадати, як напр. дивився „залізний канцлер" Німецької імперії Бісмарк на „творення історії". Року 1889 він сказав у парляменті таке:

„Ми не можемо, панове, ні ігнорувати історію минулого, ні творити будучність. Я хотів би застерегти вас від тої облуди, через яку люди переводять вперед свої годинники, уявляючи собі, що вони прискорять біг часу.

„Звичайно дуже перебільшують мій вплив на ті події, на які я спирався, але все таки нікому не прийде в голову вимагати від мене, щоб я **робив** історію. Це було б неможливо для мене навіть при об'єднанні з вами, хоч, об'єднавшись разом, ми могли б оборонятися проти цілого світа.

Але ми не можемо робити історію; ми повинні чекати, поки вона зробиться. **Ми не прискоримо дозрівання плодів тим, що поставимо під лямпу,** а коли ми будемо зривати їх недозрілими, то тільки пошкодимо їх зріст і зіпсуємо їх".

Отже розвиток суспільного життя — це процес складний, залежний від цілого комплексу умов життя даної нації. Тому одного лише бажання поодиноких осіб чи ґруп зовсім не досить, щоб дійсно посувати суспільне життя вперед, щоб дійсно викликати такі великі суспільні події, як революція, щоб дійсно **робити** історію. Хто цього не розуміє, хто думає, що шляхом штучного „підогрівання лямпою" в формі різних підпалів, грабунків, індівідуальним терором і т.д. можна справді „революціонізувати" й „мілітарізувати" народні маси і таким способом викликати революцію, той є або фантаст, з яким зайві всякі розмови, або недобросовісний політикан, що хоче лише здобути хоч на момент рекляму для своєї організації, але іґнорує дійсні **інтереси народних мас**. Ясно що такі „лямпові революціонери" в кожному випадку спричиняться не до масового „вибуху, який пошириться на цілий Схід Европи", а до великого знівечення й розбиття навіть тих національних сил, які вже є.

Нема сумніву, — і це ближчий хід життя покаже всім наявно, — УВО своєю невідповідальною роботою, особливо в останні роки, відогравала й відограє неґативну руїнницьку ролю в нашій визвольній боротьбі. Бо одно-уміти означити дійсну тенденцію суспільного життя, — в даному випадку тенденцію наростання сил для національної революції, — і в напрямі цієї тенденції працювати, збільшувати й зміцнювати сили нації, і друге — через примитивне, помилкове розуміння суспільного життя фактично ставати цій тенденції на перешкоді, ослабляти й руйнувати національні сили.

Творці ідеології т.зв. українського націоналізму можуть щиро радіти: їх проповідь політичного примітивизму дала свої наслідки, але не на користь українського народа, а на користь його гнобителів.

Розуміється, на все це можуть сказати: критикувати, мовляв, легко, а що ж справді треба робити для того, щоб зміцнити наші національні сили, щоб дійсно бути готовими для керування національною революцією, якщо загальні обставини не задержать її в ближчому часі?

Щоб дати на це відповідь, мусимо розглянути ті методи й способи боротьби, якими користається УВО для досягнення своїх цілей.

Як я вже зазначив, суть тактики УВО зводиться до нелеґальної діяльности, до піддержання перманентного стану війни та неспокою в краю шляхом індівідуального терору, підпалів, грабунків і т.д. Тільки це, на думку керівників УВО, є „революційні засоби", а все інше „нічого спільного з революцією не має".

В цій тактиці найвиразніше виявляється згаданий анархоблянкістський характер роботи УВО.

„Революційними засобами є лише засоби незаконні. Революційна діяльність починається тільки там, де порушуються закони. З революцією ви не маєте нічого спільного, поки берете участь в виборах до парляменту, поки рахуєтесь з законами, які позбавляють вас вільного слова, свободи зібрань і т.д. Словом, революційна діяльність починається лише насильними вчинками поодиноких осіб або організацій", — це все проповідь, яку завжди провадили і провадять анархісти. Саме ці вирази знаходимо майже від слова до слова в кожній аґітаційній брошурі анархістів. Для анархістів революційні засоби і вчинки насильства — це тотожні поняття.

В чому основна хиба тактики анархістів?

В тому, що вони ототожнюють силу з насильством, тоді як сила і насильство це поняття зовсім відмінні. Коли б насильство було рівнозначне силі, тоді справді можна було б легко „викликати" революцію всюди, де тільки захочемо. Тоді справді можна було б слідом за анархістами сказати: „Тому що в кожній революції є неминуче насильство, то досить вжити насильних засобів, щоб викликати або прискорити революцію".

Один соціял-демократ, критикуючи тактику анархістів, влучно сказав, що анархісти думають приблизно на зразок тої людини, яка напр. говорить: „Через те що кожний раз, коли йде дощ, доводиться напинати парасольку, то досить нап'ясти цей корисний прилад, щоб пішов дощ".

Всяка тактика анархістів обертається навкруги цієї логічної помилки.

Анархісти і „революціонери" з УВО забувають, що **найреволюційнішими засобами є лише ті, які швидче других наближають нас до нашої мети,** в даному разі до дійсного національного визволення. Це положення, яке ледве чи зможуть заперечувати самі керівники УВО.

В такому разі вони повинні зробити із цього висновки:

1) Можливі революційні вчинки, які нічого спільного з насильством не мають.

2) Насильні вчинки є завжди антиреволюційні, коли вони замісць того, щоб наближати нас до нашої мети, противно, нас від неї віддаляють.

Історія народних рухів показує, що насильні вчинки анархістів як засоби для підготовки до революції завжди приводили до зміцнення реакційних, протиреволюційних сил; отже їх вчинки є антиреволюційні засоби. І навпаки, історія свідчить, що найреволюційнішими засобами є зміцнення **політичної свідомости та організації народних мас,** що є неможливо без використання всіх леґальних можливостей з метою широкої праці серед цих мас.

Захоплення насильними засобами може привести не тільки до задержання розвитку революційних сил нації, але й до жорстокої поразки, до катастрофи цілого руху. Тому хоч кожний свідомий громадянин з почуттям певного задоволення зустрічає звістку про те, що бомба революціонера убила представника влади, відповідального за кров і страждання невинних людей, але від такого почуття морального задоволення дуже далеко до політичного оправдання терористичних актів.

Не заперечуємо, що в умовах сучасного життя на українських землях під польською як і під большевицькою окупацією є надзвичайно багато запального матеріялу, який в стані направити поодинокі елементи, особливо серед нашої молоді, на шлях терористичних актів. Та поза всякими нашими симпатіями до тих, що перейняті почуттям такої помсти за пригноблених, ми не можемо одобрити такі вчинки, а тим більше старатися зробити їх системою нашої боротьби за визволення.

Методи боротьби, згідно з принципом — „чим гірше тим краще" („народ не сміє почуватися в ворожій державі добре"), можливо, є добрі для тих, що керують теорористичною роботою, сидячи в затишних кабінетах за кордоном, і що можливо через це саме не розуміють недоцільности такої роботи. Але для народа, в ім'я якого і серед якого ці методи практикуються, — це є тактика нічим неоправданого зубожіння й знесилення народних мас, тактика, що веде до дезорганізації та дезорієнтації цих мас. Така тактика не допомагає, навпаки перешкоджає дійсному зміцненню національних сил. Система індивідуального терору в ліпшому випадку сіє серед мас наївний самообман, підміняючи справжню політичну боротьбу більш легкою **грою в змови** та поверховим розумінням дійсних політичних завдань, які в сучасний момент стоять перед нашою нацією.

В сучасних умовах, як під польською владою, так і під владою російських большевиків, ми не потребуємо зайвих, **штучних** актів для революціонізування мас, „лямпового" підогрівання в них настроїв незадоволення й протесту проти окупантів. І тут і там, по цей і по той бік Збруча, сам істнуючий окупаційний режим дає нам кожний день і кожну годину силу страшних фактів гноблення з боку окупаційної влади. І треба тільки уміти ці факти використовувати, як на Україні, так і на міжнародному форумі, щоб досягнути максимума, який тільки є можливий в наших сучасних умовах, для дійсного революціонізування мас і для дійсно корисної інформації світа про положення на українських землях.

Сміливо можна сказати, що в цьому відношенні на Україні вже давно все готове для „похорону" большевицького і польського режиму, але не готові „могильники" — себто організовані революційні українські сили. Вся минула історія нашої визвольної боротьби показує, що завжди у нас багато було оцих різних утопій та ілюзій від анархізму та йому подібних теорій, всякої отаманщини та сваволі, убійчих для нашого руху, і навпаки постійно нам бракувало найважнішого: **організації й організації мас, дійсної підготовки їх для успішної боротьби з ворожими силами.** Тому є непростимим, злочинним самообманом відкладати органічну працю „аж до осягнення волі", бо так ми ніякої волі ніколи й не будемо мати. Противно, на творчу, організаційну працю серед мас, на правильну політичну підготовку своїх національних сил мусимо звернути свою найголовнішу увагу.

Але правильна підготовка наших сил ні в якому разі не може бути переведена методами УВО. Проголошувати на ввесь світ, що, мовляв, ми почали війну проти поляків і її провадимо, — це ще не значить, що така війна в дійсності провадилась і що взагалі її можна було провадити. Щоб вести якунебудь війну на ділі, а не на словах, для того потрібна

принаймні мінімальна підготовка, інакше це **чиста провокація на користь противника.** І коли б ми слідом за УВО стали уживати цих метод **самореклями та самообману,** то дійсно нагадували б тих будівничих, що вживають пісок замісць цегли, а цеглу замісць зерна і т.д.

Не треба доводити, що методи УВО не мають нічого спільного ні з „збереженням активних традицій української армії", ні тим більше з „підготовкою молодих сил" для майбутньої революції. Та „війна", яку провадить УВО в Галичині, швидче може викликати у її участників розчарування і повну нехіть до справи взагалі, аніж сприяти вихованню кращих традицій боротьби. В дійсності так і є: під впливом занадто „воєнних" метод УВО із її складу один за другим повиходили майже всі кращі елементи із числа був. членів української армії. Що ж до „підготовки молодих сил" для майбутньої революції, то тут справа стоїть ще гірше. Кожному відомо, що всяка терористична робота віддаляє революціонера від маси, замикає його в тісному колі конспиративної організації, чим позбавляє його можливости впливати на скільки будь ширші маси. Вплив і виховання молодих сил на ділі, а не на словах тільки, можливі лише там, де пропаґандист старається як можна ближче підійти до маси, а це при терористичній діяльності є виключене. А коли взяти на увагу, що в підземних, нелеґальних організаціях порівнюючи легче знаходять собі працю різні **провокатори,** то про серйозну виховну ролю терористичних організацій ледве чи можна говорити взагалі. Напр., майже всі повстання в Ірляндії закінчилися невдачею в значній мірі через присутність провокаторів серед повстанських організацій. І можна собі уявити, особливо при малій, порівнюючи, підготовці галицьких українців до конспиративної роботи, яка **сила силенна різних аґентів провокаторів** і, розуміється, **в першу чергу польських та большевицьких, сиділа в „законспированих" організаціях УВО!**

В кожному разі, в якості такого „постійного кипіння в краю" можна і слід дуже сумніватися. Такого „революційного кипіння", такого „стану війни", який є в інтересах наших ворогів зправа і зліва, краще, коли б не було зовсім. Це ясно для кожного: такий стан приведе не до „вибуху на цілому Сході Европи", а до знівечення наших сил, виродження й занепаду цілого нашого руху.

Отже не методами УВО мусимо готувати наші сили до боротьби за наше визволення. Для цієї підготовки потріба **позитивна робота політичного освідомлення та організації народних мас,** необхідна постійна, з кожним днем все ширша і пляновіша участь в повсякденному житті вже об'єднаних нами елементів для переведення організованого спротиву мас режимові окупантів по можливості на кожному кроці і при кожній нагоді. Це одинока **школа підготовки народа до тої національної революції,** яка одна лише може покінчити з насильством окупантів.

Ми не можемо підготуватися до такої революції, не розлучившись в своїй власній свідомості з усякими традиціями політичної пасивности. Українські робітники і селяни повинні насамперед научитися **виступати політично й організовано.** В історії визвольних рухів убивства, всякі методи індивідуального терору завжди були **суроґатом політичної боротьби, ознакою політичної слабости** та пасивности мас, неза-

доволених істнуючим режимом. Тому кожний терористичний акт повинен давати нам новий привід, щоб роз'яснювати українським масам недоцільність і навіть шкідливість терору, як методи політичної боротьби. Зовсім фальшиве твердження керівників УВО, що нібито їх робота була доцільна вже хочби тому, що мовляв, вона зменшувала протиукраїнський наступ з боку польської влади і спричинилася до поглиблення непримиренности українського населення супроти польського режиму, а також до „активізування української справи" на міжнародному форумі.

Чи дійсно УВО своєю діяльностью давала опір польському шовінізмові в його наступі проти українців? Ми в цьому дуже сумніваємося. Ми знаємо, що в наслідок „пацифікації" польською владою було покатовано коло 15 тисяч українського населення, в той же час від руки „местника українського народа" — УВО — не впав ані один волос з голів тих, що це катування переводили або ним керували. З другого боку є фактом, що Пілсудський, задумавши перевести „пацифікацію" над „інородцями", мав можливість перевести її з найбільшою жорстокістю саме в Галичині, використавши як привід для цього власне „роботу" УВО, яка в даному випадку **відограла ролю провокаційну,** стала водою на млин гнобителя.

Жива дійсність знову ж свідчить нам про щось противне тому, що пише „Сурма" про поглиблення протипольських настроїв серед українського населення. Хто читає українську пресу з Галичини, той знає, що власне **тепер, після „корисної роботи" УВО починають зростати угодові течії серед українського громадянства Галичини.** І це природна річ. Індивідуальний терор завжди мав своїм наслідком зріст пасивности в суспільстві. Пригадаймо, напр., люту реакцію, яка запанувала в Росії після вбивства царя Олександра II в 1881 р. або реакцію в Німеччині після атентатів Геделя, якими скористувався Бісмарк для переведення через парлямент відомого закону проти соціялістів.

Треба знову й знову нагадувати нашим примитивистам у політиці, що всяка добросовісна політика повинна насамперед стремитися до **зміцнення сил свого народа** і ні в якому разі не до ослаблення їх на користь противника. Тому то тактика, яка дає ворогові зручний привід нищити й руйнувати наші економічні та культурні організації і тим знижувати наш культурний рівень і нашу відпорну силу взагалі, та тактика, що **з великою шкодою** для нашої визвольної справи виставляє наш народ під криваві погроми збоку гнобителя, — така тактика дійсно заслуговує найсуворішого осуду.

Нарешті не краще стоїть справа з впливом роботи УВО щодо „активізування української справи" на міжнародному форумі. Не треба забувати, це „активізування" прийшло б незалежно від діяльности УВО, так саме як воно прийшло для німецької меншости в Польщі в зв'язку з диктатурою Пілсудського. Відомо, що скаргу німецької меншости вже розглянув Союз Націй. Відомо також, що Соціялістичний Інтернаціонал опублікував спеціяльну брошуру-протест в трьох мовах в зв'язку з „пацифікаційним" подіями в Бересті. Немає сумніву, що подібне „активізування" української проблеми, як наслідок загальної реакційної політики Пілсудського, ні в якім разі не могло б

бути використане польською дипломатією для боротьби проти українців. Але що до „активізування" в тих умовах, в яких воно сталося, „активізування", про яке пише „Сурма" і яке приписує виключно діяльності УВО, то ми сьогодня ще не можемо сказати, до яких остаточних наслідків воно приведе нас після розгляду українського протесту в Союзі Народів. Коли б не було „революційної" діяльности УВО, ми мали б певність **повного успіху, тепер такої певности не маємо.**

Все це мабуть починають розуміти самі керівники УВО. Недаром вже під час самої „пацифікації" вони нагло опам'яталися, чи може правильніше перелякалися, „припинивши акцію", хоч власне й припиняти не було чого, така це була „велика й серйозна" акція! Тепер в останньому числі „Сурми" за січень ц.р. вони в окремому комунікаті зовсім спускають свій „боєвий прапор", заявляючи винуватим тоном, що, мовляв, головною ціллю виступів УВО було зовсім „не повстання чи провокування війни, але ціль значно обмежена", а саме: —„захитати престиж ворожої нам держави так в очах українського населення, як теж в очах світа, задержати масовий похід поляків на українські землі, поглибити непримиримість українського населення до Польщі і врешті звернути увагу цілого світу на невиносимі відносини на українських землях".

Запізнене, але зайве вже тепер **признання у своєму власному банкрутстві!** Як бачимо, вже нема ні „збереження активних традицій української армії", ні підготовки „молодих кадрів" для майбутньої революції, ні найголовнішого: „остаточного й правильного вирішення української справи" шляхом приведення до „вибуху" на цілому Сході Европи.

Тепер можемо сподіватися, що під впливом таких наслідків своєї „революційної діяльности" останки УВО незабаром відмовляться й від цих „скромних" цілей і мабуть взагалі поставлять хреста над своєю „славною" роботою. Вже тепер українські маси, після одержаних „успіхів та перемог", від яких непошкодженими залишилися лише закордонні „команданти" УВО, не хотять і чути про цих „хоробрих революціонерів".

Українські робітники і селяни прекрасно бачать і відчувають, що поле „революційної битви", наслідком діяльности ватажків УВО, густо залите кров'ю тисяч українських жертв, а разом з тим їх загальне положення не покращало, а стало ще тяжче. Українські маси також розуміють добре, що в наслідок злочинної тактики УВО не досягнено ні одної з зазначених „обмежених" цілей УВО. Бо в дійсності, як ми бачили, не було і нема: ні спротиву польському наступові на українські землі, ні поглиблення непримиримости супроти Польщі серед українського населення, ні позитивного впливу на міжнародні чинники. Що ж до захитання престижу польської держави, то цей престиж захитаний уже давно самим Пілсудським, а тепер захитаний ще більше загально „пацифікацією" Польщі й Галичини. Ця „пацифікація" безперечно є фактом неґативним для престижу польської держави. Але при чім тут знову діяльність УВО? Хіба той факт, що УВО провадила т. зв. саботажі, а Пілсудський тепер використовує це для виправдання перед світом своїх вчинків, має на міжнародному форумі позитивне зна-

чення для нашої справи? Хіба цей факт буде для нас корисним при розгляді справи в Союзі Народів? Об'єктивно **УВО своїми саботажами працювало на Пілсудського,** а не проти нього, і це тепер розуміють всі свідомі політично люди.

Так в дійсності стоїть справа щодо доцільности способів боротьби УВО. Розуміється, хто може заперечувати природність, а навіть і потребу істнування нелеґальних організацій в умовах визвольної боротьби та ще й під чужонаціональною владою?

Але ці нелеґальні організації в інтересах самої боротьби не повинні нагадувати тих російських „революціонерів", що під час революції 1905 р. займалися вирізуванням язиків у „панських волів". В своїй роботі нелеґальні організації не повинні виходити за межі тверезої оцінки як конкретних умов дійсности, так і самих метод боротьби.

І даремно банкрути із УВО та їх різні підголоски посилаються на Ірляндію, як на країну, що, мовляв, теж вживала методи боротьби, як і УВО. Так, Ірляндія дійсно була країною постійних збройних повстань проти англійського панування. Але насамперед не можна сліпо переймати методи боротьби у других народів, особливо, коли це торкається різних історичних періодів, коли й сама воєнна техніка змінилася й способи політичного впливу на маси значно більше удосконалені. Далі, хіба ірляндські терористи-фенії робили щось подібного до дитячих вибриків УВО? Нарешті не мусимо забувати, що найвидатніший вождь ірляндського визвольного руху знаменитий ПАРНЕЛЛ не визнавав терору і взагалі не був „революціонером" в тому розумінні, як це думають діячі з УВО; і все ж своєю діяльністю, особливо як посол до англійського парляменту від ірляндського населення, зробив для визволення Ірляндії без порівняння більше, ніж всі бомби ірляндських терористів. Девізом діяльности Парнелла було його відоме гасло: „Ми не потребуємо ніяких змов і ніякої партизанської війни, для нас цілком вистачить законного поступовання, якщо будемо стояти всі за одного і один за всіх".

Так саме зайве покликування прихильників УВО на терористичну діяльність російських революціонерів під царським режимом. Для підготовки мас до революції цей терор був явищем неґативним. Свого часу Драгоманів про російський терор писав:

„Російський тероризм, тобто власне політичні убийства, є тільки реакція на російську правительственну систему, цілком природна, та все таки патологічна, як і система, що його породила, але зовсім не щось таке, що можна виводити в теорію і систему. Тому — продовжує він — при всякому прояві терору, а особливо при спробі вивести його в теорію, ми вважаємо неохідним, звичайно, насамперед нападати на правительство, але потім боротися також і з виведенням терористичної боротьби в принцип".

Методи УВО ні в якім разі не належать до тих, за допомогою яких ми можемо досягнути „остаточного й правильного вирішення" української справи. Поза іншими неґативними наслідками, ці методи не можуть дати нам потрібної організації й підготовки наших національних сил. Терористична боротьба не виховує мас і не розширяє сфери революційного руху. Навпаки, вона звужує його до вчинків незначних партизанських ґруп та одиниць і в кінцевому висліді лише дозорганізує,

ослаблює й нищить наші сили. Тому не системою „вирізування язиків у волів" і не системою політичного терору взагалі, а тільки дійсним освідомленням та організацією мас ми зможемо як найшвидче досягнути своєї мети. Не методами дитячих змов та опіки й командування над народом згори, а тільки організацією мас в модерні політичні партії, тільки органічним, нерозривним зв'язком між партіями і масами, тобто шляхом самодіяльности широких верств народу ми підготуємо свої національні сили і здобудемо собі дійсну свободу.

„Не від мас, а до мас", — такий боєвий клич диктує нам переживаємий відповідальний момент.

Український народ вийшов із дитячого періоду свого розвитку, і не наївним методоми політичного примитивизму, в яких би формах він не виявлявся, а тільки шляхом **правильної організації своїх сил** зможемо підготуватися до нового рішального етапу нашої боротьби, як у своїй країні, так ще більше на форумі міжнародному.

XIII

БУДУЮТЬ ЧИ РУЙНУЮТЬ?

Під цією назвою вийшла на чужині в 1932 році книжечка, яку разом зредаґували І. Мазепа, О. Бочковський і П. Феденко. Читач може переконатися, що в цій книжечці передбачено в основі правильно розвиток подій у світі і дано оцінку діяльности Організації Українських Націоналістів. Оцінка не втратила своєї ваги до наших днів, хоч від виходу книжечки минуло вже більше 20 років. Текст книжечки подається з незначними скороченнями.

БУДУЮТЬ ЧИ РУЙНУЮТЬ?

(З приводу діяльности „організації українських націоналістів")

Небувало тяжку долю переживає тепер український народ на всіх своїх землях. Наслідком чужинецького панування й економічного визиску дуже ослабли господарські сили нашого народу. Справжній голод панує на Україні від Карпатських гір аж до Кавказу. Політично й національно український народ ніде не почуває себе господарем у своїй хаті. Українська нація служить „тяглом у потягах бистроїздних" своїх сусідів-гнобителів.

З моменту катастрофи української визвольної боротьби р.р. 1919-20 кожний політично свідомий українець ставить перед собою питання: Що робити далі? Як і де шукати шляхів для нашого національного визволення? Які засоби вибрати для здобуття незалежної української держави — цієї конечної підстави нормального, всебічного розвитку українського народу?

Наслідком поразки української національної революції настало те, про що свого часу писав Пантелеймон Куліш:

„Сумно, сумно похилились,
Будем ще хилитись:
У неволі, в лихій долі
Нарізно різнитись".

Повстали орієнтації й усякі фантастичні „програми визволення", з яких кожда виключає іншу.

За послідніх кілька років великого розголосу на Західній Україні та за кордоном наробили так звані націоналісти, що працюють у двох рівнобіжних організаціях — ОУН та УВО. Матеріяльна й інтелектуальна бідність українського національного життя є причиною того, що українці про свої навіть найпекучіші політичні справи майже не дискутують, не обговорюють їх. У нас бояться навіть слова „критика", вважаючи критику майже за лайку. У других народів це не так. Французи мають приказку, що в боротьбі суперечних думок виясняється правда. Перший визначний український політичний еміґрант кінця XIX століття Михайло Драгоманів писав, що „дискусія живить людську думку".

Світова війна з її великим проливом крови та нищенням міліонів людського життя не минула безслідно для тих народів, що брали участь у цій війні. Саме при кінці світової війни вибухли революційні події в державах Східної та Центральної Европи, як Росія, Німеччина та Австро-Угорщина. В тих краях, що були досить розвинені культурно, революція, викликана війною, піднесла ці народи до політичного рівня західно-европейських та північно-европейських демократій. Так утворилися на місці старих держав Австро-Угорщини та Росії вільні республіки: Чехословаччина, Латвія, Фінляндія і др. Навпаки, в країнах відсталих, з масовою неграмотністю і некультурністю, демократія не вдержалась. В державах великого анальфабетизму світова війна привела навіть до погіршання режиму. Італія, яка мала перед тим демократичну конституцію, з р. 1922 перебуває під диктатурою фашистів, Росія має комуністичну диктатуру, в Польщі диктатура належить „безпартійній партії" Пілсудського і т.д

Стремління до необмеженого ніякими законами панування в державі — до диктатури — це явище повоєнного часу помітне також і між деякими ґрупами українського суспільства. Якраз організація українських „націоналістів" ставить собі завдання — захопити владу в майбутній незалежній українській державі.

Україна з давніх часів мала тісні, безпосередні зв'язки з Західною Европою. Культурні та політичні ідеї українці позичали від Західної Европи безпосередньо, від країн найкультурніших і найпоступовіших. Так, щоб не заглядати далеко в старовину, пригадаємо, що на Україні свого часу широкий відгук викликала Велика Французька Революція, яка мала на своєму прапорі окрім

кличів свободи, рівности й братерства ще й гасло визволення народів. Увесь розвиток України в XIX і XX століттях аж до революції 1917 року був відзначений послідовним поступом західно-европейських суспільно-політичних ідей на українському ґрунті. Найвищою точкою розвитку і впливу цих ідей на Україні був час української революції, почавши з 1917 р. Але проти західно-европейських ідей і принципів Французької Революції 1789 р. повстало східне, азіятське варварство в формі большевицького деспотизму. Большевизм знищив свободу, осміяв братерство, скасував політичну рівність. Вплив цих руїнницьких ідей був досить великий. Утворилися були на українському ґрунті цілі течії в українських політичних партіях, що намагалися пристосувати диктаторський большевизм до українських відносин.

В Західній Европі ця реакція Сходу на західні принципи Великої Французької Революції пішла в двох напрямах: поряд з паралельними комуністичними партіями, що підлягають команді Москви, повстав рух фашизму, як неґатив большевизму. І Ленін і Муссоліні з однаковою ворожістю ставляться до свободи й рівности і обидва непримиренні в своєму бажанні задержати диктатуру в своїх руках. В основі большевики і фашисти мають с п і л ь н і р и с и: вірять у всемогутність насильства, диктатури, з погордою ставляться до широких народних мас та їх інтересів, однакові вони в своїй ненависті до ідей гуманости (людяности), вони не щадять народної крови і майна для політичних цілей своїх партій. Повна тотожність панує між большевизмом та фашизмом і в культі провідника партії. — Тут Сталін, якого советська преса називає „ґеніяльним вождем", там — Муссоліні або Гітлер, що гордо заявляють: „Моя програма — це я!"

Захоплення фашистськими ідеями помітне також і в деяких ґрупах української інтеліґенції, зосібна поміж студентською молоддю Західної України. В кождім національно-поневоленім народі слова „нація", „національний" глибоко зворушують суспільну думку, бо всі верстви суспільства гостро відчувають національну неволю. В поневоленім народі всі кляси, всі партії силою обставин є н а ц і о н а л ь н о, чи коли хочете, „націоналістично" настроєні. Це є революційний, п о с т у п о в и й націоналізм, бо він бореться за свободу народа, проти його гнобителів. Через те назва ОУН — „націоналісти" — є безпідставна, неоправдана на українському ґрунті, бо нема українського н е з а л е ж н о г о політичного уґруповання, яке б не ставило собі завдання — боротися за національну самостійність України, за національне визволення. У тих народів, що мають самостійні держави, „націоналістами" себе називають ті партії, які хотять гнобити і завойовувати інші народи. Така польська „народова демократія", що готова проковтнути українців, те саме завдання ставила собі й партія „російських націоналістів" перед революцією 1917 року.

Українські „націоналісти" мають не аби-які претенсії. Вони думають про себе, як про „сіль землі української" і тільки

свої способи боротьби вони визнають за єдино правильні, доцільні й реальні. Вони вже тепер дають зрозуміти всім і кождому, що в будучій українській державі влада мусить належати тільки їм, і то влада необмежена, диктаторська.

Для досягнення мети — створення незалежної України — „націоналісти" хотять робити національну революцію. Сама по собі ця думка правильна: без боротьби, без революції в тій чи іншій формі держава не повстане. Інша річ — способи і засоби, якими та або інша партія хоче вести свій народ до національної революції. Про це, властиво, і буде тут мова.

Українські „націоналісти" заявляють: „Революція мусить бути підготовлена, треба що-дня працювати для цього і працювати відповідним способом..."

Подивимось, яким способом хоче ОУН підготувати українську національну революцію. Чи має ця організація реальну програму державного будівництва? Бо ж у XX столітті за малопокликатися на „ірраціональне хотіння", та на „глибину української душі". Для творення держави не досить політичних декламацій. Тут потрібно передбачати і уміти зважувати свої сили та сили противника.

Українські „націоналісти" ставлять собі завдання — „викликати національну революцію на всіх українських землях".

Що таке революція і чи можна її „зробити"? Революція є такий суспільно-політичний процес, який виявляється в усуненні (здебільшого насильством) від державної влади представників іншої нації, або кляси і в переході влади до провідників другої національности (раніше поневоленої) або до виразників інтересів інших кляс (раніше поневолених). Згідно з цим означенням революція буває національна і соціяльна (суспільна). Але здебільшого в революціях поневолених народів виявляється дві сторони: боротьба за національну свободу, як і боротьба за поліпшення суспільного положення поневолених кляс.

Дехто ще й досі думає, що революцію можна „викликати". Багато визначних людей ламало собі голову над „революційними рецептами" протягом цілого XIX століття. Відомий російський анархіст Бакунін десятки років метеором літав по Европі, шукаючи можливости „викликати" революцію. Ту саму Бакунінову політику продовжує московський Комуністичний Інтернаціонал: Москва має в кождій країні світа готовий комуністичний штаб своїх прихильників для „викликання революції".

Але дійсність показує, що революція не залежить від волі поодиноких, хочби й сильних ґруп. Революція виникає в наслідок взаємної чинности цілого ряду обставин господарських, політичних і культурних. Сто років і чужинці й піддані царської Росії сподівалися, що незабаром має прийти революція в Росії. Ще Тарас Шевченко пророкував, що,

„Козак безверхий упаде,
Розтроцнить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира..."

Але революція прийшла тільки в 1917 р., коли під тягарем світової війни зломився хребет московського самодержавія. Тому можна говорити не про „викликання" революції, а про наше власне політичне і всяке інше підготовлення до революції, яка може прийти в залежності від тих обставин, що утворяться на Сході Европи. Бо ж цілком ясно, що в сучасних обставинах ізольована національна українська революція неможлива ні під владою російських большевиків, а ні під пануванням партії Пілсудського. Українська революція має вигляди на успіх тільки в тім разі, коли б революційні заворушення в С.С.С.Р. (в Москві) та в Польщі (Варшава) паралізували або й зовсім знищили на деякий час політичні центри цих держав. За теперішніх обставин ізольоване українське повстання на наших землях було б залите потоками крови української людности і завершилося б ще більшим гнобленням українського народа окупантами.

Як же готуються до української революції українські „націоналісти?". В пресі „націоналістичних" організацій „найстрашнішою зброєю" в руках тайної організації названо терор. Тайна організація УВО намагається доказати, що терор та саботажі є найліпший засіб для визволення українського народу під Польщею. Терор в органі УВО „Сурма" часто називається остаточним і наймогутнішим арґументом в боротьбі поневоленої нації. В одному з чисел „Сурми" зазначено було, що терор має бути не тільки засобом оборони, але й засобом пропаґанди за кордоном. („Сурма" березень 1929).

Наші „націоналісти" вважають терор за найсильнішу зброю в визвольній боротьбі. Одначе дійсність та історія інших поневолених народів показує зовсім інше. Терор — це не є ознака сили, але слабости. Коли вживають большевики та фашисти терору супроти підлеглої їм людности, то це зовсім не свідчить про їх силу, а навпаки показує їх слабість. Це показує, що переважна більшість людности цих держав є проти диктаторської влади і що ця влада не має інших засобів удержатися, як тільки брутальним насильством над широкими масами народу. Також терористичні методи поодиноких партій у політичній боротьбі свідчать лише про їх слабість, політичну несвідомість і недосвідченість. Бо ж справді, боротьба засобами терору нищить лише поодиноких осіб — аґентів влади, але терористичні акти не усувають і навіть не ослабляють самої системи. Відома на цілий світ терористична боротьба партії „Народної Волі" з російським урядом не ослабила реакції, а тільки зміцнила терор царської влади проти всіх ліберальних верств суспільства. Замісць убитого р. 1881 царя Олександра II прийшов до влади цар Олександер III, який зміцнив самодержавну систему так, що вона продержалась аж до 1917 р. І тому багато діячів російських терористичних організацій, побачивши недоцільність терору, звернулося до широкої політичної організації й пропаґанди в масах, залишивши терористичну романтику. Терористичні замахи екзальтованих одиниць, як, наприклад, Мирослава Січинського 1908 року у Львові,

або атентат Фрідриха Адлера на австрійського міністра-президента Штюрка року 1916, були виразом глибокого морального обурення цих людей проти пануючої системи. Але ні один з них не радить вводити індивідуальний терор в систему політичної боротьби.

Коли говорити про підготовку до революції, то можна сказати наперед, що тайній терористичній організації найтяжче готувати маси народу до приняття революційних ідей. Терористична організація не може поширювати своїх ідей у масах так, як це належить, з причин цілком зрозумілих. Її пропаґанда поневолі обмежена тісним кругом „вірних людей". Через те не може бути підготовки революції в широких народних масах, а лише підготовка одиниць до терористичних актів. Цим терористична організація сама підриває ґрунт під тою ідеєю, за котру вона, як їй здається, бореться: бо ж революцій не роблять одиниці, революція є явище масове.

Всюди ми бачимо в історії терористичних організацій різних народів розпад їх і виродження якраз наслідком сектантського, замкненого характеру цих організацій. Без публічної контролі їх діяльности, стають незрозумілі для суспільства поодинокі вчинки цих організацій. Тому врешті, замісць підготовки до революції проти гнобителів, починається ворожнеча й боротьба поміж леґальними і тайними орґанізаціями того самого народу, і навіть боротьба поміж поодинокими ґрупами терористів. Це ми бачимо, наприклад, в Ірляндії, в Македонії та в інших країнах. Суто тайний характер терористичних організацій, обмежене число їх членів зовсім не забезпечує від того, щоб до них не залізли ворожі аґенти. Були аґенти царської влади в російській партії „Народна Воля", були вони в бойовій організації російської партії соціялістів-революціонерів (відомий Азеф), ніхто не має ґарантії, що подібні ж люди не „працюють" поміж українськими терористами.

Терористична організація не може, силою обставин, виконати головного завдання — підготовки народних мас до революції. Не може через свій обмежений характер пустити коріння в народі. Безконтрольність і таємничість її діяльности приводить до самозвеличування поодиноких провідників і до переоцінювання їх значіння в русі. Через це розвивається „отаманська" зарозумілість у провідників і безкритичність у підлеглих, рядових членів такої організації. Як відомо, має більше шансів виграти війну не те військо, що сліпо слухає наказів, а те, в якому вояки свідомо виконують накази. Коли так у війську, то що ж казати про політичну організацію, яка має працювати в різноманітних обставинах складного суспільного життя? Тут сліпого послуху замало, тут треба думати власним мозком і не здаватися тільки на отаманову голову й накази.

Звичайно, терористична романтика притягає до себе гарячі голови, переважно з молоді. Загально кажучи, молодь, вже з самих фізіологічних причин, більше надається до ризикування

своїм життям. Молодих людей притягає перспектива вмерти геройською смертю для добра свого народу. Це є шляхотний вияв любови до своєї країни. Тільки треба сказати, що не кождий прояв любови заслуговує пошани й наслідування. Є на світі любов нерозумна, любов сліпа. Бувають такі матері, що з любови до своєї дитини годують її самими ласощами, бо, мовляв, дитина нічого іншого не їсть. Є матері, які замісць того, щоб звернутися по допомогу для хворої дитини до лікаря, йдуть до бабів-шептух і знахурів. Наслідки такої сліпої любови бувають часто дуже сумні: від самих ласощів дитина заслабне, а знахурі й баби-шептухи своїми ліками нераз заженуть дитину на той світ.

Почесно вмерти за народ з любови до нього. Але чи не треба геройства для того, щоб для добра свого народа чесно жити й працювати? Револьвер, бомба — це такі спокусливі речі: кождому учасникові замаху на представників чужої гнобительської влади мусить здаватися, що від цього атентату залежить доля цілого народу. Але на місце вбитого комісара поліції, або шкільного куратора приходять нові, ще гірші. Учасники замаху гинуть від руки ката. Лишається перед живими дальша боротьба за те, щоб удержати націю на поверхні життя, щоб не дати ворожим силам викорінити народ на його прадідівській землі. Стріл пролунає і затихне. Але скільки треба дійсної самопосвяти, справжньої геройської праці, скільки треба перенести злиднів і ворожих переслідувань для того, щоб створити і зберегти для будучности народа його культурні й господарські скарби, його школи і просвіти, кооперацію і широку політичну організацію?

Звичайно, тим людям, що міркують за відомою анархістичною методою — „або все — або нічого" — це здається „дрібною працею". Наші „націоналісти" пишуть, що вони „органічну працю" для господарського і культурного піднесення народу відкладають на дальші часи, коли буде самостійна Україна. („Сурма", жовтень 1930). Дійсно, в органічній праці мало поезії, немає романтизму. Але, правду кажучи, тільки цей шлях, шлях політичної й господарської організації українських народних мас, є єдиний реальний і доцільний шлях, яким наш народ найшвидче прийде до своєї мети — самостійної держави. Народ неписьменний, народ голодний і несвідомий не визволиться, хочби була найкраща міжнародна ситуація і хочби він мав найліпші терористичні організації, що вміють влучно стріляти та кидати бомби.

Поза всім зовнішнім ефектом терористичні організації — це пустоцвіт. Тривалий плід приносить лише уперта, систематична буденна праця для піднесення нашого народу з господарського, політичного та культурного пониження. Ворогам не страшні стріли терористів, але їм страшна модерна організація українських народних мас, їм страшна зростаюча міць українських економічних орґанізацій та поглиблення політичної свідомости серед українського народа. І недаром польське

військо й поліція так систематично нищили всі українські господарські та культурні організації в час так званої „пацифікації" 1930 року. Недаром вони так немилосердно катували найсвідоміших українців, діячів органічної праці — учителів і кооператорів, особливо ж по селах. І все ж українці в Галичині показали стільки політичної зрілости підчас „пацифікованих" виборів до польського сойму, як ні один інший народ в межах сучасної Польщі. Сміливо можемо сказати: народ з такою свідомістю і організацією не потрібує політичного знахурства діячів терористичного напрямку. В упертій довголітній позиційній війні „самостійні" виступи поодиноких отаманів можуть тільки шкодити. Нам не треба сліпої любови й романтики в політиці. Нам треба розумної і доцільної, плянової праці для визволення нашого народу. Стріли поодиноких терористів не визволять нашого народу. Для будування держави не досить уміння стріляти, не досить хвилевого запалу для того чи іншого підпалу. Розумна, свідома любов до народу уважає шлях організованого самовизволення єдиним реальним шляхом до самостійности. Ніякі силкування хочби найвідважніших одиниць і терористичних ґруп не можуть довести наш народ до здійснення його національного ідеалу.

Тероризм, розбиваючи дійсні масові політичні організації народу, зменшує відпорність мас супроти гнобителів. Чи цим шляхом можна дійти до національної революції, до державної самостійности? Очевидячки, що ні. Загально відомо, що УВО зробило добру послугу Пілсудському восени 1930 року. Тоді саме боротьба між партією Пілсудського та польською опозицією досягла була найвищого ступня. Було відомо, що противники Пілсудського готували поважні виступи проти диктатури. Всюди в Польщі по великих містах — у Варшаві, в Кракові, в Лодзі і др. від місяця червня аж до вересня 1930 р. відбувалися демонстрації польських противників диктатури Пілсудського. 9-го вересня 1930 року Пілсудський розпустив сойм і звелів арештувати провідників опозиції. Ворожі фашизмові польські партії улаштували були бурхливі виступи проти режиму Пілсудського. Поліція стріляла на демонстрантів, кров текла на вулицях Варшави, Вільни, Люблина, Радома, Ченстохови і інших польських міст. В тих обставинах єдина розумна українська політика була: „заклавши руки в кишені", ждати розвитку подій. Інакше думали команданти УВО. Вони захопилися „саботажами".

Правда, ті „саботажі" здебільшого робили самі польські дідичі. Вони хотіли в час аґрарної кризи, коли всі хліборобські продукти подешевіли, дістати високі асекураційні премії. С а м і в л а с н и к и п а л и л и с в о ї с т о г и, с т о д о л и і д в о р и, і то не тільки в Галичині, але по всій Польщі. Така вірна Пілсудському ґазета, як „Ilustrowany Kurier Codzienny" ще в серпні 1930 р. вимагала знесення примусового державного забезпечення приватного майна і доказувала, що землевласники н а в м и с н е палили своє збіжжя і доми, щоб забагатіти коштом держави.

Аж до кінця серпня 1930 р. польська преса вважала за „саботажників" самих же польських землевласників. Але в боротьбі з польськими опозиційними партіями Пілсудський зручно використав ці саботажі. Пілсудчики звернули вину за підпали на українців. Провідники УВО цьому дуже зраділи, бо без бою мали нагоду попасти між великі вояки. Так, заявляли вони на ввесь світ, всі „саботажі" — то наша робота, бо ми робимо революцію в Галичині і ведемо проти Польщі війну! Цього Пілсудському було тільки й треба. Така „висока політика" УВО дала змогу польському диктаторові налякати польську опозицію привидом „української революції". Через те боротьба в польському таборі ущухла. Почалася „пацифікація". Кошти цеї „великорозумної" політики УВО заплатив український народ тисячами покатованих людей та міліонами знищеного народного майна.

Взявши на себе підпали й саботажі, що діялися в Галичині, як і в цілій Польщі, провідники УВО дуже допомогли Пілсудському розбити польську опозицію. Пілсудський міг виступити перед поляками в ролі спасителя польської держави проти „українських сепаратистів". Але для себе УВО дуже зручно використало цю леґенду про свою „революційну діяльність", особливо ж в Америці. Націоналістичні „делеґати з краю" й емісари в смутні осінні дні 1930 р. почали збирати в Америці пожертви поміж українськими еміґрантами на „бойову акцію". Тисячі долярів посипалися в касу панів-командантів з УВО. Довірчиві американські українці і раніше ловилися на гачок „бойової акції" УВО, вони ждали, що провідники УВО мусять зробити велике діло для визволеення України. Тому провідники УВО вважали для себе щастям, що Пілсудський звернув підпали в Галичині на рахунок українських „націоналістів": мовляв, дивіться, он сам Пілсудський — наш ворог — каже, що ми робимо революцію. Тому давайте, люди добрі, гроші на бойову роботу! Ця штука вдалася верховодам з УВО. Якщо раніше УВО діставало з Америки сотки долярів, то з часу пацифікації пожертви на УВО зросли до десятків тисяч долярів. З цих великих коштів, які жертвували українські патріоти в Америці на „бойову акцію" в добрій вірі, що вони підуть на користь українському народові, українці на Західних Землях нічого не дістали. А „запацифіковані" польським військом українці чекають, може їм поможуть американські брати на віднову кооператив, шкіл та решти українських установ, зруйнованих під час пацифікації. Даремно: головна допомога пішла в руки політичних спекулянтів із УВО.

Неправильний шлях, яким іде УВО, тим шкідливіший, що ця організація втягає в терористичну діяльність несвідому молодь і то здебільшого ідеалістично, жертвено настроєні одиниці. В результаті — змарноване життя високоідейних молодиків, загибіль одиниць з розвиненим моральним почуттям. Замах так само скоро забувається, як і інше, не налякавши противника, але дезорганізувавши український фронт боротьби.

Чім гірше, тим ліпше — кажуть провідники УВО. „Сурма" просто пише, що наш народ „не сміє почуватися в чужій державі добре". Отже, виходить, чим гірше нам живеться під чужинецькою окупацією, тим, мовляв, ліпше для національної революції! І ця думка не нова. Цеї тактики, між іншим, додержуються комуністи, які відкладають соціяльні реформи в „буржуйських" державах аж до моменту „диктатури пролетаріяту". Вони думають, що всяке поліпшення життя робітництва в умовах капіталізму вижене революційний дух з пролетаріяту. Це також не оправдує себе: ми бачимо, як у світі, навіть за сучасної господарської кризи, число комуністів не збільшилось. Також на Західній Україні не збільшиться революційність робітників та селян через ті метелики, які розкидає ОУН, вимагаючи, щоб українці не давали нічого на користь безробітних. З голодних людей не зробите революціонерів-борців. Голод — це не є політична програма. Свідомо бажати погіршення господарського й політичного положення на українських землях в ім'я „національної революції" — це або безмежна наївність, або свідомий з л о ч и н проти української визвольної боротьби.

Приклад Великої України, яка стогне під п'ятою московського окупанта, може багато сказати думаючій людині. Там тепер положення таке, що гіршого трудно собі уявити. Але саме тому, що там для нашого народу життя чим далі то гірше, від цього для большевицької влади т и м л і п ш е: бо над голодною юрбою можна легко панувати і невеликій, порівняно, силі озброєних і організованих диктаторів. Поки Наддніпрянська Україна була повна пшениці і всяких земних благ, доти українська людність могла противитись навіть збройними повстаннями чужій окупаційній владі. Але з р. 1921, коли запанував на Україні систематично піддержуваний Москвою голод, відпорність українських мас підупала.

Коли ми глянемо в минулі віки історії українського народу, то й там побачимо той самий закон суспільного розвитку: революційний рух за гетьмана Б. Хмельницького був найбільший по тих частинах України, де наша людність була найменше пригноблена панщиною — на Наддніпрянщині. Що ж до Західної України, яка тоді була міцно опанована шляхетсько-панщинним режимом, то там революційний український рух був слабший. Після битви під Полтавою 1709 року, коли гетьман Мазепа та шведський король Карло XII не встояли проти московської сили, цар Петро старався всякими способами зруйнувати українське господарство й українське культурне життя. Один німецький дипломат, який був у ті часи в Москві, писав, що Москва навмисне р у й н у є у к р а ї н с ь к е г о с п о д а р с т в о н а т е, щ о б б і л ь ш е У к р а ї н у п о н е в о л и т и п о л і т и ч н о. Що ж тодішнім „мазепинцям", за теперішньою логікою наших „націоналістів", треба було б радіти, що московський цар руйнує Україну, бо, мовляв, від того почнеться „революційне кипіння"?!

Гірко помиляються провідники УВО, коли думають, що через погіршення положення на українських землях під Польщею буде

користь українській національній революції: навпаки, збільшення політичного утиску та господарська руїна зміцнять лише наших гнобителів. Де українська людність вибирається з ями матеріяльних злиднів і убожества, як наприклад в Америці, там вона починає виявляти також і ширшу політичну активність і глибші культурні інтереси. Якраз піднесення господарське і усвідомлення політичне українських еміґрантів в Америці збудило в цій раніше несвідомій і байдужій масі високий політичний ідеалізм і жертвенність для старого краю. Шкода тільки, що цю жертвенність часто використовують усякі політичні знахурі, пройдисвіти й спекулянти.

Преса УВО та ОУН хвалиться тим, що ніби „націоналістам" удалося саботажами й терором висунути українську справу в широкий світ, поставити проблему України на порядок денний у Союзі Народів в Женеві. „Націоналісти" міркують так: „пацифікація" була наслідком терору і саботажів членів УВО; наслідком „пацифікації" було поставлення української проблеми під Польщею в Союзі Народів і відома постанова Ради Союзу Народів з кінця лютого 1932. Значить — „слава командантам УВО! Нехай живе терор!" — Бо це, мовляв, найкращий засіб української пропаґанди за кордоном. На перший погляд здається — цілком логічне міркування. Бо що з того, що там десь у Денисові чи в Копичинцях, або в Яворові польське військо за здогадні саботажі членів УВО понищило українські національні установи й підприємства, покатувало всю українську людність, почавши з немічних дідів до невинних немовлят? „Великі люди" — диктатори з УВО — все це розглядають під знаком вічности. Їм жертв не шкода. В своїй заяві в листопаді 1930 року, коли ще Західна Україна кривавилася в лабетах польських „пацифікаторів", „провід українських націоналістів" писав, що „націоналісти" не вважатимуть на жертви в боротьбі за незалежність і не спиняться перед п о т о к а м и к р о в и для осягнення мети — української держави. Держави ще не збудували, але вже потоки н а р о д н о ї к р о в и пролили для... пропаґанди. І дуже задоволені, аж пишаються тим, що, мовляв, про нас в Женеві он які великі пани говорили. Дивна метода „національної пропаґанди": свідомо накликати на наш народ немилосердні погроми з боку з голови до п'ят озброєного ворога! Що ви сказали б, якби почули, що жиди для пропаґанди „жидівської справи" в широкому світі робили б „саботажі" і терористичні акти в яких небудь країнах, щоб потім, в результаті погромів, звертатися до Союзу Народів і до всього культурного світа з протестами? Жиди цього не зроблять, бо розуміють, що така „пропаґанда" була б рівна самознищенню. Але наші доморослі „національні провідники" з УВО уважають такий спосіб пропаґанди за найвищу політичну мудрість...

Ті „українські успіхи", які ніби здобуто в Женеві завдяки пропаґанді УВО та ОУН, треба взяти добре під збільшуюче шкло, і тоді побачимо щось зовсім інше. Кажуть, що, мовляв, Рада

Союзу Народів „засудила" польську диктатуру за погром українців. Невже можно було сподіватися, щоб Союз Народів, навіть у теперішньому складі, похвалив польське правительство за катування української невинної людности? Самі поляки, навіть дехто з табору Пілсудського, вважають, що „пацифікація" була зроблена безпідставно. Але, що безперечно Рада Союзу Народів на своєму засіданні засудила, так це заяви УВО, що вона, мовляв, робить свої терористичні акти й саботажі для пропаґанди української справи за кордоном. Навіть чужинці бачуть, що така „пропаґанда" кров'ю і трупами задорога для убогої української нації. Але цим-то найменше журяться „команданти" з УВО.

Вже в 1932 році команданти УВО почали викручуватися з цеї сумної історії трохи інакше. Вони пишуть, що мусіли брати саботажі восени 1930 року на себе, бо інакше польське правительство зіпхнуло б вину на большевиків і цим би зразу поховало „нашу справу" в Союзі Народів. Дуже хитрі голови сидять в команді УВО! За цією логікою треба було б їм брати на себе все, що роблять українці на Західній Україні проти режиму Пілсудського, бо відомо, що Пілсудський намагається все звернути на большевиків. Кого хотять пани команданти дурити такими своїми наївними хитрощами?

Ця заява УВО виявляє характер цеї орґанізації як найкраще. Для УВО на першім пляні стоїть самореклама, що, мовляв, вони роблять „національну революцію". Це дає змогу „командантам" десь на „еміґраційному селі" дурити людей і збірати пожертви на бойову акцію; але така „гнучка" політика на дальшу мету рішучо не годиться. Та й комуністи не дають себе за чуба водити. Ось харківський „Більшовик України" в ч. 22 1930 р. так пише про події в Галичині: „Маси виступають на вулицю, фашизмові вже не вистачає поліції і він примушений посилати проти революційних лав цілі полки й дивізії війська". Большевики приписують саботажі, атентати, підпали собі, своїм вплнвам, лише зазначають, що діяльність УВО „має на меті переловлювати революційні настрої"... А московський місячник „Просвещение Национальностей" пише ще краще: московські большевики беруть усю бойову акцію і саботажі на рахунок комуністів: „В час масових підпалів поміщицьких маєтностей на Західній Україні, фашисти (т.т. УВО) і соціял-фашисти оцінили цей рух, як „бандитизм" і видавали в руки польського правительства селян-борців". (Москва ч. 11-12 1931). Нащо ж писати команді УВО аж тепер пояснення своєї самореклями, коли большевики це зробили вже тому два роки?

Як відомо, перед „пацифікацією" восени 1930 року сам польський воєвода у Львові Наконечніков-Ключковський заявив був представникам польської преси, що він уважає половину підпалів ділом самих поляків, а лише половину саботажів в Галичині приписує діяльності УВО. Коли навіть погодитися з цим сумнівним твердженням воєводи, то й за ці 50 відсотків підпалів іде тепер

спір між УВО та комуністами. І ті й другі хотять присвоїти собі „революційне первенство". Оскільки комуністичні та „націоналістичні" пани сваряться між собою за це революційне первородство, то слід нагадати слова комунікату трьох українських партій в Галичині з 1 жовтня 1930 р. — УНДО, Соціял-Радикалів та Соціял-Демократів. В цім комунікаті стоїть:

„Зокрема в справі масових пожеж, які рівночасно вибухали так само й на корінно польських етнографічних землях, які то пожежі спершу навіть польська преса приписувала виключно асекураційній спекуляції, а які й потім на нашій території самі урядові чинники лише частинно відносили на рахунок української конспіративної організації, — стверджується, що поскільки вони справді є ділом українських рук, то вони з національного погляду безцільні, позбавлені політичного змислу, та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами".

Дійсно, який „змисл" в такій революційній діяльности, яка допомогла польським землевласникам наповнити свої кишені державним коштом, допомогла зміцненню фашистської диктатури в Польщі і улегшила Пілсудському учинити кривавий погром і руїну західно-українських земель...

Діячі УВО думають, що широкий світ більше зрозуміє пропаґанду револьвером, ніж річеву пропаґанду словом і пером. Інтелектуальна й політична убогість пропаґанди наших „націоналістів" за кордоном вражає кождого читача цеї писанини, що видається, наприклад, у Женеві під назвою Bulletin d'Informations Ukrainiennes. Дійсно, цим „командантом", що не вміють навіть висловити по людському свої думки так, щоб це було зрозуміло цивілізованому світові, лишається хіба одно: стріляти, палити, словом — робити галас, а вже висновки з цього нехай роблять чужинці самі...

Може терористична діяльність УВО на Західній Україні зміцнила революційні настрої серед української людности? Кождому добре відомо, що широкі маси українського населення під Польщею і перед „пацифікацією" ставилися до польської держави вороже. Викликана діяльністю УВО (до речі з щирою допомогою польських землевласників — самопалів) „пацифікація" не зломила села, за те дуже тяжко зігнула значні круги української інтеліґенції. Не революційність, а угодовство, опортунізм супроти польської влади — це безпосередній наслідок „пацифікації". Перед „пацифікацією" не могли так виразно виявляти свою безхребетність відомі угодовці, як єп. Хомишин і Назарук, українці не ловилися так легко на всякі принади „чорних кав" і „політичних конференцій" з польськими діячами з табору Пілсудського. Тепер це, на жаль, побутове явище. Так „революційні" заміри УВО дали цілком протилежний наслідок — посилення реакції і угодовства.

Як відомо, в той момент, коли почав Пілсудський свою ганебну „пацифікацію" Західної України, УВО, яке ввесь час проголошу-

вало перед цілим світом, що веде війну проти Польщі, заявило, що свою „бойову акцію" припиняє. Після „пацифікації" УВО писало в своєму комунікаті про ці сумні події в Галичині, як про свою велику перемогу: „Наша ціль осягнена... Нанесено ворогові великі моральні і матеріяльні втрати. Українці мають мінімальні втрати. За те кольосальні моральні втрати мають поляки..." Командантам з УВО, як бачимо з цього, криваві втрати українського народа від польських погромів ще дуже малі („мінімальні"): коло 20.000 покалічених на все життя людей, сотки убитих, спалене і понищене приватне та громадське майно, зруйновані кооперативи — все це „мінімальні втрати"! І тому, що ні один волос не упав з голови польських погромників від руки діячів УВО під час „пацифікації", то, щоб не було дальших „кольосальних втрат" для поляків, хоробрі герої з УВО „змилосердилися" над бідолашними поляками і заявили: „тому акцію масових саботажів тепер припиняємо..."

Ввесь час УВО проповідувало війну і „перманентну революцію", тоб то невинну боротьбу проти гнобителів українського народа. А як прийшла нагода показати на ділі свою революційність, то команданти з УВО проголосили „завішення зброї". Чи так роблять справжні революціонери, які живуть і терплять з своїм народом, не кидають його на поталу ворогам в найтяжчі дні його життя? Дивна ота „революційність" націоналістичних командантів! Перед нашими очима встає образ дійсних р е в о л ю ц і о н е р і в, наших земляків Желябова, Кибальчича та інших членів „Народної Волі". Ці справжні герої не ховалися за чужі спини, вони відважно йшли на царя та його поплечників с а м і. Народовольці помилялися, коли думали, що, убивши царя та його міністрів, вони знищать і самодержавну систему: але все ж цілий культурний світ захоплено слідкував за цим нерівним, фантастичним двобоєм горстки революціонерів з державним механізмом світової імперії. Моральна сила, високий розумовий рівень цих героїв ідеї будили симпатії до них і серед тих, що не поділяли їх способів політичної боротьби, як наприклад, Драгоманів, Клемансо, Маркс і другі. Команданти УВО вважають за вигідне для себе вести акцію за кордоном, граються в „дипломатів", а на „бойову роботу" посилають невинних молодиків, майже дітей. Невже вони думають, що паленням добре заасекурованих скирт польських землевласників, убивством листонош і т.п. можна збудити симпатії цивілізованого світа до нашої визвольної боротьби?

Політична пропаґанда між своїм народом і між чужинцями повинна бути п р а в д и в а й п р и н ц и п о в а. Тільки цим можна здобути співчуття і щиру допомогу з боку ідейних людей в культурному світі. Як же може вплинути на чужинця така, наприклад, фраза з „Розбудови Нації" за листопад-грудень 1930 року:

„Того нового великого дня, що прийде, будемо без жалю... Не буде пощади ні великому ні малому... В війні тяжко пізнати

винного і невинного, час там дорогий. Большевики перше стріляли, а потім судили..."

Отже, зразком для „націоналістів" має бути варварська поведінка большевиків! Чи цими заявами знайдуть наші „націоналісти" для себе, для своєї організації симпатії в культурному світі?

Чисте діло — чисті засоби, — це має бути дороговказом для нашої визвольної боротьби. Іван Франко доказував усе своє життя, що „політика — не шахрайство". Але, здається, ці правила етичної поведінки в політиці основно призабуті між діячами українського т.з. „бойового націоналізму". Вони думають, як колись єзуїти, що для осягнення мети — всі засоби дозволені: тому „для революції" роблено напади на поштові уряди, на листонош. Кому яка користь від такої „революційної" діяльности? Уб'ють поштового службовця, загинуть самі від куль польських поліцаїв. Далі — політичні процеси, які пожирають великі кошти, значно більші ніж ті фонди, що їх таким романтичним, Кармелюківським, способом пробують здобувати члени УВО. В результаті — дискредитація такої „революційности" у власнім народі, знеславлення чистої визвольної української ідеї в культурному світі.

Чи може зробити добре враження на чужинців порада, яку дає „Сурма" (квітень 1930) українцям, щоб вони вели в польськім війську пропаґанду а н а р х і з м у і к о м у н і з м у? Так написано! І цими засобами беруться ці люди визволяти великий український народ... Дійсно, можна сказати, — рятуй нас, Боже, від таких „визволителів", бо з ворогами ми й самі якось дамо собі раду...

Треба зазначити загально, що препрославлена „революційність" наших „націоналістів" дуже підозріла й непевна. Кожна дійсно революційна організація намагається ширити в своєму народі, у всіх його суспільних верствах та політичних ґрупах, свої ідеї, підпирає революційну тактику і бореться з угодовством, опортунізмом.

Але українські „перманентні революціонери" з ОУН та УВО міркують зовсім інакше. Вони, наприклад, дуже р а д і ю т ь, що в УНДО після „пацифікації" зросли угодові настрої щодо Польщі. Вони визнають за „злочинні намагання задержати природній розвій УНДО по шляху щораз більшої опортунізації" і гостро нападають на тих ундівців, що стоять проти угодовства („Український Голос", Перемишль, 24 квітня 1932 року).

Бували різні революціонери на білім світі. Але щоб організація, яка називає себе революційною, свідомо бажала п е р е м о г и о п о р т у н і з м у в найбільшій партії свого народу, — це, здається, єдиний випадок у світовій історії. Ірляндські націонал-революціонери на чолі з Де Валерою робили навіть замахи на тих ірляндських політиків, які вели переговори з анґлійським правительством в справі порозуміння і „співжиття". Польські революціонери перед світовою війною та в час світової війни

найбільше ворогували з польськими націонал-демократами в Росії та в Австрії за їх опортуністичну політику супроти Романових та Габсбурґів. Нікому з польських революціонерів не приходила в голову абсурдна думка — штовхати польських угодовців ще до дальшого опртунізму.

У нас навпаки. Наші, українські „націонал-революціонери" вважають за з л о ч и н ц і в тих, що здержують українські політичні ґрупи від угодовства! Так хотять націоналісти „викликати" масову, перманентну, чи як ще там вона називається, „національну революцію"!?

На цім місці хочемо порушити важну справу, про яку українська преса мало, або й зовсім не пише. Це — м і ж н а р о д н а о р і є н т а ц і я провідників ОУН та УВО. Преса наших „націоналістів" дуже часто натякає на те, що, мовляв, шляхи німецької політики та української визвольної боротьби ідуть в однім напрямі. „Розбудова Нації" ч. 1-2 1931 р. пише:

„Як бачимо, на долю України та її спільників випала роля добитися такої радикальної зміни на Сході Европи, яка своєю чергою припадає на долю Німеччини, Італії та їх прихильників у Центральній Европі". Отже ніби виходить за французькою приказкою: вороги наших ворогів — наші приятелі... Чи так воно є? Чи справді українцями по дорозі з Німеччиною? Ні. Німеччина є і буде надалі в приязних відносинах з Росією, а значить тим самим буде в таборі противників незалежної України. Наші „націоналісти" сподіваються, що, мовляв, Гітлер, коли б прийшов до влади, то повернув би політику Німецької держави в інший бік. Це ілюзія. Гітлер ворог большевизму у себе в Німеччині, але з СССР німецькі фашисти, коли б прийшли до влади, не зірвуть союзу. Свого часу Муссоліні боровся внутрі Італії з большевизмом, але ми знаємо добре, що фашистська Італія п е р ш а з в е л и к и х д е р ж а в Західної Европи визнала совєтську владу.

Українські „націоналісти" сподіваються допомоги для української визвольної боротьби від тих держав, де стоять при владі фашисти або де є сильний фашистський рух. Зосібна пишуть вони про „симпатії" до українського руху з боку фашистської Італії. На ці „симпатії" преса українських „націоналістів" покладала великі надії також перед розглядом справи „пацифікації" в Союзі Народів. Але всі ці надії українських фашистів на „італійських братів" не справдилися: італійський делеґат, ніби води в рот набрав, — не промовив ані одного слова на Раді Союзу Народів в обороні українців. Єдино лорд Сесіл, делеґат англійський, щиро й енергійно виступив на оборону покривдженого українського народа. Римський „націоналістичний" кореспондент в ґазеті „Діло" після цього ще пробує доказувати, що італійські фашисти все ж нам „симпатизують", і що від мовчанки італійського делеґата в Союзі Народів для української справи більше користи, як від активної оборони з боку лорда Сесіла! Це милення очей робиться ц і л к о м с в і д о м о: наші фашисти хотять довести своїм читачам, що ніби доля України

залежить від зміцнення фашистського режиму в Західній Европі. Вони хотять таким чином збудити до цього руху симпатії між українцями. Наївний розрахунок! Українська людність під владою Пілсудського відчуває на власній шкірі, що то за добро диктатура фашизму, і зовсім не жде користей для себе від українського фашизму.

Надії на „українофільство" Німеччини в такій або ще в більшій мірі безпідставні, як і надії на Італію.

Німеччина, яка б не була, в боротьбі проти Франції та Польщі буде ще довго потрібувати т і с н о г о с о ю з у з Р о с і є ю, а значить буде вороже ставитись до будь-якої спроби ослабити свого союзника — СССР відділенням України. Безперечно, Німеччина має певний інтерес до української справи під Польщею. Але ці інтерес с у т о - м і с ц е в и й, протипольський. Це не значить, що Німеччина бажає самостійної України. Це є спосіб використування українського руху п р о т и п о л я к і в в і н т е р е с а х Н і м е ч ч и н и.

В цім пункті ми приходимо до найгіршого: до питання, яке мусимо руба поставити провідникам українського „націоналізму" і зосібна „командантові" п. Коновальцеві. Восени 1931 р. польський „Kurier Codzienny" в Кракові опублікував деякі матеріяли, що мали свідчити про зв'язок п. Коновальця з німцями, в цілі шпіонажу на користь Німеччини. П. Коновалець загрозив позивати цю польську ґазету. Минуло вже досить часу, а про обіцяний процес нічого не чути! Чи п. Коновалець так мало надає значіння кинутому проти нього обвинуваченню? Коли так, то в першій мірі маємо це питання поставити йому м и, всі політично незалежні українці, бо ми не хочемо, щоб велику визвольну ідею нашого сорокаміліонового народу обкидали брудом всякі бульварні ґазети! Ми не можемо допустити щоб наша свята ідея стала іграшкою в руках чужинців, які хотять використати українську визвольну боротьбу для с е б е і п р о т и н а с, проти нашої державности. Слово належить п. Коновальцеві!

Деякі українці, оклеветані тим самим „Кур'єром —", уже вспіли виграти процес з ним. Чому ж п. Коновалець не виконує своєї обіцянки? Його уперта мовчанка може викликати проти нього найгірші підозвіння і ніяк не буде сприяти поглибленню ідеї „перманентної революції".

Чомусь ота „перманентна революція" фатально спиняється на західному березі Збруча і далі на схід не може перескочити через цю вузеньку річку. Чи може немає між „націоналістами" наддніпрянців? Є, безперечно! Але чому ж виходить так, що боротьба „націоналістів", які так пишаються своїм „соборництвом", обмежується тільки Західною Україною, а власне Галичиною? Коли визнавати терор, так уже в „соборному масштабі"! Але на практиці виходить так, що тільки польські поліціянти такі негідники, що їх треба стріляти, а большевицькі комісари можуть собі вільно гуляти по українській землі. Так ідея соборности

у „націоналістів" обертається в партикуляризм „тіснішої вітчини"...

Чи не випливає це оригінальне „соборництво" УВО із зазначеної лінії міжнародної орієнтації цієї організації? Бо інакше зовсім незрозуміло, чому УВО зовсім не одною мірою міряє події на Великій Україні та в Галичині. Бо ж ясно, що поки в Москві та в Харкові сидить большевицька диктатура, не може бути мови про самостійну Україну. Коли б ми навіть допустили фантастичний в теперішніх обставинах випадок — утворення Галицько-Волинської незалежної держави,*) то не треба бути аж політичним ґенієм, щоб наперед знати, що таку державу негайно окупувала б большевицька армія.**)

Ці хиби в діяльності організації українських „націоналістів" є наслідком головної помилкової ідеї, що лежить в основі будови цеї організації. Преса ОУН та УВО, хоч пише про маси і про революцію мас, але, очевидно, вважає ці маси за гарматне м'ясо: вони мають лити „море крови" для „одного вожда". („Р. Нац." 11-12. 1930 р.). В цій організації не вважають за потрібне справи обговорювати, в ній має панувати авторитет і послух. Це є наслідування організаційних метод фашизму.

Для нації, яка бореться за своє визволення, за свою незалежну державу, фашизм і диктатура принесли б повну катастрофу визвольної боротьби. Бо ж боротьба за національне визволення має об'єднати всі активні частини народа в ідейному пориві до самостійности. Від своєї держави кожда суспільна кляса поневоленої нації сподівається поліпшення свого положення. За самі українські написи на тюрмах та на інших державних установах, за саму „українізовану" поліцію українські народі маси трудно запалити революційним огнем. Кождий поневолений народ, що бореться за свою вільну хату, хоче, щоб у своїй хаті була „своя правда і сила і воля", а не канчуки „національних" диктаторів. Приклад сучасної фашистської Польщі перед нами: польські народні маси, виборовши своєю кров'ю національну незалежність, проклинають тепер того, „хто ту Польщу видумав", і кажуть: „нєх сєн Поньскавалі"! Чи може бути тяжчий присуд

*) Цю „ідею" ширить відомий політичний фантаст і москвофіл п. Василь Панейко.

**) В 1939 році я мав зустріч з німецьким журналістом Францом Обермаєром у Празі. Він писав тоді книжку про Україну і казав мені, що має докази, як Є. Коновалець їздив на Совєтську Україну на побачення з Гр. Петровським, „всеукраїнським старостою". В тому не було нічого дивного: Коновалець і його організація співпрацювала з німцями проти Польщі, а Німеччина була перед 1933 роком у тісному союзі з Сов. Росією. Німці мали в СССР свої артилерійські полігони, летунські площі, поля танкових вправ, бо це Німеччині забороняв Версайський договір. Як „союзниця" Німеччини проти Польщі, організація Коновальця була також „союзницею" Москви... (П. Ф.).

для „націоналістичного" режиму диктатора Пілсудського, як цей голос одурених в своїх надіях широких верств польського народу?...

Для поневолених народів є певні суспільно-економічні закони національного визволення. Поставимо собі питання: чому ми, українці, не вдержали своєї національної держави, а чому встояли навіть такі маленькі республіки, як Естонія та Латвія? Не можна скидати всю вину за наші неуспіхи в визвольній боротьбі тільки на невигідну міжнародну ситуацію та на невдалих провідників. Треба глянути глибше, то й побачимо, що всі ті народи, які відділилися від Росії та від Австрії, пройшли в 19 віці довший шлях інтенсивного культурного, господарського й політичного розвитку, ніж ми — українці. Всі ці народи поляки, чехи, латиші, фіни, естонці і т.д. мали вже перед революцією 1917-1918 року свою національну більшість у містах. Місто є центр культури й промисловости, в містах зосереджується політично найактивніша і найорганізованіша частина суспільства. Народ, що має на своїй землі чужонаціональні міста, все не буде мати забезпечену свою державну самостійність. Поки український народ буде майже виключно народом сільським, доти, всупереч нашим наріканням і повстанням, чужинці будуть над нами панувати. Тому, щоб збільшити „революційний потенціял" нашого руху, треба підсилити український елемент по містах — у торговлі й промисловості. І тут дрібна, органічна праця може відограти справді революційну ролю. Коли б нас було у Львові 75 відсотків, а не мала меншість, як тепер, то все політичне обличчя не тільки цього „нашого не свого" міста, але й політичні відносини в цілій Західній Україні були б зовсім інші. Звичайно, ні кулями ні бомбами збільшити відсоток української людности по містах не вдасться. Тут потрібна дрібна, чорна, уперта, систематична, „органічна" праця, зокрема на економічнім полі. Ніякі „ірраціональні глибини української душі" тут нічого не поможуть.*)

*) УВО і наслідниця її ОУН уживала терору не тільки проти представників польської влади, але також супроти тих українців, які не погоджувалися з цією тактикою організації Є. Коновальця. Окрім убивств педагогів Бабія і Матвіяса (у Львові і в Перемишлі), які перестерігали українську молодь не приставати до „підземних" організацій, наснчених польською і совєтською аґентурою, ОУН підготувала замах на друкарню, в якій виходили видання Української Соціял-Радикальної Партії у Львові: „Громадський Голос", „Жіночий Голос", „Каменярі" і ін. 2 травня 1931 р., з наказу одного з провідників ОУН Богдана Підгайного, студент Мигаль послав т. зв. пекельну машину (бомбу з годинниковим апаратом) в друкарню Яськова. З доручення Мигаля, дівчина принесла цю бомбу в гарній валізі до друкарні, мовляв, для редакції „Громадського Голосу". Це сталося опівдні, коли в друкарні Яськова був член редакції „Громадського Голосу" інж. Іван Лучишин і були робітники-складачі, самі українці.

Українці повинні учитися з досвіду тих народів, які ведуть перед у культурному розвитку цілого світа. Деякі українські „ідеологи" проповідують фашизм для України, як найліпшу систему для нашої будучої держави. Але ж ми знаємо, що італійський фашизм держиться на терорі, як і всякий інший фашизм (наприклад польський). Диктатура панує в країнах анальфабетизму. Чи має український народ шукати прикладів державного устрою в країнах відсталих? Подивімся: Англія, Франція, Скандинавські країни, Бельґія, Голяндія, Швайцарія, Австрія, Чехословаччина и др. справді культурні країни тішаться свободою. Чи маємо наслідувати устрій диктаторської Югославії, чи позичати зразків політичного устрою в Туреччині, або в неграмотній Італії?

Належить сказати, що не та держава сильна, в якій влада вживає так званих „сильних засобів" — розстрілів, шибениць і т.д. В критичні моменти історії народу, наприклад, у час війни, виявляється, що міцніші ті держави, які не вживають цих засобів застрашування своїх громадян. Найбільше було ненависти до своєї держави в царській Росії, особливо в час війн, коли між самими росіянами було дуже поширене „пораженство", бажання, щоб самодержавна Росія була розбита у війні з Японією (1904 р.) та з Центральними Державами (1914 р.). Чи не те саме бачимо в СССР тепер під большевицькою диктатурою, де широкі народні маси тільки й ждуть нової війни, щоб розправитися з комуністичною владою.

Італійські фашисти, хоч і люблять брязкати зброєю, знають дуже добре, що їхній режим неминуче завалиться в разі війни. Не може бути міцною та держава, в якій значна частина або й більшість народа, в разі воєнного конфлікту, з ненависти до своєї „національної" влади співчуває чужинцям.

* * *

Деспотичний Схід, чи вільний Захід? — це питання ставить історія знов перед українським народом. Бувший посол до англійського парляменту Ренні Сміт мав недавно низку рефератів для української еміґрації в Америці. В березні 1932 р. в Ню-Арку він сказав українцям такі слова:

„Не забувайте тільки, що боротьба тоді має успіх, коли народ має єдність. В єдності можна здобути все... Далеко легше поділитися на малі ґрупи, як іти проти ворога спільною і цілою силою. Коли ви піднесли цю велику ідею незалежности українського народу, то держіть її сильно. Я хочу вас бачити сильним і інтеліґентним, вільним народом" („Свобода" 29-III 1932).

Над цими словами прихильника нашого визволення треба поважно замислитися. Чужинець уважає, що, розбивши свої

Інж. Лучишин не радив директорові друкарні Яськову брати ту валізу, але той не послухав. Як тільки інж. Лучишин вийшов із друкарні, бомба, захована в валізі, вибухла і понищила багато з устаткування і матеріялу в друкарні. Щасливою нагодою ніхто з тих, що були в друкарні, не був убитий. (П. Ф.).

сили, ми не здобудемо національної незалежности. В час світової війни, коли рішалася доля багатьох европейських держав, було популярне гасло клясового миру внутрі воюючих держав — це так званий по німецькому Burgfrieden Оскільки ж більше треба єдности і солідарности для української нації, яка має ще тільки в и б о р о т и свою державу? З цього погляду діяльність наших „націоналістів" не можна іншим словом назвати, як з л о ч и н о м. Вони руйнують національну єдність, так потрібну для нашої визвольної боротьби. Вони наївно уважають, що вони самі поведуть за собою український народ. Вони навіть свій керівний орган назвали були „національний провід", хоч це не є ніякий національний провід, а лише комітет їхнього уґруповання, що називає себе „націоналістичною організацією". Вони вже й „диктатора" для України мають — того самого п. Коновальця.

Чи можуть свідомі політично українці іти за таким „проводом"? Чи може українське громадянство довіряти авантюрницькій діяльності самопризначених панів-отаманів? Чи можна солідарізуватися з тими людьми, які провокують погром української людности, заявляючи перед світом, що вони ведуть з Польщею війну? Чи можуть свідомі українці, зокрема українська молодь, байдуже дивитися на розбивання українських національних сил „націоналістами"?

Наші „націоналісти" люблять говорити гарні слова, що для них нація стоїть вище понад кляси і партії. Але своєю діяльністю вони заперечують це. Вони інтереси своєї партії ставлять в и щ е інтересів нації. З дійсними інтересами і бажаннями українського народа вони не числяться, вони мріють тільки про свою майбутню диктатуру та про рекляму для себе в сучасності.

Діяльність українських „націоналістів" суперечить українській національній свободолюбній традиції; ця діяльність порушує загальнолюдські етичні правила; „націоналісти" накликають на наш народ в невигідний для нього час удари ворога і цим ослаблюють відпорність організованих сил нації, фактично улегшують ворогові нищити наші народні інституції; українські „націоналісти" вносять розлам в український незалежний національний фронт. Своєю недотепною „пропаґандою" за кордоном вони дискредитують і компромітують український визвольний рух в очах чужинців.

Всі наведені факти з діяльности та з „програми" „націоналістів" показують, що ця організація не допомагає, а тільки п е р е ш к о д ж а є тому, щоб український народ став сильним, інтеліґентним і вільним народом. Вже час принциповим розбивачам національного українського фронту, політичним спекулянтам із УВО, показати належне їм місце, назвати їх власним їхнім іменем. Перестерігаємо тих, що простодушно вірують у спасеність політики „націоналістів", перед тою прірвою, в яку штовхають український визвольний рух безвідповідальні „батьки-отамани" з „проводу українських націоналістів" та з УВО.

XIV

МЕМУРАНДУМ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ ПРО НЕБЕЗПЕКУ ВІЙНИ

(24 лютого 1936 р.)

На питання, якої тактики мають додержуватися соціялісти різних країн та Соціялістичний Інтернаціонал в разі вибуху нової европейської або світової війни, різні секції Соціялістичного Інтернаціоналу дають неоднакову відповідь. По однім боці висловлюється погляд, що головним завданням Соціялістичного Інтернаціоналу в разі вибуху нової світової війни мусить бути спільна акція в тому напрямі, щоб війна силами робітничих та інших інтернаціональних організацій була яко мога швидше ліквідована. З другого ж боку є в Соціялістичному Інтернаціоналі ґрупа, яка хоче поставити для всього міжнародного соціялізму спільну **воєнну мету,** передбачаючи, що головними противниками в новій війні будуть — фашистівська Німеччина з своїми протидемократичними спільниками та Совєтська держава в союзі з демократичними країнами Европи.

Виразом цього другого напряму є „тези щодо воєнної небезпеки", підписані Бауером, Даном, Жиромським і др. з липня 1935 р.

Загальне наставлення Соціялістичного Інтернаціоналу супроти небезпеки війни є спільне для всіх секцій Соц. Інтернаціоналу. Оскільки практичні засоби, запропоновані деякимп партіями Соціялістичного Інтернаціоналу для боротьби з воєнною небезпекою вважаємо за корисні й доцільні, остільки „тези" Бауера й товаришів викликають з нашого боку низку критичних зауважень. Мусимо зазначити, що автори „Тез" дали в них вираз воєнно-революційної романтики, подібної до тої, що буяла в фантазії російських большевиків в 1917 і в пізніших роках. Відомо, що російські комуністи вже з р. 1918 покладали великі надії на свою червону армію, як знаряддя світової революції. Автори „Тез" дійшли до подібного погляду з значним запізненням. Ставши на позицію майже однакову з Комінтерном, автор „Тез" висловлюють своє переконання, що в СССР терористична диктатура большевицької оліґархії будує соціялізм. Подібно до того, як російські большевики 1917 р. використали воєнну ситуацію для захоплення влади в свої руки, так автори „тез" вірять, що нова світова війна приведе до повалення капіталізму в країнах фашизму та в державах демократичних. Автори „Тез" покладають свої надії, в разі вибуху світової війни, на мілітарну силу СССР та на перемогу совєтської армії. Бауер і товариші зневірилися в силах демократії і бачать в основі тільки дві сили, що боротимуться за панування в світі: пролетарську диктатуру з одного боку і капіталістичну фашистівську диктатуру з другого боку.

Українська Соціял-Демократія є того погляду, що всякі проґнози щодо воєнного конфлікту, який загрожує вибухнути в Европі, не можна вкласти в просту формулу — „фашизм проти демократії", „капіталізм проти соціялізму" або „реакція проти революції". Не виключене, що й СССР в разі нової світової війни буде мати своїми союзницями фашистівські держави (напр. Туреччину, Литву, може й Італію). В цім

разі революційна місія СССР, в яку закликають нас вірити автори „Тез", зустріла б великі перешкоди з огляду на державний інтерес комуністичної диктатури. Чи було б в інтересі Сталіна валити фашистівську владу в союзних країнах, оскільки революція неминуче внесла б дезорганізацію в воєнні сили союзника? На нашу думку це була б фатальна помилка, коли б Соціялістичний Інтернаціонал базував свою політику на цій надії, що нова світова війна приведе до світової соціялістичної революції з допомогою СССР. Ми переконані, що в разі нової війни демократичні режими виявлять більшу стабільність, ніж диктатури фашистівського чи большевицького типу. Беручи на увагу всякі можливості, ми, в інтересі перемоги соціялізму, не сміємо ставити перед народними масами дилеми-режім фашистівський або большевизм — і вважати, що демократичний шлях до соціялізму не є можливий. Навіть російські комуністи після 15 років боротьби проти демократичного соціялізму, як проти „головного ворога", нарешті мусіли, хоч на словах, визнати, що демократія має свої вельми цінні сторони для робітничої класи. На приказ з Москви Комінтерн почав проповідувати „Єдиний народний фронт" з соціялістичними та буржуазно-демократичними партіями в різних країнах для боротьби проти фашизму і навіть кидає в робітничі маси гасло „єдиної партії". Але цю зміну комуністичної тактики не треба брати поважно. Аджеж недавній 7 Конґрес Комінтерну ухвалив резолюцію, що безпосереднім завданням комуністів різних країн є „установлення диктатури пролетаріяту в формі совєтів". Нову тактику Комінтерну щодо соц. партій поза межами СССР один із керманичів цієї організації Мануїльський пояснює так: „Ми виставляємо цей клич (єдности), бо комуністичний рух дозрів, бо він може поставити перед собою вже не тільки завдання збольшевизування комуністичних партій, але й збольшевичення робітничої класи. В цім є політичне значіння клича єдиної партії" („Большевик", Москва, 30 вересня 1935 р).

Політичний авантюризм Комінтерну після світової війни спричинив руїну демократії в багатьох країнах Західної Европи, головне через продиктований з Москви роскол соціялістичних партій. Ідейною капітуляцією перед Комінтерном та ілюзіями щодо „соціялістичного будівництва" в СССР (а це друге лежить у основі „Тез" Бауера й тов.) партії Соц. Інтернаціоналу поставили б свої здобутки і можність дальшого розвою під величезну загрозу.

Українська Соціял-Демократія не може прилучитися до ілюзій авторів „Тез" щодо совєтського „соціялізму", який є в дійсності **найжорстокішим державним капіталізмом, опанованим комуністичною бюрократією, з нечуваним визиском трудящих мас.**

Для соціялістів поневолених народів СССР як глум звучать слова авторів „Тез", що вони, мовляв, — „не заперечують права на національне самоозначення для українців, грузинів та вірменів так само як і для кожного іншого народа".

Через кілька рядків після цього читаємо в „Тезах" вимогу до соціялістичних партій поневолених народів СССР, що ці партії „мусять виступити за революційну оборону держави без умов і застережень". Автори „Тез" присвоюють собі право загрожувати, що коли б соц. партії поневолених народів СССР не пішли на таку капітуляцію перед

російською диктатурою, то їм не буде місця в Соціялістичнім Інтернаціоналі!

Навіть Троцькі, Зінов'єви, Скрипники, Єнукідзе та тисячі інших комуністів не хотять „безумовно й беззастережно" йти за політикою Сталіна і платять за свої „ухили" еміґрацією, засланням і навіть життям. У цих обставинах спроба авторів „Тез" диригувати політикою соціялістичних партій СССР викликає у нас тільки здивування й справедливе обурення.

Нам здається, що якраз ті люди, які свою тактику зближають до Комінтерну, **самі себе ставлять за межі Соц. Інтернаціоналу;** в кожнім разі не їм личило б відмовляти місця в Соціялістичнім Інтернаціоналі тим партіям, що зістаються вірні його принципам і **не хотять капітулювати перед комуністичною партією.**

Мусимо тут pro domo nostra зазначити, що **Українська Соціял-Демократія була в час революції на Україні виразницею національного і соціяльного визволення трудящих мас українського народа.** Піти нам за радою авторів „Тез" і відмовитися від права свого народу на національне самоозначення — це значило б **власними руками підписати собі присуд політичної смерти.**

Ми знаємо добре, що не тільки російський імперіялізм хоче задержати своє панування над українським народом. Ми зовсім реально оцінюємо небезпеку, що грозить українському народові з боку інших його ближчих і дальших імперіялістичних сусідів (Польща, Німеччина). В цих обставинах кличем Української Соціялдемократії і **широких** трудящих мас українського народу є: **боротьба за вільне демократичне самоозначення проти всіх чужих сил, що тепер панують або хотять запанувати над українських народом.**

Для соціялістів поневолених народів не в меншій мірі, як колись, директивне значіння має погляд Енґельса, висловлений в листі до Каутського 1882 р. з приводу боротьби польських соціялістів за національну свободу:

„Польські соціялісти, котрі не ставили б визволення своєї країни на чолі своєї програми, здаються мені такими, як німецькі соціялісти, котрі не хотіли б домагатися насамперед скасування закону проти соціялістів та свободи преси, союзів і зборів".

Само собою, свою тактику кожна партія мусить намічати в конкретних обставинах відповідно до вимог даного часу. Ворожити тепер над тим, як буде виглядати ситуація Европи й світа вразі нової світової війни і яку політику мали б вести поодинокі соціялістичні партії та Соціялістичний Інтернаціонал, вважаємо за річ зайву. Цілком може статися, що реальна дійсність перечеркне всі теоретичні побудування авторів „Тез", як це бувало нераз із подібними світово-революційними проґнозами.

Це головний дефект „Тез" Бауера і тов., що вони поставили собі завдання теоретично знайти єдину, визначену до подробиць тактику для соціялістичних партій поодиноких країн та для цілого Соціялістичного Інтернаціоналу. Ці теоретичні шукання, як ми бачили, завели їх в обійми воєнно-революційного романтизму і заставили їх уважати криваву тиранію Сталіна, що всевладно панує над міліонами голодних

і безправних пролетарів та селян, за майбутнього спасителя світового пролетаріяту перед загрозою фашизму.

УСДРП такої тактики не може прийняти. Ми є того погляду, що завданням усіх секцій Соціялістичного Інтернаціоналу було і є — спільними силами боротися проти воєнних небезпек. В разі вибуху війни партії Соціялістичного Інтернаціоналу мусять ужити всіх заходів, щоб якнайшвидче ліквідувати війну на основі **вільного самоозначення народів і в інтересі загального демократичного розвитку.**

В інтересі цілого поступового людства є, щоб Соціялістичний Інтернаціонал і надалі провадив свою діяльність як ні від кого незалежна організація світового пролетаріяту, що має велику творчу будучність.

За Закордонну Делеґацію Української Соціял-Демократичної Робітничої Партії:

П. ФЕДЕНКО І. МАЗЕПА

XV

В. ВИННИЧЕНКО ТА І. МАЗЕПА

(„Соціял-Демократ", 1937 р.)

„Нижче містимо листування І. Мазепи з В. Винниченком підчас його недавного перебування в Празі. Відомо, що останніми часами Винниченко став в опозицію супроти Москви і під гаслом „конкордизму" хотів би об'єднати українські політичні сили. Але Винниченко лишився й надалі **комуністом** і по давньому **хиткою** людиною, що живе політичними мріями. З цих мотивів члени УСДРП відмовилися від будьяких політичних переговорів з В. Винниченком. Щоб не ширилося „баламуцтво", публікуємо ці листи, зосібна й тому, що вони характеризують настрої деяких українських комуністів. Непотрібно пояснювати, що листи Винниченка мають у собі деякі зовсім безпідставні твердження, зокрема щодо його поведінки підчас Паризького процесу".

а) Лист В. Винниченка

Прага, 13.II.1937

Вельмишановний Ісаак Прохоровичу,

Я розумію, що той мотив, який Ви навели для пояснення свого небажання брати участь у розмовах в питанні плебисциту на Україні є просто формальна причіпка. Дійсні мотиви і причини цього небажання є інші. Одначе я вважаю за потрібне й на цей формальний мотив відповісти Вам в інтересах істини.

Насамперед, я як свідок на процесі Шварцбарда не виступав. Отже цього, здається, досить, щоб цей мотив з якого будь штандпункту загубив свою вартість. Мені, дійсно, було запропоновано з боку захисників Шварцбарда виступити в якості свідка взагалі, від прокурора, а не від Шварцбарда. Я згодився, але поставив умову, що виступатиму **проти** вчинку Шварцбарда, а так само **проти** тих деяких свідків українців, які виступали з боку вдови Петлюри. А саме проти тих свідків, які заявляли, що **весь український народ був погромником.** Я заняв

той штандпункт, який я висловив і в „Відродж. Нації", що **не український народ** робив єврейські погроми, а тільки здеморалізовані елементи його. Цей свій штандпункт я виразно і твердо виставив захистникам Шварцбарда. Вони на нього мусіли згодитись. Але від моїх посвідчень потім одмовились, бо через деякі мотиви і міркування прийшли до висновку, що мої зізнання не можуть бути їм корисними. Так що в список свідків я не був навіть занесений.

До цього дозвольте мені додати таке. Я знаю, що Ви до мене ставитесь, м'ягко кажучи, неприхильно. Не зважаючи на це, я вважаю за свій обов'язок довести до Вашого відома, що я ніякої не то що ворожости але й неприхильности ні до Вас ні до П. Феденка (який теж поділяє Вашу неприхильність) не маю. Я особистої шкоди від Вас не мав, а Вас знаю як людей, які по своєму бажають добра нашому спільному колективові й по мірі сил своїх роблять його. І цього досить, щоб я не мав до Вас персонально ніякої ворожнечі. Я міг би цієї заяви не робити, але, може, прийдеться зустрітися на полі громадської роботи з Вами і в інтересах цієї самої громади я не хотів би, щоб виникали непорозуміння через такі, властиво, невеликі річі.

З правдивою пошаною,

В. Винниченко

б) Лист І. Мазепи до В. Винниченка

Прага 16.II.1937

Вельмишановний Володимире Кириловичу!

Одержавши листа Вашого з 13.II., хочу Вас повідомити, що я відмовився від політичних розмов з Вами не через якусь там, як Ви пишете, персональну неприязнь чи ворожнечу до Вас, бо ніяких особистих конфліктів з Вами я ніколи не мав, а виключно з мотивів громадсько-політичного характеру.

Помимо того що, на мою думку, Ви досі не регабілітували себе перед українським громадянством за своє поступовання підчас Паризького процесу, я взагалі не бачу рації політичних пертрактацій з Вами після всього того, що Ви писали й пропаґували всі ці останні роки. Пригадайте собі хочби Вашу „смєвєнохівську" брошуру „Поворот на Україну" з 1926 р., де Ви одверто захищали московсько-большевицький режим на Україні, заявляючи, що цей режим не є окупаційний і т.д. Супроти цього варварського режиму Ви лояльною мовчали навіть в ті найстрашніші часи для України, коли міліони української людности гинули з голоду.

Тепер, після деякої перерви, Ви неначебто знову хочете стати до активної політики. Що ж? Зачекаємо фактів. Знавши Вашу попередню нещасливу політичну діяльність, українське громадянство має право і повинно з великим застереженням ставитися до Ваших різних „нових" плянів.

З правдивою пошаною,

І. Мазепа

Лист В. Винниченка до І. Мазепи

Прага 18.II.1937

Вельмишановний Ісаак Прохоровичу,

Мені здається, що Ви таксамо робите помилку, як зробили її в закиді мені про мою участь в процесі Шварцбард-Петлюра. Виступаючи так чи сяк у громадських справах, я стараюся мати на меті **тільки інтереси колектива** і ніщо інше. Із **засобів** досягнення мети (себто цих інтересів колектива) я не роблю доґми і идолів, перед якими треба в усяких умовах при якихнебудь обставинах все стояти навколішках. В 1926 році, коли я писав брошуру „Поворот на Україну", були одні обставини і умови. Тоді, як і Вам відомо, українська стихія на Україні почала робити натиск на московську, боротьбу можна було провадити і можна було служити інтересам колектива продуктивно. І тому я закликав їхати на Україну і помагати цій боротьби. До 1932 року, як і Вам повинно бути відомо, ця боротьба провадилась досить успішно. І я радий, що й моя частина в цьому успіху є. Але, на жаль, московський націоналізм, переляканий успіхами національних колективів, зібрав усі сили, пішов в атаку і розбив укр. стихію (не остаточно, звичайно). Умови почали мінятися і тепер змінились так, що стає ясно, що боротися тими самими засобами, що від 1926 до 1932-3, — неможливо. Треба вдаватися до інших. Я це й роблю. Але заявляю, що коли б Москва знову змінила свою національну політику, коли б схотіла в житті здійснити свої декларації, себто колиб **ґарантувала** Україні дійсну самостійність і дійсний союз **рівних** державних організмів, я не робив би собі идола з опозиції Москві й подумав би над тим, чи не корисніше для українського колектива прихильно прийняти таку зміну московської політики. Коли б Ви були на моїй доповіді, Ви може краще б зрозуміли підстави мого поводження. А так само може Вам видніше було б, що в цих зверненнях до Вас особисто та до інших людей, явно неприхильних до мене, грає ролю **тільки отой інтерес колектива і ніяк не мій особистий.** Я гадаю, Ісаак Прохоровичу, що ви помиляєтесь, роблячи собі идолів із **засобів.** В інтересах добра колектива можна і треба вступати в зносини з усякими чинниками, які хоч у найменшій мірі виявляють бажання помогти здобувати це добре. Це не вимагає ніякої зміни свого світогляду чи жертви своїми поглядами.

Якщо Ви хочете сприйняти як слід моє пояснення, це може бути таксамо на користь колективові.

З правдивою пошаною,

В. Винниченко

XVI

МАЗЕПА ПРО БОЛЬШЕВИЦЬКУ ІНДУСТРІЯЛІЗАЦІЮ

(Ця стаття була написана з приводу книги австр. соціялдемократа Отта Бауера, що вийшла в 1931 р. під назвою „Капіталізм і соціялізм після Світової Війни". Стаття видрукована в ч. X. „Соціялдемократа", 1932 р.).

„В дійсності, ніякого соціялізму большевики небудують і при сучасному культурному стані на територіях Сов. Союза й будувати не можуть. Большевицька індустріялізація, колективизація і т.д., збудовані буквально на крові робітників і селян. Вже цього досить, щоб широкі народні маси були проти такого „соціялізму". Та й по суті навіть успішне переведення большевицької індустріялізації та колективизації ще не означає знищення капіталістичних тенденцій в розвитку совєтського господарства. Совєтське господарство має найтиповіші ознаки господарки капіталістичної. В основі капіталістичної системи лежить принцип визиску мас на користь продукції: тоб-то не продукція існує для робітника, а противно — робітник існує для продукції. Саме цей принцип переводиться тепер в життя в Сов. Союзі так, як ніде. Інтереси народних мас, їх найжиттєвіші потреби і навіть саме **фізичне існування** приносять комуністи в жертву інтересам нового „хазяїна" — партії большевиків. Большевицький „соціялізм" — це капіталізм, лише в державній формі. Большевицька господарка це є господарство капіталістичне, яке переводиться не приватними капіталістами, а силою самої держави під кермою партії большевиків. Визиск поневолених мас продовжується й тут в грубій, нелюдській формі. Чи ж може бути збудований на такій основі соціялізм? Використовуючи державну владу, большевики встановили державний капіталізм, який сміливо можна назвати **державним рабством.**

Сам Бауер в своїй згаданій книзі цілком слушно зазначає: „Большевицька диктатура може примусити селян йти до колективних господарств, але вона не може так швидко змінити **спосіб їх думання**". Без сумніву, це так. І це торкається не тільки заможних селян, яких большевики знищили насильством і терором. В однаковій мірі це торкається також усіх інших селян, які проти своєї волі бідують тепер в різних колгоспах. Під впливом жахливих умов життя широкі маси колгоспників, незалежно від їх попереднього стану, мають запеклу ненависть проти большевицької диктатури. Ані тіні колективистичної психології в цих касарнях новітньої панщини немає. Панує груба еґоїстична боротьба за свої власні інтереси, росте сила наскрізь пройнята індивідуалістичними інстинктами. Під впливом нечувано тяжких умов життя подібні ж протибольшевицькі настрої панують в масах робітництва. Большевицька влада зробила все для того, щоб за вийнятком незначної верстви свого урядового апарату поставити проти себе як найширші народні маси цілого Совєтського Союзу.

І даремно большевицькі диктатори прикриваються високими гаслами соціялізму в переведенні своїх господарських та інших плянів. Страшна дійсність, голод і нечуване зубожіння всього взагалі населення свідчить, що об'єктивно їх господарство служить не для визволення народних мас, а навпаки, для їх соціяльного поневолення. Масова втеча українських селян та робітників за межі большевицького пекла є найкращою ілюстрацією того стану, який панує в большевицькій державі і який нічого спільного з соціялізмом не має. Каутський має рацію: „Державне рабство не стає соціялізмом через те лише, що керівники того рабства називають себе комуністами".

І всі ці „гіганти" большевицької індустріялізації, всі ці „комбінати" і т.д. — це в значній мірі **даремно** витрачена народна енергія, бо при будові їх не бралося на увагу найважніше: **продукційність** праці, рентабільність та господарська доцільність будування їх в таких розмірах і такими темпами. Прийде час, коли життя зірве маску фальшу та реклями з цього „будівництва". Після упадку большевиків насамперед селянство виступить рішуче проти державної індустріялізації в такій формі і такими способами, бо ця індустріялізація збудована на крові й кістках міліонів селян, на висмоктуванні всіх соків із селянства. Ніхто не стане продовжувати подібної індустріялізації шляхом нелюдського визиску та кривавої боротьби з селянством. І самі ці „гіганти" чи не залишаться в багатьох випадках лише німими, без життя й руху, пам'ятниками, що будуть нагадувати, як не треба господарювати".

ЗМІСТ

		Стор.
1.	Молоді літа І. Мазепи	5
2.	Перші політичні кроки	8
3.	„На нашій не своїй землі"	3
4.	Перший рік революції	20
5.	Під владою Скоропадського	40
6.	Мазепа в Києві	52
7.	Трудовий Конґрес	52
8.	Винниця	67
9.	Мазепа — член уряду УНР	70
10.	Мазепа — голова уряду УНР	75
11.	Катастрофа	84
12.	Зимовий Похід	89
13.	Після Варшавського Договору	99
14.	В Чехословаччині	109
15.	Процес Шварцбарда	111
16.	Процес СВУ	115
17.	„Пацифікація" в Західній Україні	119
18.	Світова криза, колективізація, голод	126
19.	II Світова Війна	132
20.	Мазепа в УНРаді	142
21.	Недуга і смерть	148
22.	Мазепа — політик і людина	152

Д О Д А Т К И

I. Із Резолюції 6 Конґресу Української Соціялдемократичної Робітничої Партії в Києві (січень 1919 р.)
II. Закон Конґресу Трудового Народу України про Владу (Київ, 28 січня 1919 р.)
III. Проголошення від Уряду Української Народної Республіки з 19 травня 1919 р.
IV. Від Народного Правительства Української Республіки до Народу Українського (31 травня 1919 р.)
V. Відозва українських соціялістичних партій до населення місцевостей України, занятих большевиками (Золочів, 18 травня 1919 р.)
VI. Лист П. Феденка з Рівного, 15 квітня 1919 р.
VII. Універсал Уряду УНРеспубліки перед Зимовим Походом (2 грудня 1919 р.)
VIII. Лист Василя Скляра до П. Феденка (Яси, 9 липня 1919 р.)
IX. Резолюція Центр. Комітету УСДРП в справі замаху на С. Петлюру (22 червня 1926 р.,
X. Промова І. Мазепи на засіданні Комісії Національних Меншостей Соціялістичного Інтернаціоналу (Цюрих, 23 лютого 1928 р.)
XI. І. Мазепа: Шлях нашого визволення (Стаття з р. 1930)
XII. І. Мазепа: Підготовка до революції, чи дезорганізація національних сил? (Стаття з р. 1931)
XIII. І. Мазепа, О. Бочковський, П. Феденко: Будують чи руйнують?
XIV. Меморіял Української Соц. Дем. Партії до членів Соціялістичного Інтернаціоналу про небезпеку війни (1936 р.)
XV. В. Винниченко та І. Мазепа (Листи з 1937 р.)
XVI. І. Мазепа про большевицьку індустріялізацію.

ВІД ВИДАВНИЦТВА „НАШЕ СЛОВО"

Закінчивши книгу, присвячену пам'яті Ісаака Мазепи, Видавництво висловлює щиру подяку всім, що допомогли видати цю працю. Окрема подяка належить п. Суперінтендентові Української Євангельської Церкви в Америці пр. **Василеві Кузіву**, який перший із своїми приятелями положив матеріяльну основу для друку книги про І. П. Мазепу, а також українським робітникам у Британії, п.п. **Несторові Білому** і **Матвієві Лопатькові**. Видавництво дякує всім, що внесли свою лепту на видання цієї книги, як і тим особам, що передплатили цю книгу. Імена жертводавців подаємо в цій книзі нижче.

Автор уважає за свою приємну повинність подякувати п. Іванові Волощакові за мистецьке оздоблення книги, п. Іванові Цікалові за догляд над коректурою, інж. Іванові Нерадькові і п. Богданові Демчукові за технічну допомогу при виготовленні тексту книги і додатків. Директорові Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі **Григорієві Д. Довженкові** видавництво і автор дякують за постачання джерельного матеріялу, що був використаний для цієї книги.

Видавництво „Наше Слово" і Автор

Лондон, вересень 1954 р.

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ

Британія: Марія Азіма, Кузьма Євтушенко, А. Ґайданас, Микола Зварич, Антін Бреславський, Павло Пігуля, Степан Крель, Василь Стремоух, Л. Чубенко, Василь Бондар, Володимир Балдецький, Микола Балдецький, Андрій Байдала, Панас Михайлюк, Петро Кліщун, Василь Чопик, Гаврило Вакаро, Петро Опалій, Трохим Василів, Юхим Демченко, П. Тарасюк (Олдгам), Михайло Семчишин, Володимир Чайковський, Федір Селигор, Г. Щербань, Іван Масловський, С. Іванчук, К. Д., М. А., Володимир Кобрин, Анатолій Пархоменко, Олекса Романюк, М. Шевченко, М. Зубенко, В. Чумаченко, Валерій Сорокопуд, Василь Драла, Семен Ляшенко, А. П., Іван Антоненко, Маріян Паламар, Іван Масловський, Т. М. Козлів, Дмитро Бойко.

Америка: Полк. Микола Рибачук, проф. Любов М. Гансен-Марґоліна, д-р Арнольд Д. Марґолін, Зосим Дончук, Микола Бута, Федір Бульбенко, інж. Симон Нечай, Антін Семенюк, Ґрупа громадян із Трентону, проф. С. Драгоманів, проф. Іван Розгін, сот. Олекса Козловський, полк. Володимир Кедровський, Софія Гаєвська, Наталія Білінська, Ярослав Білінський, Параня Варнецька, Іван Тарнавський, д-р Е. Рісдорфер, Петро Ковальчук, Андрій Ковальчук, М. Литвин, І. Паньків, інж. Артем Зубенко, інж. Корній Ніщеменко, ґен. Олександер Вишнівський, інж. Захар Івасишин, проф. Дмитро Соловій, інж. Данило Петрівський, Володимир Романовський, Микола Швець, д-р Тиміш Олесіюк, І.Т., Іван Сверида, Петро Ковтун, Іван Мурин, Василь Іванців, Іван Турчиняк.

Канада: Петро Бучинський, Іван Скиба, Дмитро Пелих, Іван Грабовський, проф. Іван Горішній, Тома Кобзей, Д. Кочій, Данило Лобай, Юрій Елендюк, Михайло Брикі, Михайло Кащак, Степан Хвалібоґа, В. Бойчук, Іван Лобода.

Франція: А. Синявський, Симон Тупицький, О. Ш., Сергій Мартинюк, А. Бабенко, Теодор Дрозд, Едвард Свіца, Микола Заховайко, Петро Плевако, Стефан Онишко,

Йосип Ожда, Леонід Токайло, Ф. Лабушняк, Архип Рибалко, Т. Шпак, Павло Миґдаль, Юрій Борсук, Яків Возняк, Катерина Павлів, Степан Соловій, Петро Гайдучок.

Австралія: Інж. Іван Грушецький, інж. Павло Верещака, Федір Мельників, Сергій Горячко.

Бельґія: Мирослав Кокот, Іван Завзятий, Григорій Мельник.

Австрія: Д-р Микола Ковалевський.
Швеція: Валеріян Федорчук.
Швайцарія: Інж. Іван Лучишин.
Німеччина: С. Р.

Того самого автора: **UKRAINE HER STRUGGLE FOR FREEDOM** (Україна, Її Боротьба за Волю), вийшла 1951 р. — „Феденкова — **Україна, Її Боротьба за Волю** — це коротка, однак вичерпуюча, основана на фактах праця, що має прекрасні цитати із трудно доступних джерел. Мабуть найліпший вступ до цієї проблеми, з становища українського історика і політика". (Ярослав Білінський в праці „Український національний Рух від 1920 р." The Ukrainian National Movement since 1920. Гарвардський Університет, 1954 р.).

НЕСМЕРТЕЛЬНА СЛАВА

Замовляйте в Видавництві „Наше Слово" історичну повість про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, — „НЕСМЕРТЕЛЬНА СЛАВА". Написав ВАСИЛЬ ТИРСА.

Відомий дослідник української літератури єпископ УАП-Церкви в Австралії Владика Сильвестер (проф. Степан Гаєвський) пише в своїй оцінці „Несмертельної Слави":

„Літературно-художнім освітленням величної давнини „Несмертельна Слава" вирізняється серед всіх творів подібного типу". Автора повісти Владика Сильвестр називає глибоким знавцем української історії.

Ціна повісти: в Британії — 10 шіл., у Франції — 450 фр., у Бельґії — 65 бел. фр., у Німеччині — 5 нім. мар., в Австралії 14 шіл. В інших країнах — відповідно до курсу доляра.

Видавництво **Наше Слово** оголошує **передплату** на працю **Панаса Феденка**: **Українське Національне Відродження в 19-20 ст.**

Частину цієї книги складає **Український Громадський Рух у XX столітті**, виданий в Чехії перед II Світовою Війною і високо оцінений у науковій літературі. Автор додав огляд українського національного відродження в 19 віці і значно розширив згадану історію Українського Руху в 20 столітті, довівши її до наших днів. Ціла праця обіймає коло 500 ст. друку.

Книга подає багато досі неопублікованих документів до історії українського національного відродження і боротьби за державність і різноманітні цитати із мало доступної наукової літератури.

Видавництво сподівається, що українське громадянство своєю скорою передплатою дасть змогу видати цю працю як найшвидше. Ціна книги в передплаті: 10 шіл. (Британія), 2 дол. (Америка, Канада), 14 шіл. (Австралія), 450 фр. (Франція), 80 фр. (Бельґія), 8 корон (Швеція), 5 нм. (Німеччина). В інших країнах ціна відповідно до курсу доляра. Після виходу з друку ціна в продажі буде підвищена.

В Видавництві **Наше Слово** замовляйте **листівки** з останньої фотографії **Ісаака Мазепи.** Ціна в Британії — 6 пенсів; в Америці й Канаді — 10 центів; у Франції — 20 фр., в Бельґії — 5 фр., в Німеччині — 10 пф., в інших країнах — відповідно до курсу доляра.

НАШЕ СЛОВО

НЕЗАЛЕЖНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ МІСЯЧНИК У ЛОНДОНІ. Передплата на рік 1955: Британія — 12 шіл., Франція — 350 фр., Німеччина — 5 НМ, Америка і Канада — 2 дол., Австралія — 15 шіл., Бельґія — 70 бел. фр., в інших країнах — відповідно до курсу доляра.

Адреса Видавництва **Наше Слово**:
Our Word, 42, Southam St., London, W.10.

ПРЕДСТАВНИКИ „НАШОГО СЛОВА"

БЕЛЬҐІЯ: J. Kubaschewsky, 4, rue Jules Lebrun, Bruxelles,— ФРАНЦІЯ: B. Fedenko, 198, Avenue du Maine, Paris (XIV)— США: Wolodymyr Lysyj, 12284 Maine Street, Detroit 12, Mich.— P. Krasnonis, 417 E 6 St., New York City, N.Y. — D. Wasylash-

chuk, 631 N. 7th st., Philadelphia 23, Pa. — **КАНАДА:** T. Kobzey, 664 Lipton Street, Winnipeg, Man., Canada. — B. Bilan, 53 Saugenay St., North York, Toronto, Ont., — **ШВЕЦІЯ:** T. Melnytchenko, Akersberga, Berga, 6. — **НІМЕЧЧИНА:** L. Saar, Augsburg, Georg Brachstr. 9. — **АВСТРАЛІЯ:** J. Hruszecky, 47, Austral Ave., Brunswick, N. 10, Vic., Australia.

* * *